

F. Ağasıoğlu

**Tanrı Elçisi
İBRAHİM**

BAKÜ - 2009

F.AĞASIOĞLU

TANRI ELÇİSİ İBRAHİM

(II. Baskı)

Bakü - 2009

Türkiye Türkçesine Aktaran:

Paşa Cengiz KARA – Olgun ERGÜN

F. Ağasıoğlu. Tanrı Elçisi İbrahim. (II. Baskı), Bakü, 2009

«.....» yayınevi, (...) sf.

Peygamberler arasında ‘Tanrı dostu’ (Halilullah) adını kazanmış ve bazı halkların atası sayılan Hz. İbrahim (a.s.)in ülkesi, devri, hayatı, soyu, ailesi ve kaynaklarda onun neslinden türeyenler hakkında verilen bilgiler ışığında yazılmış bu kitapçık; Tek Tanrı inancının (hanif) kadim Güney Azerbaycan’ın komşuluğundan (Babil’den) batıya, Filistin topraklarına taşınmasına hasredilmiştir. Popüler türde yazılan bu eserin son bölümünde İbrahim’in soyunun kadim Azer halkı ile ilgisine de dikkat çekilmiştir.

© F. Ağasıoğlu

Başlıklar

Sözünü	5
Giriş.....	6
Tanrı'nın Elçileri.....	18
Nebiler, Resuller	19
Vahiy ve İndirilen Yazılar	21
İbrahim'in Hayatı.....	24
Tanrı'yı Bulması.....	33
Putları Kırması	36
Ateşe Atılması	38
Ülkesini Terk Etmesi	39
Evlendiği Kadınlar: Sara, Hacer, Kantura	42
Oğlunu Kurban Etmesi	50
İbrahim'in Soyu	55
Halkların Şeceresi.....	56
İbrahimoğulları (Ben-i İsmail, Ben-i İsrail, Ben-i Kantura)	63
Kanturaoğulları (Ben-i Kantura).....	65
Azer Halkı Ve Azer Oğlu İbrahim.....	69
Kaynakça.....	104

SÖZÖNÜ

Bu kitabın yazılma sebebi son zamanlarda uluslararası siyasette moda olan dinlerarası ve halklararası hoşgörü söylemi ve Azer halkının toleranslı bir millet olarak zaman zaman gündeme getirilmesiyle ilgilidir. Doğrudur, toleranslı olmak güzel bir meziyettir, ancak bunun da belli bir ölçüsü olmalı. Ne yazık ki, araştırdığım son beş bin yılın tarihini gözden geçirdikçe çok zaman müspet görünen hoşgörölü tavrın acı neticeleri ile yüzleşiyoruz. Bir zamanlar Azer boylarının yaşadığı yurtların sınırları Derbent'ten Hemedan'a, Bakü'den Erivan'a ve Musul'a, Kerkük'e uzanmışsa ve Azer Türkçesi Kafkas'tan Afganistan'a dek uluslararası dil olmuştusa, ılımlılık-hoşgörölük ilkesinin ölçüsü kaçınca, yurtlarımız gibi dilimizin sınırları da daralmıştır.

Kitabın yazılmasına ikinci sebep de; 'Dokuz Bitik' adlı eserimin kadim Türkler'in komşu halklarla ilişkisine ait bölümünde Türklerle Sami halkları (Asur, Arami, Yahudi, Arap) arasında İslam'a kadarki en eski ilişkiler hakkında kısa bilgiler vermeye dikkat etmişim. Bu bilgilerin bir kısmı, zamanında Azerbaycan'da var olmuş dinlere ait bölümde tekrar edilmişti. Bu bakımdan, Bibliya* (Kitab-ı Mukaddes) ve Kuran'da adı saygı ve hürmetle anılan Abraam / İbrahim aleyhisselamla ilgili Azer Türkleri'nin inancında, dilinde ve etnografik yapısında derin iz bıraktığını gösteren birçok bilgi-belgeyi yazdığım 'bitik'lerin ayrı ayrı bölümlerine serpiştirmeye gönlüm razı olmadı. Aynı belgeleri 'Dokuz Bitik'e dahil olmayan ayrı bir kitap şeklinde vermeyi uygun buldum. Bu kitabın ilk neşrinden sonra Amerika'dan yayın yapan 'Günaz TV' benimle bir canlı yayın programı teşkil etmişti. İzleyicilerin de bağlanabildiği bu program esnasında Türkiye'den arayıp programa bağlanan yaşlı bir izleyici Hazreti İbrahim hakkında, babasının daima söylediği şu sözleri kaydetmişti: 'Biz Muhammet ümmetiyiz, İbrahim milletiyiz.' Bir cenaze yerden kaldırılırken de (Türkiye'de) Hz. İbrahim'in adı anılır. Bugün Azerbaycan'da camilerle beraber Sinagog ve Kiliseler de var. Bu durum, Hazar Hanlığı döneminde beri mevcuttur. Uzak geçmişten beri Tanrı'ya inanan Azer (Hazar) halkı ilk "hanif" olan İbrahim Aleyhisselam'a hürmet gösteren Yahudi ve Hristiyan dinlerine hoşgörü ile yaklaşmış ve aralarında İslam'dan önce bu dinlere inananlar da olmuştur. Daha sonra yüzünü Tanrı'nın son elçisi Muhammed Aleyhisselam'ın gösterdiği doğru yola çeviren Azer halkında, Tek Tanrı inancı ebedi yaşam kazanmıştır. Ulu Tanrı,

anlayışlı, hoşgörülü Azer halkını toleransta aşırı gitmekten korusun!

Bir Tanrının adıyla!

GİRİŞ

İnsanlar daha kadim çağlardan itibaren çevresinde gördüğü varlıklara ilgi göstermiş, yaşamına tesir eden olayların ortaya çıkma sebebini kavramaya çalışmış, fayda veya zarar veren olaylara etki etme yollarını aramışlardır. Dünyanın hangi köşesinde olursa olsun, kendisini ve çevresindekileri koynunda barındıran Ana tabiatın belli bir kuvvet tarafından idare edildiğini fark edip kavrayan insanoğlu, şuuraltı korunma içgüdüsüyle refah içinde yaşamaya yardım eden ve beladan kurtardığı düşünülen tapınaklar inşa etmişler.

Biz bu durumu doğru anlamak için XX asrın sonunda deneyle sabit olan ilmî yorumların, özellikle, sinerji ile bağlantılı yeni keşiflerin gerçekleşmesini de beklemeliymişiz: Artık belli oldu ki, ruhsal dengemize, sağlığınıza, kısaca yaşamımıza tesir eden çevremizdeki cansız saydığımız şeylerin, duvarların da, suyun da, taşın da, ağacın da hafızası ve özel iletişim dalgaları varmış. Görüleceği gibi, bu dalgalara karşı eski insanlar, bizden daha ilgili ve meraklı olmuşlardır.

Kadim çağlarda insanlar karınlarını doyuran, hastalıktan koryan *iyeleri* (sahipleri) üzmemeye çalışıyorlardı, çünkü her şeyin bir sahibi, idare edeni, ruhu olduğuna, kısaca, her bir varlığın, her bir olayın *sahibi* olduğuna inanıyorlardı. Onlar dağın, suyun, ormanın, yıldırımın, sürünün, kuşun ve benzer varlıkların *iyesi* ile temas kurabilen kâhinlere, özellikle destanlarımızda ‘*ağzı dualı*’ denilen, halk arasında *vergili* diye adlandırılan medyumlara da saygıyla yaklaşıyorlardı. Kadim Türkler böyle insanları kutsal sayıyor, onlara *kam* diyorlardı. Mada elinde (yurdunda) ise onlar *mag* diye adlandırılırdı ve dünyaya yayılan *magiya / magic* (sihir, efsun) sözcüğü de bu kökten günümüze kadar gelmiştir.

Kadim Türkler *iyelerin* de bir yaratıcısı olabileceği kanaatine ulaşmış, bütün varlığı ve onların iyelerini yaratıcı TANRI diye isimlendirmişlerdir.¹ Böylelikle, Tanrıçılık inamına tapınan-

¹ Tanrı sözcüğünün eski biçimi Teñeri (teng-eri) ‘göğün kişisi’ anlamındadır. 6 bin yıl önce İkiçayarası’na gelen Sümerler de bu sözü Türk boylarından olan Subarlar’dan alarak Dingir biçiminde kullanmışlardır.

larda Tek Tanrı inancı ortaya çıkmıştır. Bibliya ve Kuran gibi kutsal kitapların verdiği bilgiye göre, Tek Tanrı dinini İkiçaya-rası'nda (Mezopotamya'da) tatbik edemeyen Hazreti İbrahim Tanrı'dan vahiy aldıktan sonra bu dini Filistin topraklarında yaşayan Yahudiler arasında yaymayı başarmıştır.

Önceleri, çeşitli kavimlerde millî-etnik töreleri ve dini mera-simleri *Kam, Mag, Şaman* ve benzer terimlerle adlandırılan kâ-hinler icra ediyorlardı. Zaman geçtikçe böyle kâhinler içerisinde çıkan bazı nüfuzlu şahıslar siyasi-içtimaî meseleleri de denetimi altına alarak, uruğun, boyun, budunun “doğal” lideri haline gelir-di. Yahudiler m.ö. I. binyılın başlarından böyle liderleri artık *nebi* olarak kabul edip, onları Tanrının elçisi (peygamber) sayıyor-du-lar. Bu devirde başlayan “peygamberlik hareketi” halkın hafıza-sında epik ve mitik hikâyelerde yaşayan eski kahramanları da nebi derecesine yükseltiyor; millî ruhu uyandıran, millî şuuru şekillendiren temlerle halkı birliğe çağırarak dini-siyasi önderleri Tanrı elçisi olarak tanımlıyorlardı. Bazen tarihi şahsiyet olmayan mitik kahramanlar da artık yazıya geçirilmeye başlanan *Bibli-ya'ya bu sıralarda dahil edildi. Kâhinler ayrı ayrı mabet putlarına secde eden muhtelif Yahudi gruplarını Tek Tanrı inancı ile bir-leştirmek için İbrahim ve böyle bir birliği 40 yıllık bir eziyetle gerçekleştiren Musa ile ilgili olaylara büyük önem vermişlerdi.

Tarih boyunca muhtelif dinler oraya çıkmış, sonraları bun-ların bir kısmı unutulmuştur. Bir ve tek Tanrı inancına sahip olan semavî dinler ise zaman geçtikçe daha geniş bir alana yayılarak birçok halkın asıl inancı durumuna gelmiştir.

Semavî dinler denildiğinde farklı farklı zamanlarda gökten melekler vasıtasıyla peygamberlere indirilmiş Tanrı sözlerine iman eden Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet göz önünde bulundurulur.² Bu dinlere inanan halklara *ehli-kitap* da denilir, çünkü Yahudi ve Hıristiyan dinlerinin yasaları (şeriatı) Tevrat ve İncil kapsayan Bibliya (Kitab-ı Mukaddes) da; İslam dininin yasaları da Kuran'da ortaya konulmuştur. Bu kitaplar “kutsal

* Bibliya: Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinleri, Kitab-ı Mukaddes.(ç.n.)

² İslam kaynaklarına göre, gökten indirilen 104 kutsal yazıdan dördü; Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran olarak kitap hacminde; Peygamberlerden Musa, Davud, İsa ve Muhammed hazretleri vasıtasıyla; diğerleri ise sahife şeklinde Adem (10 sahife), Şid (50 sahife), İdris (30 sahife) ve İbrahim (10 sahife) hazretleri vasıtasıyla indirilmiştir (Köksal 1990, 18-19); Bazı yazarlara (Taberi, İbni Esir vb) göre, Adem'e 21 sahife gönderilmiştir.

kitap” olarak kabul edilir. Yunanlılar kitaba *biblos*, Yahudiler *soferim*, Araplar *kitab*, Türkler ise *bitik* demişlerdir.

Musa'nın beş kitabı Yahudi (İbrani) dilinde “yasa” anlamına gelen *Tora* (Tevrat) sözcüğüyle ifade edilir. Yahudi dinine *Musevilik* (Musa'nın dini) de denir. *Musa'nın kitaplarına** m.ö. IV asırdan başlayarak yapılan şerhlerin toplamı sonraları Talmut adı ile ortaya çıkmıştır. Kadim Yahudi dilinde “öğrenme” anlamına karşılık gelen *Talmut* Yahudilerin arasında nesilden nesile sözlü şekilde öğretilir ve *sözlü yasalar* anlamına gelir. Tevrat ise *yazılı yasalar* olarak tanınır. Yahudilikte sadece dinî-etik ve hukuk meselelerini öne çıkaran dogmatik görüşleri kabul eden Rabbani Talmutçular, başka etnik kökenli insanların Yahudi dinine girmesine hoş bakmıyorlardı.

On beş asırlık bir devrin ideolojik, tarihî ve edebî eserlerini kapsayan Bibliya (Kutsal metinler – Kitab-ı Mukaddes) IV asra kadar birkaç defa düzenlenmiştir. Yahudiliğin VIII. Asırda çıkan ve çok sayıda taraftarı olan *Karaî* (*Karay* // *Karaim*) akımı Talmutçulara nispeten daha ılımlı olup, başka halkların Yahudi dinini kabul etmesini normal karşılıyorlardı. Görülüyor ki, Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde ve Hazar Hakanlığında Türk boylarının Yahudiliği / Museviliği kabul etmesinde Karaîlerin de etkisi olmuştur. Kendilerini Karay diye adlandıran Musevi inançlı Türk boyu da Hazarlardan kalmadır ve bugün birkaç Avrupa ülkesine dağılmışlardır.

Bibliya'da peygamber sayılan “patriarklar”*, onların soyu ve soyundan türeyen halklar hakkında bilgiler vardır. Şöyle ki, İbrahim'in Sara'dan olan oğlu İshak'ın *Yakup* adlı oğlu aynı zamanda *İsrail* adını taşır. İsrail'den türeyen millete *ben-i İsrail* (İsrailoğulları) denilir. İsrailoğulları'nın inandığı Yahudilik (Judaizm /Yudaizm) dini ise adını Yakub'un//İsrail'in oğlu *Yehuda*'dan almıştır. Buna göre *İsrail* kelimesi etnik, *Yahudi*

* Tevrat ve Zebur'un da içinde olduğu, 39 bölümden oluşan Yahudi kutsal metimleri. Eski Ahit (ç.n.)

* Özgün metinde “patriark” terimi kullanılmıştır; din veya sülale önderi, bir halkın neslinden geldiğine inandığı soy atası, soy babası anlamlarına gelir. Bu kelime Türkçede “patrik” biçiminde dar anlamıyla (kilise büyüğü) kullanılmaktadır.(ç.n.)

kelimesi ise dinî anlam taşımaktaydı. Sonraları *İsrail* kelimesi ülke adı, *Yahudi* sözü etnonim** olarak kullanılır oldu.

Kutsal Kitaplara göre, Nuh'un oğlu *Sam*'in soyundan sayılan "Tanrı elçisi İbrahim" bazı milletlerin atasıdır. Bibliya'ya göre, Abram 99 yaşına geldiğinde, Tanrı; onu birçok milletin "*babası*" yapacağını, artık "Büyük, Yüce Ata" anlamına gelen *Abram* adını değil, onun 'Halkların Babası' anlamında *Abraham* (İbrahim) adını taşıyacağını söyler.³ Kuran'da İbrahim hakkında şöyle denilir: "Ey Kitap ehli, İbrahim hakkında niçin tartışsınız? Şüphesiz, Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Aklınız almıyor mu?"⁴ Başka bir ayette şöyle denilir: "Allah'a, bize gönderilene (Kuran'a), İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve torunlarına gönderilenlere, Musa ve İsa'ya verilenlere, Rab'leri tarafından peygamberlere verilenlere inanırız, onları birbirinden ayırmayız. Biz ancak Allah'a teslim olanlarız, deyin!"⁵

Tek Tanrı dinine inanan Türk boyları sonraları hangi dinlere girerlerse girsinler, yeni inançları içinde eski Tanrıçılık inancının özel hususiyetlerini yaşatmaya devam etmişlerdir. Son kabul ettikleri İslam dini içinde, sufizmin Türklere özgü anlayışı böyle ortaya çıkmıştır. Türklerde Hz İbrahim'e duyulan büyük saygının temelinde de onun Tek Tanrı dinine inanan bir *hanif* olması vardı.

Bu konuda tanınmış Polonyalı bilimci A. Zayonçkovski: "Prototürklerin *Tengri Han* inancı, Tek Allah'a ibadet etme anlayışı Hazarlarda devam etmiştir. Bu yüzden Tek Tanrı'ya inanan Hazarların monoteist (tektanrı) bir din olan Yahudiliği benimsemesi kolay olmuştur."⁶ Aynı durum Hıristiyanlığı ve İslam'ı kabul eden Türkler için de geçerlidir. V. V. Bartold; Türklerin İslam'ı Müslüman silahının galibiyetiyle değil, gönüllü bir şekilde, kendi rızalarıyla kabul etmelerinin karakteristik hal olduğunu söyler.⁷ İbn-i Fadlan 921 yılında Halife elçisi olarak Oğuzların arasında bulunur ve Türklerin inançları hakkında gözlemlerini şöyle aktarır: "İçlerinde biri zulme uğrasa veya sevmediği bir şey görse,

** Etnonim: Boyadı. Irk temelli adlandırma, etnik adlandırma. (ç.n.)

³ Yaratılış, 17. 1-5; (Tekvin, 17. 1-5).

⁴ İmran Suresi, 65.

⁵ Bakara Suresi, 136.

⁶ Zayonçkovski, 1961, 18.

⁷ Bartold, 433.

başını semaya kaldırıp, *Bir Tanrı!* Der. Bu Türkçe *Bir Allah* demektir, zira Türkçe 'bir' vahid; *Tengri* ise Allah demektir.”⁸

Güney Kafkas'ta, Dede Korkut kahramanları olan tektanrılı Oğuz beylerinin vuruştuğu boyların içinde “yonma ağaç tanrılı” boylar da vardı. Begil Oğlu Emran'la vuruşan bir kafır: “*Seniñ bir teñrin varsa, meniñ yetmiş iki büthanem var*”⁹der.

Habeş, Hint, Kürt ve Türk kökenli Yahudiler de vardır. Bu konuyu araştıran ve bazı Hazar, Karay, Kaliz, Kabar, Kıpçak ve Kazak boyları içinde Yahudi dinine girenlerin varlığını kaydeden Ş. Kuzgun'un yazdığına göre, Kırım'daki Talmudist Kırımçaklar istisna olmakla beraber Türkler, çoğunlukla Tevrat Yahudiliğini kabul etmişlerdir.¹⁰ H. Rozental ise, Hazarların yalnız Tevrat'ı değil, Talmut'u da okuduklarını, kaydeder. A. Kestler ise Avrupa'ya yayılan Talmutçu Yahudiler dahil büyük ekseriyetin Hazar kökenli olduğunu yazar.¹¹

Yahudilik gibi, Hristiyanlık da Yahudilerin içinde ortaya çıkmıştır. İncil'i değil, Bibliya'da yalnız ilk 39 bölümü kabul eden Yahudilerden farklı olarak, Hristiyanlar aynı kitaplarla beraber, aynı zamanda I-II asırlarda yazılmış diğer 27 kitabı, yani İncil'i kutsal sayarlar. İncil Yunan dilinde *Yevangelia* diye adlandırılır ve her iki ad 'müjde' anlamına gelir.

Azerbaycan'da Hristiyanlığın yayılması, bu dinin ortaya çıktığı ilk çağlarda başlamıştı. Eğer bu ülkede Yahudiliğin yayılması vaktiyle buraya göç ettirilen “dağ cuhudu”^{*} diye adlandırılan Yahudi kavimleri ile bağlantılı ise, Hristiyanlığın yayılması da ilk çağlarda çeşitli misyonerlerin faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Kaynaklara göre, Azerbaycan'da Hristiyanlığın yayılması, Ermenilerin Hristiyanlaşmasından 270 yıl önce başlamıştı. Bu bakımdan, Güney Kafkas ve Azerbaycan'da kadim Hristiyan mabetleri arasında Azer Türklerine özgü olanların önemli ağırlığı vardır.

Kaynaklara göre, Hristiyanlığın yayıldığı ilk I-II asırlarda on iki havariden biri olan Bartolemay, Araz boyundaki bazı

⁸ İbn-i Faldan 1975, 31.

⁹ KDK, 108, 119.

¹⁰ Kuzgun, 1993, 38.

¹¹ Kestler, 2001, 9.

^{*} Türkiye Türkçesinde de Yahudi anlamına gelen “Çıft” tabiri kullanılmaktadır.

bölgelerde, onun ardından Yerusalemler (Kudüs)den gelen *Yelisey* (Havari Yehuda-Taday'ın öğrencisi?) ise Alban ülkesinin kuzey bölgelerinde bu dini yaymışlardır. Azerbaycan'da İncil, güya önce Süryanice (Aramice), IV asırda ise Alban kralı Urnayr'ın devrinde Grigor tarafından Yunanca tebliğ edilmiştir.¹² Elbette, Hristiyanlığın yayıldığı ilk dönemde burada *Sirofil*, sonra *Grekofil* ruhanilerin rolü olmuştur, lakin tebliğin yerli dilde değil, Süryanice ve Yunanca yapıldığı görüşü inandırıcı değildir.

Bu dil meselesiyle ilgili olarak Alban Hristiyan literatüründeki; "Alban, Ermeni ve Gürcü grupları içinde Hristiyanlık dinini yayan Grigor *Part soylu* Anak Bey'in oğlu idi"¹³ bilgi kaydı çok önemli. Tarihten biliyoruz ki, Partlar Türk (saka) boylarından ayrılıp Horasan taraflarına göçen prototürkmen boylarıdır. Bir kısmı orada İrandilli boylarla kaynaşmış ve karışık bir Part (Pehlevi) dili ortaya çıkmıştır. Lakin Partların bir kısmı da ana dillerini korumuştur. Görüldüğü gibi, Türk adı taşıyan Anak Bey de aynı Part (Türkmen) soyundan idi.

Pek tabii ki, Anak'ın oğlu Grigor'un devrinde İncil'i geniş halk kitlesine Grek (Yunan) dilinde öğretmek mümkün değildi. Bu noktada mantıklı bir soru ortaya çıkıyor: "Grekofil; dinî tahsilini Kapadokya'da Yunanca alıp, Hristiyanlığı yaymaya Ermeniyeye bölgesine ve Güney Kafkas'a gelen Grigor Poliglot muydu?" Ama burada, aralarında derin farklılıklar bulunan dilleri konuşan halklar yaşıyordu ve bu halkların birbirleriyle ortak anlaşma dili m.ö. VII asırdan, Saka Eli (devleti) çağında şekillenmişti.¹⁴

O çağlardan günümüze kadar İber, Udi, Lezgi ve benzer Kafkas Halkları gibi, sonraki Haylar da uluslararası iletişim vasıtası olan Azer Türkçesini kullanıyordu. Bu durum XIX asırda Rusların Kafkas'a gelişine kadar devam etmiştir. Grigor Güney Kafkas'taki Alban (Aran), Gargar, Maskut (Massaget), Kenger, Göğər ve benzer Türk boyları içinde İncil'i kendi anadili olan Türkmençeye yakın Azer Türkçesi ile tebliğ edebilirdi. Şöyle ki, Hay, Gürcü ve diğer Kafkas dilli ahali içinde de Azer dilinde yapılan sohbetleri anlayabilecek yeterli sayıda insan vardı. Hiris-

¹² Mamedova, 1986, 222–228.

¹³ Anak adı antik çağın 'Yedi Bilge'si arasında önemli yeri olan kadim Türk-İskit filozofu (bilgesi), Anakars (anak-arıs) adında da kendini gösterir.

¹⁴ Ağasioğlu, 2006

tiyanlığı kabul eden Türk boylarının hangi bölgelerde olduğu Güney Kafkas'ta Hıristiyan mabetlerinin Türkçe adlarında açıkça görülür.¹⁵ F. Simokatta, 591'de Hosrov'un esir aldığı bazı Türklerin alınında haç şeklinde çarpı olduğunu yazar.¹⁶

Dede Korkut boy (hikaye bölümleri)larının bazılarında “kafir” diye adlandırılan Kıpçak boyları da var. M. Kalankatlı “Alban Tarihi” adlı kitabında Alban Türklerinin Hıristiyanlığı hakkında oldukça önemli bilgiler verir.¹⁷ Dilimizde kullanılan “din ayrı gardaş” deyimini de o çağlardan kalmadır.

Başka halkların arasında yaşayıp Hıristiyanlığı kabul eden Türklerin çoğu sonraları millî dillerini unutmuş, içinde yaşadığı, Hıristiyan toplumun dilini kabul etmiştir. Doğu Avrupa'da XVII asra kadar Hıristiyan Kıpçaklar öz dillerini korumuştur. VII asırda Tuna nehri boylarına göçerek orada da Bulgar devletini kuran Bulgar Türklerinin Hıristiyanlığı kabul ettikten üç dört nesil sonra yerli Slav boyları içinde eridiğini açık bir biçimde izlemek mümkündür.¹⁸ Bulgarlar devlet kurdu, bu devletin “Bulgar” adının adında kaldı, lakin Bulgarların kendisi bir millet olarak eriyip yok oldular. Çünkü burada Türk toleransı (ılımlılığı-hoşgörülülüğü) makul ölçüsünü yitirip ifrat derecesine varmış ve Türk töreleri ile bağdaşmayan aykırı ilişkiler ortaya çıkmasına imkân veren bir anlayış durumu gelişmişti.

Musa'nın Tevrat'ı Yahudiler, İncil Hıristiyanlar, Kuran da Müslümanlar için esas kutsal kitap sayılır. Hazreti Muhammed (s.a.v)'e vahyedilen kutsal kelimeler tahminen 650'de toplanmış, son varyant da Halife Osman'ın zamanında yazılmıştı. 6666 ayet, 114 sureden oluşan Kuran'ın; tefsiri de VIII-IX asırlar arasında yaygınlık kazandı.

Hıristiyanlıktan farklı olarak, İslam dini toleransı yüksek bir din olarak görünüyor. “Kuran Musa'nın kanunlarını, Davut'un

¹⁵ Erivan vilayetinde Şihmurad Manastırı, Eyriveng, Goşaveng, Makaraveng olduğu gibi, Gürcistan'da da Şiştepe, Kundaksaz, Kepenekci Kolagir, Garabulag, Şemşiberdi, Keklik, Arıklı, Bektakar, Güvec, Garahu, İncoglu, Atakişi, Kizikilise, Haçın, Azman, Haçmağara vb. manastır, kilise ve vengler vardır. (Arveladze, 1996, 84-87).

¹⁶ F. Simokatta, V. 10. 13-15.

¹⁷ Alban Tarihi, 1983; 1984; 1993.

¹⁸ Feher, 1984.

Zebur'unu, İsa'nın İncil'ini tasdik eder.”¹⁹ Peygamberimiz Hz Muhammed aleyhisselam da İsa aleyhisselam hakkında şöyle buyurmuştur:

“Meryem oğlu İsa şöyle demişti: - Ey İsrail oğulları! Doğrusu ben, benden evvel nazil olmuş Tevrat'ı tasdik eden ve benden sonra gelecek Ahmed (Muhammed) adlı peygamberi müjdeleyen Allah'ın elçisiyim!”²⁰ Kuran'da Ankebut suresinin 46. ayetinde buyrulur ki; “Yahudi ve Hıristiyan ehline şöyle deyin: Biz hem bize nazil olana, hem de size nazil olana inanırız. Bizim de Tanrı'mız, sizin de Tanrı'nız birdir, Biz yalnız Ona itaat ederiz.” Bu ayette her üç (Tevrat, İncil, Kuran) kutsal kitaba iman var. Bundan dolayı, Azer (Hazar) Türklerinin manevî yaşamında mühim rol oynamış her üç semavî din; milli etnografide, tarihte ve dilde derin izler bırakmıştır. Bu bakımdan, her üç dinin de kutsal kitabında adı saygı ile anılan İbrahim peygambere Azer halkının özel ilgisi doğaldır.

İbrahim aleyhisselam İslam toplumu içerisinde şöhreti yüksek olan bir peygamberdir. Lakin İslam Ansiklopedisinde İbrahim peygamber maddesindeki yazının toplamı yarım sayfa olup, sadece çok basit şekilde verilmiş iki epizodik hikâyeyi yansıtmaktadır.²¹ Halbuki Kuran'da İbrahim peygambere büyük önem ve geniş yer verilmiş, 25 surede 69 dafa hatırlanmıştır.²² Hatta, özünü İbrahim'in torunu sayan Peygamberimiz oğlunun da adını *İbrahim* koymuştur.²³ Kuran'da: “(Ya Muhammed!) De ki: Allah doğru buyurmuştur. Onun için de hanif olan İbrahim dininin ardınca

¹⁹ Masse, 1964, 85.

²⁰ Saff Suresi, 6.

²¹ İA, 1988, 5 (II), 878–879.

²² Sure ve ayetlerin sırası: 2.126–132, 260–262; 3: 67; 6.74–81.84–86; 11: 69–78; 15.51–57; 16: 120–124; 19: 41–50; 21: 52–72; 26: 69–89; 29: 16–18; 37: 83–113; 43: 26–30; 51: 24–35; vs.

²³ Hz Muhammed Aleyhisselam Hz İbrahim'le ilgili konulara hassasiyetle yaklaşmış, onu lekeleyebilecek tarzda tutum ve davranışlara sert tepkiler göstermiştir. İbni Abbas'a dayanarak Buhari'nin kaydettiğine göre, Mekke'ye dönen Peygamberimiz Kâbe'nin iç duvarına çizilmiş resimde ellerindeki okla fala bakan İbrahim'le İsmail'in tasviri olduğunu öğrendiğinde içeri girmekten imtina ederek bunu çizenleri kınar ve derhal silinmesini buyurur. Hz. İbrahim'in 'fala bakan' birisi olarak resmedilmesi Hz. Peygamber'in sert tepkisine sebep olmuştur. Bir hadiste bu konuyla ilgili: 'Onlara (resmi çizenler) Tanrı lanet etsin! Onlar iyi bilir ki, bizim Ulu Babamız (İbrahim) hiçbir zaman okla fala bakmamıştır.'

gidin, çünkü o, Allah'a şirk koşanlardan değildi"²⁴ "İbrahime en yaxın və ləyaqətli şəxslər onun ardınca gedib tovhid yolunu davam etdirənlərdir, İslam peyğəmbəri və ona iman gətirənlər kimi".²⁵ "Hacc surəsi"nin son (78) ayəsində də deyilir: "Allah uğrunda gərəklı cihad edin. O, sizi seçmiş, **Babanız İbrahimin yolu olan dində** sizə bir zorluq buraxmamışdır. Daha öncə və Quranda peyğəmbərin sizə şahid olması və sizin də insanlara şahid olmanız üçün O sizə **müslüman** adını verdi. Artıq namaz qılın, zəkat verin, Allaha sarılın. O sizin sahibinizdir. Necə də gözəl sahibdir, gözəl yardımçısıdır".

Quranda Tanrıya yönələn bir *hənif* kimi təqdim olunan İbrahimə həm də "o ümmətdir" deyilir: "*Gerçəkdən İbraim allaha boyun əyən ümmətdir, Ona yönəlmişdir və heç zaman müşriklərdən olmamışdır*" (İnnə İbrahimə kəəne *ummətən* qənitən lillahi *hənifən* valəm yəku minəl-müşrikinə).²⁶ Quranda başqa tanrı elçilərinə bu ümmət epiteti (ayrılıqda el, ulus və ya icma varlığı) verilməmişdir.

İbrahim Yahudi veya Hıristiyan değildi. Təvrat və İncil də ondan sonra indirilmişdir.²⁷ O, putperestliği reddeden, Tek Tanrı'ya inanan bir hanif idi. Tanrı evi Kâbe'yi inşa edən, hac ziyarətini ortaya koyan bir Müslüman idi. Bu sebeple İslam kaynakları onu 'Tanrının dostu' (*Halilullah*) şərəfine yükseltmişdir. Azərbaycan'da *İbrahim* adı gibi, *İbrahimhalil* adı da yaygındır. Yahudi və Müslüman hacılar İbrahim'in Hebron'daki (El-Halil) mezarını birlikdə ziyarət edərler.

Ön Asya'da kadim Türk izlərini gören bilimciler şaşkınlıq içinde kalırlar. Şöyle ki, Sümer dilində Türkçe 'tengeri' (*dingir*) sözünün kullanılmasını 'bir təsadüf' sayan bilimadamları; Sümer topraklarının Sümerlər buraya gelene kadar *Kenger* diye adlandırıldığını gözden kaçırlar. Araz, Kür gibi, Ön Asya'nın en büyük nehirleri olan Fırat ve Dicle'nin kadim adları Türkçe *Börü* (sonraları Bura-t) və *İtigel* (sonraları İtigla//Digle) şeklinde adlandırılırdı.²⁸ Bu adlar m.ö III Bin yıllarında çivi yazılarına yansı-

²⁴ İmran suresi, 95.

²⁵ İmran suresi, 68.

²⁶ Nahl suresi, 120.

²⁷ Piotrovskiy, 1991, 83.

²⁸ Dicle'nin *İtigel* biçimi Təvrat'da *Hidegel* olaraq qarşımıza çıkar (Tora, I. 14). Fırat'ın eski *Burat* adı da Murat-su adında saklanmışdır.

mişti. Fırat'ın orta bölümünde onunla birleşen *Balık* çayının adı da beş bin yıldır değişmeden kalmıştır. Aşağıda İbrahim peygamberin soyundan bahsederken anlatacağımız Haran (Aran) şehri de aynı *Balık (Balıg)* çayının yanındaydı.

Sümer dilinde yüzden fazla Türk sözünün varlığı şaşırtıcı değil, çünkü Sümerler bir asra yakın Gut devletinin hâkimiyeti altında kalmış ve Sümer medeniyetinin Rönesans devri aynı asırda (m.ö. XXII) gerçeklemiştir.²⁹ Sümer-Akat çağlarında İkiçay-arasının bugünkü Bağdat'ın kuzey bölgeleri Subarların adıyla bağlantılı olarak Subar ülkesi (Subartu) diye adlandırılırdı, çünkü burada “çaylı” anlamında Türk dilli Subarlar yaşıyordu. Sonuncu Subar beyliği İkiçayarası'nın kuzeyinde m.ö. 673. yılda Asurlar tarafından işgal edilip ortadan kaldırılmıştır.³⁰

Kadim çağlarda Babil topraklarında muhtelif dilli kavimler yaşıyordu. Milat'a kadar İkiçayarası'nda hâkimiyet kurmuş olan Sumerler, Sami dilli Akad-Asur ve Aramey//Aramiler, Türk dilli Gutlar (*Gutiler*), Partlar, Dravid dilli sayılan Elam ve Kassiler, İran dilli Persler ve diğerleri burayı zaman zaman savaş yaptıkları ülkelerden getirdikleri çeşitli dilleri konuşan esirlerle doldurmuşlardı. Babil Kralı II Navukodonosor da m.ö. 587'de Yahudi Krallığını dağıtmış ve oradan Babil'e çok sayıda Yahudi tutsak getirmişti. Daha sonra da esaretten kurtuldukları dönemde Bibliya (kutsal metinler) yazarları, Babil'de yaşadıkları “Tufan” efsanesini ve birçok yerli hikâye, tema ve motifleri; ülke, bölge, boy ve şahıs adlarını da Kutsal Metinlere geçirmişlerdir.

Sürgünde m.ö. VI-IV yüzyıllarda, Pers hâkimiyeti altında oldukları devirde, Asur-Babil kozmolojisi, panteonları (tanrılar silsilesi) Yahudilerde derin izler bırakmıştır.³¹ Bibliya'da ‘Ester’ kitabında genişçe söz edilen Yahudi *Ester* ve *Mardokay* Babil ilahları olan İştar ve Marduk'tan başkası değildir. Aynı kitapta Pers şahının

TANRIÇA İŞTAR

Marduk

²⁹ Ağasioğlu, ‘Dokuz Bitik’ (III. Bitik. ‘Gut Eli’ bölümü).

³⁰ Subar Beyliği hakkında geniş bilgi için bkz: Ağasioğlu, 2005, 154–160.

³¹ Tokarev, 1965, 410.

sarayındaki nüfuzlu beylerden biri de Türkçe *Memukan* adını taşımaktadır.³²

Görüldüğü gibi, Yahudilerin İkiçayarası'nda işittikleri bazı onomastik sözler (özel adlar) Bibliya'ya yansımıştır. Bu bakımdan, Hz. İbrahim'e ait anlatılarda Türklerle, dolayısıyla protoazer boyları ile ilgili bilgilerin yer alması da doğal görünmelidir.

Orta asırlarda Ön Asya halklarının devlet ve soy tarihini yazanlar sadece Latin-Yunan, Arami-Arap kaynaklarından değil, Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerindeki zengin kütüphanelerden de istifade etmişlerdir. Mesela, Süryani yazar Mar Gregori (Ebul-Ferec) belirttiğine göre, "Kronoloji" adlı eserini yazmak için Marağa kütüphanesinden, buradaki kadim elyazmalarından kendisi çok yararlanmıştı.³³

Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman dini literatürünü inceleyen ve yorumlayan bilimciler, İbrahim'in evlendiği kadınlardan yalnız Sara ve Hacer'den söz ederken onun üçüncü zevcesi Getura (Kantura) hakkında –ne hikmetse- hep susuyorlar. Saraoğulları (Yahudiler), Hacerogulları (Araplar) hakkında ayrıntılı olarak söz edilse de, Kanturaoğulları (Türkler) hakkında kısa bilgilerle yetinmiyorlar. Bazen aynı yazar-araştırmacı değişik eserlerinde Kantura ile ilgili yazdığı bilgileri farklı farklı veriyor. Mesela, adını andığımız XIII asrın yazarı Ebul-Ferec Arapça 'Mükteser-üdüvel' eserinde Musa peygamberin, İbrahim'in 'Türk zevcesi' Kentora'nın (Kantura) Yakşan adlı oğlunun soyundan olduğu yazılmışsa da, "Kronoloji" adlı eserinde aynı belgede *Türk* sözü yok olmuştur!³⁴ VIII-IX asırlarda yaşayan Cahiz'in verdiği bilgiye göre, Araplarla Türkler arasında köken mevzusunda tartışanlar Horasanlı Türklerin Kanturaoğullarının soyundan olduğunu söylüyorlardı.³⁵

Azerbaycan'da İbrahim adı gibi İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Musa, Davut, Süleyman, Sara, Hacer, Rahile, Hıristiyanlıkla ilgili İsa, Meryem ve diğer adların kullanımı yaygındır. Elbette, bu, zamanında bazı Azer boylarının Güney ve Kuzey Azerbaycan'da Yahudi ve Hıristiyan dinlerine girmesiyle ilgilidir.

³² Ester, I. 14–23.

³³ Ebu'l Ferec, I. 67.

³⁴ Ebu'l Ferec, I. 81 (ve 1. kayıt).

³⁵ Cahiz, 1988, 83 (ve 214. kayıt).

İbrahim'le Oğuz Han arasındaki belirli paralellikler de dikkati çekiyor. Çünkü her iki “kahraman”ın doğduktan sonra hızlı bir biçimde büyümesi, onların dahili ve zahiri güzellikleri, her ikisinin daha küçük yaşta annelerini Tek Tanrı'ya iman etmeye çağırması, hak yoluna girmeyen babaları ile mücadele etmeleri ve onların diğer özelliklerinin birbirine benzer yönleri dikkat çeker. Asıl önemli nokta ise Bizans kaynağında belirtildiği gibi, Hz. İbrahim'in Madalı (Midiyalı/Med ülkesinden) olmasıdır.

Hz. İbrahim' in Mezarı

TANRI ELÇİLERİ

Genellikle, m.ö. I Bin yılın ortalarında peygamber sayılabilenler sadece Yahudiler arasından değil, Zerdüşti, Buda, Konfüçyüs gibi doğu ülkelerinden de çıkmıştır. Azerbaycan'da Hızır peygambere inanç ve ona olan saygı epik eserlerde geniş yer tutar. Lakin peygamberlik kurumu hiçbir halkın yaşamında, Samilerde olduğu kadar sistemli olmamıştır. Bu yüzden Yahudi, Hıristiyan ve İslam dinleri Sami halkları içinde oraya çıkmış, sonra birçok dünya halkının secde ettiği evrensel dinlere dönüşmüştür.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Sami halkları içinde yaygın olan “peygamberlik” sistemi özel yönleriyle göze çarpar. Şöyle ki, Tanrı'nın vahyettiği elçi Onunla sözleşme yapıyor, ant içiyor. Böyle bir ant içme güya iki taraflı uhdelik karakteri taşır: Elçi Tek Tanrı'yı tanıyarak, kabilesi ile beraber yalnız ona sityaş edecek, Tanrı da elçinin mensup olduğu kabileyi belalardan koruyacak. Böyle bir “anlaşma // sözleşme” İslam'da yoktur. Yahudi-Hıristiyan dinlerinde ise örnekleri fazladır.

Yahudilerde *nabi* (nebi, peygamber) m.ö I Bin yıla kadar daha çok kâhin işlevi taşıyanlara ait idiye de, artık aynı bin yılın ilk asırlarında dini-siyasi önderleri tanımlar oldu. Kaşgarlı Mahmut Türkçe *savcı* sözünün “peygamber, elçi” anlamı taşıdığını kaydetmiştir. Peygamber, nebi, resul terimleri Türk dillerine İslam dini ile birlikte girmiştir. Bu sözlerin karşılığı olarak *savcı* kelimesini, *Tanrı elçisi* sözünü veya Yenisey yazılarında “elçi” anlamında kullanılan kadim Türkçe *yalabaç* (yalavaç) sözcüğünü kullanmak mümkündür.

Tanrı elçileri Yaradan'ın istek ve buyruklarını vahiyle bilen ve onları azaltıp-arttırmadan insanlara ulaştıran, insanları doğru yola çağırın, onlara Tanrı'nın ayetlerini okuyup kitap ve hikmeti öğreten, onları çirkin amellerden temizleyen, bu görevde Tanrı'dan başka kimseden korkup çekinmeyen salih amelli insanlardan seçilirdi. Bazı peygamberlerin Tanrı'nın izniyle mucizeler göstermesi de mümkün sayılırdı. Hazreti Muhammed'in (s.a.v) en büyük mucizesi de ‘Kuran-ı Kerim’ idi.

Tanrı'nın kendine elçi seçtiği insanlar arasında kadın yoktur. Bu durum bütün peygamberlerin ancak erkekler arasından se-

çilip gönderildiği Kuran'da da kaydedilir.³⁶ İslam kaynaklarına göre, seçilen Tanrı elçilerinin arasında üstün mevkiye tutulanlar Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed (s.a.v) hazretleridir ve kıyamet günü bütün peygamberler bu beşliğin seyyidi ve imamı Muhammed aleyhisselamın bayrağı altında toplanacaklardır.

Nebiler,
Resuller

Arap dilli kaynaklarda *Nebi* ve *Resul* ünvanı şöyle izah edilir, nebiler kutsal rüya ile doğru yola yöneltilen, yahut melekler tarafından vahiy alıp, kalbine ilham dolan salih amelli kişilerdir. Resuller ise özel bir vahiyle seçilmiş Cebrail aleyhisselam vasıtasıyla onu seçen Yüce Tanrı'nın hükümlerini işiten, bu hükümleri halka ulaştırıp tebliğ eden yetkin bir insan olan Tanrı elçisidir. Şöyle söylemek mümkündür: Her resul nebidir, lakin her nebi resul değildir. "...Allah, risaletini nereye (ve kime vereceğini) çok daha iyi bilir..."³⁷

Peygamberler arasında Hz İbrahim aynı zamanda 'Tanrı'nın dostu' (Halilullah) ünvanı ile dikkat çeker.³⁸ Rivayete göre, Hz. İbrahim'in evine konuk sıfatıyla gelen melekler onun sofraya koyduğu tabağa ellerini sürmezler. İbrahim bunun sebebini sorduğunda onlar parasını ödemededen hiçbir şey yemeyeceklerini söylerler. Hz İbrahim bu yemeğin ücretsiz olmadığını söyler. Konuklar ne kadar ödeyeceklerini sorduğunda Hz İbrahim: "Yemeğe başlarken Tanrı'nın adını anar, yedikten sonra Tanrı'ya şükrederseniz yemeğin ücretini ödemiş olursunuz." der.

Bu yanıtı işitince konuk sıfatıyla gelen meleklerden Cebrail, Mikail'e bakarak, "İbrahim işte bu davranışıyla Rabb'inin dostu olmayı hak etmiştir."³⁹ dedi.

Peygamberlerin ilki Adem aleyhisselam, sonuncusu ise Muhammed aleyhisselam idi. İslam kaynakları 124 bin Nebi ve on-

³⁶ 'Biz senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz adamlardan başkasını (Peygamber olarak) göndermedik. ...' (*Nahl Suresi*, 43) 'Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz birtakım adamlardan göndermiştik. Eğer bilmiyorsanız, (inanana) kitap ehline sorun. Onları yiyecek yemez bir ceset yapmamıştık; onlar ebedi de değillerdi.' (*Enbiya Suresi*, 7-8)

³⁷ En'am Suresi, 124.

³⁸ Nisa Suresi 125; Hz İbrahim'in, Arapça yüksek derecede bağlılık ve sevgi bildiren Halil sıfatıyla belirtildiği gibi, Hz Muhammed'e de 'Tanrı'nın Sevimlisi' hitabıyla seslenilir (*Buhari*).

³⁹ Taberi, I. 338.

ların içinde sadece 315 (veya 313) Resul olduğunu vurgularlar.⁴⁰ Hazreti Muhammed'den başka, Kuran'da 27 Peygamberin adı geçer.⁴¹ Nuh'la İbrahim arasında iki Peygamber (Hud ve Salih) gelmiştir.⁴²

Tanrının seçtiği elçiler, Tanrı karşısında büyük sorumluluk taşıyanlar; onun yolunda gayret gösterenlerdir. “Ya Resulüm! Hatırla ki, Biz bir zaman peygamberlerden ahd (söz) almıştık: Senden de, Nuh'tan da, İbrahim'den de, Musa'dan da, Meryem oğlu İsa'dan da.”⁴³ Seçilenler hem de Tanrı tarafından imtihan edilir, sınamalardan geçirilirler. “Rabb'i İbrahim'i birkaç buyrukla sınamış, o da bunları yerine getirmişti.”⁴⁴

Vahiy Ve İndirilen Fazılar

Kuran'da nebilik ve resullük hakkında olduğu gibi, onlara gönderilen vahiy hakkında da belirli ayetler vardır.⁴⁵ Kuran'a göre, hiçbir insan (doğrudan) Tanrı ile konuşmak şerefine nail olmaz.

Tanrı onlarla ancak vahiyle yahut perde arkasından konuşur veya bir elçi *melek* gönderir ki, o da Tanrı'nın izniyle Onun istediğini vahyeder. Hz Muhammed (s.a.v) bir hadis-i şerifinde buyurmuştur:

“Ben babam İbrahim'in duası, Meryem oğlu İsa'nın müjdecisi ve anamın rüyasıyım. Anam bana hamileyken rüyasında,

⁴⁰ Köksal, 9.

⁴¹ Adem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, İsmail, İshak, Lut, Yakub, Yusuf, Eyyüb, Zülkifl, Şuayb, Musa, Harun, İlyas, Elyesa, Yunus, Davud, Süleyman, Lokman, Üzeyir, Zülkarneyn, Zekeriya, Yahya, İsa Aleyhisselamlar. Bunlardan Zülkarneyn ve Lokman'ın Peygamber olup olmadıkları tartışmalıdır.

⁴² Taberi, I. 313.

⁴³ Azhab Suresi, 7.

⁴⁴ Bakara Suresi , 124.

⁴⁵ ‘(Ey Muhammed!) Daima galib ve hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncelilere böyle vahyeder! Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. O çok yücedir, çok büyüktür.’... ‘Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakimdir’ (*Şura Suresi*, 3-4) ‘ İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola erdirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin.’ (*Şura Suresi*, 51-52).

ondan ayrılan bir Nur'un Şam köşklerini aydınlattığını görmüştü. Zaten peygamber anneleri böyle rüyalar görürler.”⁴⁶

Allah tarafından bir istek ve hükmün peygambere haber verilmesine Arapça *vahiy* denir, *vahy-i münzel* ise Allah'tan nazil olmuş emirdir. Tanrı vahyi, seçtiği nebi ve resullerine rüya, gaybden gelen ses veya insan suretine girmiş melek aracılığıyla bildirir. Bazı durumlarda vahiy alan bayılma, kendinden geçme halleri gösterir. Genellikle, *rüyada* iyi ve hayırlı; *hulmda* ise kötü, acı ve üzücü haberler gelir.

Tanrı peygamberle doğrudan doğruya konuşmasa da, yalnız Miraç Gecesinde, Cebrail vasıtasıyla *Burak adıyla bilinen binekle* göğe çıkarılan Hz Muhammed (s.a.v) Tanrı katına yaklaşmaya, onun sesini işitmeye nail olmuştur.⁴⁷

Bibliya'da ise bazı seçilmişlerin (İbrahim, Yakup, Musa gibi) Tanrı ile hem melekler aracılığıyla, hem rüyada, hem de aracısız iletişim kurması anlatılır. Bibliya'da “Rabb İbrahim’e göründü ve ona söyledi” gibi ifadeler çoktur. Lakin Bibliya'da bu konuda birbirini tekzip eden bilgiler de vardır: “Tanrı Musa ile yüz yüze konuştu.”⁴⁸ “Tanrı’yı hiçbir zaman hiçbir kimse görmemiştir.”⁴⁹

Kuran'da ise Musa'ya vahyedilme konusu şöyle ifade edilir: “*Oraya vardığında kendisine (tarafımızdan): Ey Musa! Diye seslenildi: Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabb'inim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vadi Tuva'dasın! Ben seni seçtim. Şimdi vahyedilene kulak ver!*”⁵⁰

Dini literatürde Tanrı'nın gönderdiği yazıların sayısı için farklı rakamlar verilir.⁵¹ İslam kaynakları ayrı ayrı yaprak ve

⁴⁶ Köksal, 207 (495).

⁴⁷ Köksal, 18; ‘İsra’ kelimesi, geceleyin yürümek anasına gelir. Hz Peygamberin Miraç mucizesinin Mekke'den Kudüs'e kadar olan kısmı bu surede anlatıldığından sure ‘İsra’ adını almıştır. İsra suresinin birinci ayetinde: ‘Bir gece kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.’

⁴⁸ Bibliya, Çıkış, 31. 11

⁴⁹ Bibliya, Yuhanna, 1. 18.

⁵⁰ Taha Suresi 11-13.

⁵¹ Ebu Zerr Gifari'ye dayanarak bir hadisi veren Taberi, eserinin 202. sayfasında İdris'e 60 yaprak yazı verildiğini belirtir, lakin 430. sayfada 104 yazının

kitap şeklinde vahiyle gönderilen Tanrı kelimelerini kapsayan, Tanrı katından indirilmiş yazılar için daha çok 104 sayısını verir. Bir hadiste Ebu Zerr Gifari'ye istinaden: "Ben Tanrı elçisine sordum: Ey Tanrı Elçisi! Yüce Tanrı kaç kitap indirdi? O; 104 kitap indirdi, bunlardan on sahife Adem'e, elli sahife Şid'e, otuz sahife Eyyub'a, on sahife İbrahim'e aittir. Yüce Tanrı Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kuran'ı indirdi, diye, buyurdu."⁵²

İbn-i Kasr kaydeder ki, bazı müteseffir (tefsirci)lere göre, bu kutsal kitapların hepsi Ramazan ayında indirilmiştir: Tevrat bu ayın altıncı gecesinde, Zebur ondan 482 yıl sonra on ikinci gecede, 1500 yıl sonra İncil on sekizinci gecede; Kuran ise yirmi dördüncü (yirmi üçüncü) gecede gönderilmiştir.

Göründüğü gibi İslam kaynakları, vahiyle sadece birkaç peygambere yazı gönderildiği bilgisini verir. Kuran'da da bu konuyla ilgili ayetler vardır: "*De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine ilettiler. O, ortak koşanlardan değildi.*"⁵³ "*Yoksa onlar, Allah'ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara hased mi ediyorlar? Oysa İbrahim soyuna kitabı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.*"⁵⁴ "*Andolsun ki biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik. Onlardan (insanlardan) kimi doğru yoldadır; içlerinden birçoğu yoldan çıkmışlardır.*"⁵⁵

Yüce tanrı'nın isteğiyle 4 kutsal kitap; Musa'ya *Tevrat*, Davud'a *Zebur*, İsa'ya *İncil*, Hz Muhammed'e de *Furkan* (Kuran) indirilmiştir. İbrahime gönderilen bitik *Suhuf* adlanır. Bazı tefsirlere göre gökten indirilen 100 yaprak (sahife) yazıdan 10'u Âdem'e, 50'si Şid'e, 30'u İdris'e, 10'u da İbrahim'e gönderilmiştir.⁵⁶

kimlere verildiğini sıraladığımda İdris'in adı geçmez. (Taberi I. 202, 430).

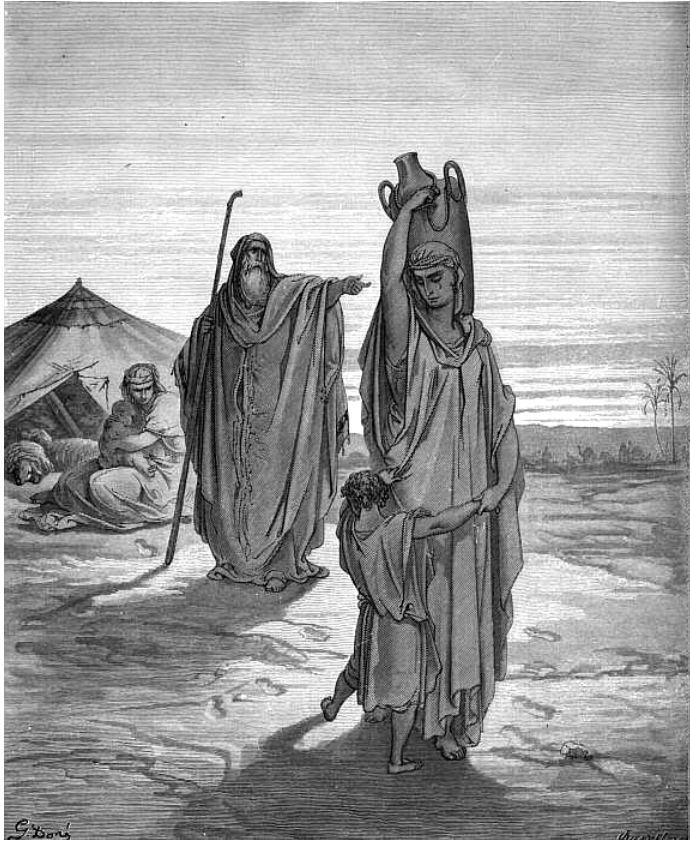
⁵² Taberi, I. 430.

⁵³ En'am Suresi, 161.

⁵⁴ Nisa Suresi, 54.

⁵⁵ Hadid Suresi, 26

⁵⁶ Köksal, 19.

İBRAHİM'İN HAYATI

Zaman anlayışı gerçek tarihte başka, halk yaratıcılığı ürünü olan folklorda başka türdür. Her halkın mitoloji anlayışına uygun zaman dilimleri vardır. Oğuzlar “Oğuz zamanında” ifadesi ile bu zaman çerçevesini bin yıllara uzanabilecek şekilde genişletmişlerdir. Hint-Avrupa kavimlerinin efsanelerinde zaman; altın, gümüş, demir; ak ve kara devirlere bölünürdü. Fantastik ve gerçek olayların bir tema içerisinde kesişmesi; söylenen ve yazılan herhangi bir olayın söylendiği/yazıldığı çağın “muasır” anlayı-

şının, arkaik (mitik) kavrayışla birleşimi (sentezi) folklerden kutsal kitaplara da geçmiştir. Bu bakımdan, Bibliya İbrahim'in yaşadığı dönemi muhtelif zamanlara götürür.

Çeşitli zamanlarda Filistin'de oturan İsrailoğulları m.ö. XII yüzyılda artık birleşik bir yapı oluşturmuştu. Bibliya'da yankı bulan tarihi hadiseler masalsı olsa da, içerisinde gerçekliğin belirli çizgilerini de sergiler. Özellikle, o çağların etnografyası, mitolojisi, folkloru ve dini inançları hakkında önemli bilgiler barındırır. Şöyle ki, Musa peygambere kadar eskiye gidildikçe anlatılan olaylar efsaneleşir ve daha eskiye (Hz İbrahim'in çağına) gittikçe böyle efsanevi olay ve yorumlar da artar, gerçek tarihi yansıtmaz olur.

Hız İbrahim'in zamanını belirleyebilmek için onun Babil'de yaşadığı ve Filistin'e göçtüğü tarihe ışık tutan bilgileri dikkatle incelemek gerekir. Bibliya metinlerine bakıldığında Hız İbrahim'in XVIII yüzyılın ortalarında yaşadığı tasavvur edilebilir. Ancak Bibliya metinlerinde tarihi gerçekliğe aykırı düşen birçok çelişki ve zıtlık var. Şöyle ki, bu metinlere göre İbrahim'in atası İkiçayarasının güneyindeki Haldeylerin Ur şehrinde yaşıyormuş. Fakat tarihi kayıtlara göre; "m.ö. I Bin yılın öncelerine kadar burada Haldeyler yoktu."⁵⁷

Bibliya'ya göre, İbrahim'in yaşadığı devir Nemrut'un Babil'de hükümdar olduğu döneme denk düşer. Babil'de ise hükümdar sülaleleri arasında Nemrut adlı biri yoktur.⁵⁸ Musul bölgesinde Nemrut dağı ve şehri var. Nemrut'la ilgili Bibliya geleneği İslam kaynaklarında da tekrar edilir. Bu konuda Taberi yazar: "Bizden önceki bilim insanların hepsi İbrahim'in Nemrut bin Köş zamanında doğduğunu zikretmişler. Bilgi verenlerin hepsi de Nemrut'un Ejdahak'ın valisi olduğunu söylerler." Yazar bazı kaynaklarda Nemrut'un asıl adının Zurhi bin Tahmasfan olduğunu ve müstakil hükümdar olduğunu da kaydeder ve yazar: "İbn-i İshak'a göre, Nemrut'un asıl adı El-Hasir imiş ve o, Babil'de oturur; doğudaki ve batıdaki ülkeleri idare edermiş.

⁵⁷ İDV, II. 273.

⁵⁸ Lakin Nemrut'un Asur kralı I. Tukulti-Ninurta (M.Ö. 1244-1208) olduğu da söylenir. (MNM, I. 25). Bu isimdeki Ninurta biçimi Nemrut şeklinde eşleşebilir, ancak yaygın olan Ninurta adına II. İssin sülalesinde kral Ninurta Nadinşumi (1132-1127) adına rastgelirse de, bu tarihi şahıslar Hız İbrahim'in döneminden birkaç asır sonraya aittir. Bence, Nemrut adı o çağdaki Nimrud (Kadim Kalhu) şehri gibi, toponim olmuş ve bu toponim (yer adına bağlı isimlendirme), Bibliya'da şahıs adı olarak verilmiştir. Bibliya'da bu gelenek vardır.

Nemrut ve onun kavmi Farslardan önce Doğuda hüküm sürmüşler, bazılarına göre, o, Zöhhak'ın (Dahhak) kendisi imiş.”⁵⁹

Nemrut'tan sonraki Babil hükümdarlarının isimlerini Ebul Ferec *Kamiroş*, *Samiroş*, *Arpazaz* olarak sıralar ve kaydeder: “İbrahim'in babası Tareh doğduktan sonra Parthı *Kasaranos* (veya *Basaranos*) Babil'e karşı yaptığı savaşı kazandı.”⁶⁰ Yazara göre, İbrahim Tufan'dan sonra Babil'de ilk hükümdar olan Nemrut'un devrinde değil, asırlar sonra doğmuştur.

Eğer Taberi'nin söylediği Ejdehak'ın Mada kralı Astiak olduğunu kabul edersek (M. Horenatsi de onu aynı adla verir), İbrahim'in m.ö. VII yüzyılın sonunda yaşadığı gibi bir düşünce ortaya çıkar ki, bu da tarihi gerçeklikten çok uzaktır. Çünkü bu devirden daha önce yaşayan İsrail krallarının tarihi bilinmektedir. Şöyle ki, Musa'nın m.ö. XIV – XIII, Süleyman ve Davut'un m.ö. X, diğer İsrail hükümdarlarının da m.ö. X-V. yüzyıllarda yaşadığı konusunda araştırmacılar küçük farklarla da olsa hemfikirler. Üstelik Bibliya metinlerinin m.ö. IX-VI yüzyıllarda kaleme alındığı da bellidir.

Mesudi'ye göre İbrahim, İsa'dan iki bin yıl önce yaşamıştır. Bu ise Türk boyu Gutların Babil'i de içine alan Gut (Guti) devletinin dağılması (m.ö. XXII. yy) sonrası ile Kerkük ve Urmu gölü arasında *Turuk* Beyliğinin ortaya çıkmasından (XIX. yy) önceki dönemi kapsamaktadır. “Bibliya, Yahudilerin atası Avram'ın Ur ve Harran'a bağlı olduğu zamanı Hammurabi dönemi içerisinde verir.”⁶¹ Meşhur Babil hükümdarı Hammurabi'nin hâkimiyeti m.ö. 1792–1750 yıllarında olmuştur. İncil'de, İsa Mesih İbrahim'in soyundandır ve İbrahim'den Davut'a kadar 14 nesil, Davut'tan Babil sürgününe kadar (m.ö. 587) 14 nesil ve sürgünden İsa'ya kadar 14 nesil değişmiştir.⁶² Bence bu bilgedeki m.ö. XVIII. yy'a ait tarihi kabul etmek mümkündür. Bu tarih aynı zamanda Asur krallarının *Turuk* beyliği ile yaptıkları şiddetli muharebenin tarihine denk gelmektedir.⁶³

⁵⁹ Taberi, I. 311-312.

⁶⁰ Ebul Ferec, I. 75-77.

⁶¹ Turayev, 1936, 161.

⁶² Matta, I. 17.

⁶³ Ağasioğlu, 2005, 39-44 ('*Turuk* Beyliği') bölümü).

İbrahim'in atayurdu meselesini açıklığa kavuşturmak için hakkında ilk bilgilerin verildiği Bibliya'ya başvurmak gerekir. Ancak şunu da dikkate almak gerekir ki, Bibliya'daki metinler defalarca düzenlenmiş ve birçok onomastik sözcük (ülke, boy, halk, şahıs adları) bilerek veya bilmeyerek tahrif edilmiş, değiştirilmiştir. Bu tür tahrifleri açıkça görmek için Nuh'un gemisinin çıktığı yerin adına dair bir misal verelim: "Ve gemi yedinci ayın on yedinci gününde *Ararat dağları* üzerine oturdu ve sular onuncu aya kadar, gittikçe çekildi, onuncu ayın birinde dağların başı görüldü."⁶⁴

Bilindiği gibi, bugün Ararat dağı denildiğinde ilk önce Ağrı dağları (Büyük Ağrı, Küçük Ağrı) akla gelir. Aslında, Ağrı vadisinde yaşayan Vedibasara ahalisi bu dağlara *Ağrı* değil, *Arğı* der. Belli ki, *Arğu* (Argu) dağının adı vaktiyle bu dağın eteğinde yerleşmiş *Argu* adlı Türk boyunun adı ile ilgilidir. Şöyle ki, 1735 metre yükseklikte olup, Büyük Ağrı'nın önünde bulunan ve kadim Hay* kaynaklarında geçen *Arguri* köyü 1840 yılında meydana gelen depremde yerle bir olup yıkılmış, taşlar altında kalmıştır.⁶⁵

Peki, Hayların Arğı dağına Ararat ve Masis demesi nereden kaynaklanıyor? ⁶⁶ I asır yazarı Josif Flavi'nin Bibliya'da adı geçen *Ararat* dağının *Ağrı* değil, İkiçayarası'nın kuzey dağ silsilesinde Gordion dağlarına ait olduğu şerhini hatırlatan ve Urartu

⁶⁴ Tekvin, 8. 4-5.

* Hay: Ermeni. Bu kavmin asıl adı Hay'dır ve kendilerini bu isimle takdim ederler.

⁶⁵ Dede Korkut boylarında sekiz defa tekrarlanan *arguru* 'çapraz, köndelen' anlamında bir söz olabilir ve "arguru yatan Ala taş" deyiminde aynı anlamda kullanılmıştır, lakin *Argu bile Ala taş* (Argı ile Ala dağ) veya *Argu beli* deyimlerindeki Argu toponimidir. Arguri köyünün adı 'argu yolu' da olabilir, çünkü kadim Türkçe *uri* sözü 'yol' ve 'dere' anlamlarında kullanılmıştır. Argu urı > Arguri değişimi olağan bir durumdur.

⁶⁶ Bu sorunun doğru cevabı ise şöyledir: «Ответить на вопрос, почему армянские переводчики так поступали, можно лишь, представив себе уровень их познаний о доармянской древности страны. Встречая в Библии историко-географические термины, им не известные, это переводчики старались сохранить терминологию оригинала» (*Новосельцев*, 1978, 65).

(Ermeni tarihçilerinin neden böyle yaptıkları sorusunun cevabını ancak, şu an yerleştikleri arazilerin onlara kadar olan devirler hakkındaki bilgilerinin son derece yetersiz olduğu gerçeği ile verebiliriz. Ermeni tercümanlar, Bibliya'da bildikleri tarihi ve coğrafi terimlerle karşılaştıklarında, orjinaldeki terminolojiyi olduğu gibi muhafaza etmişlerdir.)

adının yanlış olarak Ararat şeklinde verildiği Bibliya'nın Hayca** tercümesi ile Hay dilinde Ararat adının ortaya çıktığını yazan A. P. Novoselçev kaydediyor ki, kadim Hay kaynaklarında *Ararat* adı yoktur, onun yerine Büyük Ağrı dağına *Masis* denilmiş, bu da Pehlevi dilinde “en büyük” anlamına gelen *masist* sözünden alınmıştır.⁶⁷

Benim görüşüme göre, Masis adı *masist* sözünden değil, Hayların daha önce yaşadığı Suriye'nin kuzeydoğusunda şimdiki Tur-Abdin dağının antik çağlarda Masiy (*Masias*) şeklinde kullanılan adı ile bağlantılıdır.⁶⁸ Haylar, Eçmiadzin tarafına göçtükten sonra Ağrı dağına aynı isimle adlandırmışlardır.

Nuh'un gemisi İbrani yazısı ile ilk önce kaynaklarda “-r-r-t-“ ünsüzleriyle verilmiş, gemi *Urartu* şeklinde okunan dağın tepesine oturmuştur Fakat düzeltmeler olduğu dönemden sonraki nüshalarda artık Urartu ülkesinin adı çoktan unutulmuş ve aynı “-r-r-t-“ ünsüzleri *Urarat* ve *Ararat* şeklinde verilmiştir.⁶⁹ Böylece, gerçekte olmayan bir dağ adı ortaya çıkmıştır, ancak bu yanlışlığa rağmen, ilk çağlarda Ararat dağları Ağrı ile değil, Musul'un yukarısında bulunan dağlarla aynileştirilmiştir. Bunu Bibliya metinleri de tasdik eder. Şöyle ki, Yahudilerin sürgün edildiği Babil'e karşı m.ö. VI asrın öncesine ait bir çağrıda Urartu, Mana ve Saka krallığı; *Ararat*, *Minni* ve *Aşkenaz* şeklinde verilmiştir:

*“Memlekette bayrak kaldırın, milletler arasında boru çalın, milletleri ona karşı hazırlayın. Ararat, Minni ve Aşkenaz krallıklarını ona karşı çağırın.”*⁷⁰

Yahudi ve Hıristiyan dinî literatüründe Nuh'un gemisinin bulunduğu dağın yeri ve adı hakkında verilen karmaşık bilgilere nispeten İslam kaynakları bu konuda daha mantıklı noktadadır. Ebulgazi Bahadır Han'ın kaleme aldığı “Türklerin Soy Kökü” eserinde bu olay şöyle verilir: “*Gime Musul tigen şehriñ takı*

** Hayca: Hay dili

⁶⁷ Novoselçev, 1978, 61-66.

⁶⁸ Tur-Abdin (*Masiy*) dağının daha kadim adı *Kaşıyar*'dı (Arutunyan, 1970, 73)

⁶⁹ Dyakonov, 1973, 713.

⁷⁰ Yeremiya, 51. 27.

yakınında **Cudi tigen tağdın çıkdı.**”⁷¹ Asur yazılarında *Nibur* adı ile verilen Cudi dağı Dicle nehrinin yukarı bölümlerinde Irak-Türkiye sınırı yakınlarındadır. Kuran’da da Nuh’un gemisinin Cudi dağına oturduğu belirtilmiştir.⁷² Âdem’in yeryüzüne indirilmesinden 1250 yıl sonra Tufan’ın meydana geldiğini kaydeden Taberi: “Gemi altıncı ayın 17’sinde Cudi dağı üzerinde Karda adlı yerde durmuştur. Nuh orada bir köy kurarak ona *Semanin* (seksen) adını vermiştir, çünkü bu yurttaki kendisine inanan seksen müminin her birine birer ev yapmıştı. Köy hâlâ *Semanin* adını taşımaktadır.”⁷³

Görüldüğü gibi, Bibliya’nın ilk metinleri Nuh’un gemisinin Urarat (Urartu) dağına oturduğunu yazmışsa da, sonraki nüshalarda bu ad yanlış olarak Ararat şeklinde okunmuştur. Cudi dağı da İbrahim’in yaşadığı devirden beş altı yüzyıl sonra,

Uruatri şeklinde ortaya çıkan Urartu arazisindeydi.

İbrahim adının en erken biçimi daha m.ö. III Bin yılın sonlarında İkiçayarası’ndaki çivi yazılarında da rastlanan **’a-bu-ra-mu** şeklinde olup, İbranicede şahıs adı olarak **’abraham** biçiminde kullanılmıştır.⁷⁴ Bunun için de nehrin öbür yakası anlamında **“İbrani”** etnonimini İbrahim’in adı ile ilişkilendirmek doğru olmaz. Belki aksine, İbrahim Fırat nehrinin öbür tarafından geldiği için Filistin’de ona, bilmediğimiz asıl adından farklı ve İbranilerin “soybabası / isim babası” sayılabilecek bu lakap verilmiştir. İbrahim’de Tek Tanrı inancının kaynağı onun Atayurdu ile bağlantılı olduğundan bu yurdun nerede olduğunu belirlemek şarttır. Taberi; İbrahim’in nerede doğup yaşadığı hakkında çeşitli görüşler olduğunu; bazılarının onun Babil’de doğduğunu, bazılarının

⁷¹ Şeceri Terakime, 1996, 117.

⁷² Hud Suresi, 44.

⁷³ Taberi, I.250.

⁷⁴ MNM, I. 25; Bibliya’da bu adın önce iki heceli (Ab-ram) olup, sonra ise bir hece daha ilave edildiği (Ab-ra-am) kaydedilir. (Tekvin, 17. 5).

Sevad ülkesindeki Kuşa'da, diğer bir grubun ise Zevabi bölgesinde Kesker sınırındaki El Verka'da, bazılarının da Haran'da doğduğunu söylediklerini, yazar.⁷⁵

İhtimal ki, İbrahim'in doğduğu yer Samice Babilu "Tanrı Kapısı" anlamı taşıyan Babil şehri değil, Babil devletinin toprakları içinde bir yerdir. Bibliya'da İbrahim'in doğduğu yer olarak Ur şehri gösterilir.

Ur şehri, Fırat'ın körfeze döküldüğü yere yakın nehir boyunca idi. Daha Sümerler gelmeden önce Ubayd kültürünün yer aldığı bu bölgede uygarlık; Sümerler geldikten sonra büyük bir hızla gelişme göstermişti. Tarihçi Jordan'a göre, İbrahim'in yurdu olan Ur şehri Tebriz'e iki günlük mesafede idi. Dikkati çeken meseleden biri de şudur ki, Sümer şehri Kuta, şimdilerde Tel-İbrahim (*İbrahim Tepeliği*) diye adlandırılıyor. Kaynaklara göre, İbrahim Ur'dan çıkıp, Haran şehrine gelir. Buradan da Filistin topraklarına iner. Haran şehrinin ismini de İbrahim'in soybabası olan Arpaşad'a (Nuh'un torunu) bağlayan Ebul-Ferec'in yazdığına göre, Harran şehrinin ismi Arpaşad'ın torunu Haran'ın isminden gelmiştir.⁷⁶ İbrahim'in babası, ataları ve soyu hakkında son bölümlerde bilgiler verileceğinden, Aran//Haran isminden orada söz edileceği için şimdi Ur şehrinde meydana gelen, İbrahim'le bağlantılı, olaylara dönelim.

Kaynakların ateşperest ve putperest olarak verdiği Babil'in hükümdarı Nemrut, rüyasında parıltısı güneşin ışığını, ayın aydınlığını gölgede bırakan muhteşem parlaklıkta yeni bir yıldızın doğduğunu görür. Kâhinler bu rüyayı; "yeni doğacak bir erkek çocuğun, onların tapınaklarını yıkacağı, dinlerini değiştireceği" şeklinde yorumlarlar. Bu tehlikeden korunmak için Nemrut'un emriyle, yeni doğan bütün erkek çocukları öldürürler. Ancak Nemrut'un puthane görevlisi Azer'in hanımı bu günlerde doğan oğlu İbrahim'i bir mağarada gizlemeyi başarır. Böylelikle, İbrahim daha bebekken ölümden kurtarılır.

⁷⁵ Taberi, I. 311.

⁷⁶ Ebu'l Ferec, I. 74.

Çeşitli halkların mitolojisinde, zaman içinde Büyük Sargon, İbrahim, Musa, İsa, Kuruş, Persey, Romul gibi bazı ünlü tarihî şahsiyetlerin, din önderlerinin, kavimlerin tarihinde önemli etkinliği olan boy liderlerinin, kudretli hükümdarların doğuşu ile ilgili benzer rivayetler ortaya çıkmıştır. Bu söylenceler zamanla yeni varyant ve motiflerle zenginleştirilir ve ona “gerçeklik” elbisesi giydirilir. Bu da çok doğaldır, çünkü kendi Büyük kahramanını başkalarından farklı ve üstün göstermek eğilimi halkın tabii isteği ve arzusudur. Böyle mitler olağanüstü olaylarla bezenir. Büyük tarihi isimlerin (mitik karakterler de olabilir) daha doğmadan onu bekleyen şer kuvvetlerden korunması temî, bu tür kalıp motiflerin bulunduğu halk destanları ve menkıbeleri oldukça yaygındır. Böyle mitik kahramanlar doğduktan sonra süratle büyürler.

Oğuz’la İbrahim de bu mitik kahramanlardan farklı değildir, her ikisinin dahili ve zahiri güzelliği benzerlik gösterdiği gibi, hızlı bir şekilde büyümeleri de paralellik taşır. Taberi: “İbrahim, bir ayda diğer çocukların bir yılda büyüdüğü kadar büyüdü” diye yazar.⁷⁷ Uzunköprü Oğuznamesinde de: “Bir yıl geçti, oğlan vardı boya-başa” denilerek, Oğuz’un kısa zamanda genç bir delikanlıya dönüştüğü vurgulanır.⁷⁸ İbrahim aleyhisselam orta boylu, beyaz tenli, açık alınlı, ela gözlü, beyaz saçlı, uzun yanaklı ve güler yüzlüydü.⁷⁹ Gerçekten de, o, yumuşak huylu ve sabırlı idi.⁸⁰ Oğuz Han ise Oğuzname’de şöyle betimlenir: “Yüzü güzel, ahlakı temiz, gönlü vefalı, sözü açık, aziz.”⁸¹

I yüzyılda yaşamış olan Joseph Flavio kendisinin de katıldığı savaşlardan bahsederken, Hebron şehrini tasvir eder ve yerli halkın; İbrahim’in İkiçayarasından göç edip 2300 yıllık bu şehre yerleştiğini ve İbrahim soyundan gelenlerin yattığı olağanüstü güzel mermerlerle süslenmiş kabirlerin halen burada olduğunu söylediklerini, belirtir.⁸²

⁷⁷ Taberi, I. 314.

⁷⁸ Manzum Oğuzname, 2005, 27.

⁷⁹ Köksal, 142.

⁸⁰ Tevbe Suresi, 114.

⁸¹ Manzum Oğuzname, 2005, 27.

⁸² Joseph Flavio, IV. 9. 7; Türkiye’de (Aydın, Merkez İlçesi) Işık köyünde Işık Dede diye isimlendirilmiş olan bir mezar bulunmaktadır. Yerli halk buranın Halil İbrahim Dede diye isimlendirildiğini söyler. (Ergun, 2004, 464).

İbrahim'in soyu ve ailesiyle birlikte Haran'a göçtüğünü ve sadece Kenaniler ülkesine geldikten sonra Tanrıdan vahiy aldığını kısa cümlelerle veren Bibliya'dan farklı olarak, İslam kaynaklarında onun Tek Tanrı'ya iman etmesinin nedenleri ayrıntılarıyla verilmiştir. Anne babası İbrahim'i mağaradan çıkartıp daha insan içine çıkarmadan önce aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“- Benim Rabb'im kimdir?

- Annendir.

İBRAHİM'İN TANRI'YI BULMASI

- Annemin Rabb'i
kimdir?

- Babandır.

- Babamın Rabb'i

kimdir?

- Nemrut'tur.

- Peki, onun Tanrısı kimdir?

- Sus, sus!”

Mağaradan çıkarılan İbrahim etrafta dolaşırken hayvanları gördüğünde kendi kendine, herhalde bunları yaratan biri vardır diye düşünür.⁸³

“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca, batanları sevmem, dedi. Ay'ı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zira bu daha büyük, dedi. O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”⁸⁴

“Çünkü Rabbi ona: Müslüman ol, demiş, o da: Âlemlerin Rabbine boyun eğdim, demişti.”⁸⁵ Böylece, Hz İbrahim Müslüman olmuştu. Yeni doğan Oğuz üç gün annesinin sütünü emmez. Annesi ise rüyasında oğlunun ona şöyle dediğini görür: “Eğer sütünü emmemi istiyorsan, Bir Tanrı'ya inan, onu tanı ve kendi

⁸³ Köksal, 1990, 145–148.

⁸⁴ En'am Suresi, 76-79.

⁸⁵ Bakara Suresi, 131.

üzerinde onun hakkını vacip bil.”⁸⁶ Başka bir Oğuzname’de bu sahne şu şekilde verilir:

“Tuşında görür kim, oğlı aytu aña:
Eşitseñ anam, bir sözüm bar saña
Sin ol teñriga büt imanga olan,
Goy ol batıl işni, bu yanga ulan.”⁸⁷

Artık Tanrı’dan vahiy alan İbrahim, babasının yaptığı putları satmaya götürse de, insanlara şöyle söylüyordu: “Kendi elinizle yontup-yoğurup yaptığımız bu putlara nasıl secde edebiliyorsunuz?” Halk ondan put almazdı, çünkü put almak isteyene de: “Kendi yaptığımız şeylere mi tapıyorsunuz?” diyordu. “Hâlbuki sizi de, ellerinizle yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.”⁸⁸

Bu durum putların bakıcısı olan ve yaptığı putları sattıran Azer’i rahatsız ediyordu. O, oğlu İbrahim’e ne kadar da sert davransa, onu yola getiremiyordu. İbrahim de babasının Tek Tanrıya iman etmesini ısrarla diretiyordu. Baba oğul arasındaki münakaşaya, Kuran’daki Meryem suresinde şu şekilde yer veriliyor:

“Kitap’ta İbrahim’i an. Zira o, sıdkı bütün bir peygamberdi. Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın? Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah’a âsi oldu. Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum. (Babası:) Ey İbrahim! dedi, sen benim tanrılarımın yüzü mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur! İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağfîret dileyeceğim. Çünkü O bana karşı çok lütüfkârdır. Sizden de, Allah’ın dışında tapıtığınız şeylerden de uzaklaşıyor ve Rabb’ime yalvarıyorum. Umulur ki (senin için) Rabb’ime dua etmemle bedbaht (emeği boşa gitmiş) olmam. Nihayet İbrahim onlardan ve Allah’tan başka tapıtıkları

⁸⁶ Raşidetdin, 1987, 26.

⁸⁷ Manzum Oğuzname, (Faksimile), satır 5–6.

⁸⁸ Saffat Suresi, 94–96.

şeylerden uzaklaşp bir tarafa çekildiği zaman biz ona İshak ve Yâ'kub'u başışladık ve her birini peygamber yaptık. Onlara rahmetimizden başışta bulunduk; kendilerine haklı ve yüksek bir şöhret nasip ettik.”⁸⁹

İbrahim`in Putları Kırması

Oğuz Tek Tanrı inancını kabul etmeyen babası Karahan`la savaşıp, onu öldürür. İbrahim de ne kadar mücadele etse de, babası Azer`i Hak yoluna döndüremez ve aralarında büyük anlaşmazlık olur. Böylece, Azer ölene kadar putperest kalır. Azer (*Tareh*), Tevrat`a göre, oğlu İbrahim, gelini Sara ve yeğeni Lut ile birlikte Haran`a göç edip orada ölmüştür. İbrahim`in kardeşi Aran ise onlar daha Ur şehrindeyken ölmüştü.⁹⁰ Bibliya`da İbrahim`in hem amcası, hem de kardeşi, *Aran* adını taşır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, onun atalarından birinin adı da *Aran* idi. Şimdi yine Ur şehrindeki olaylara dönelim.

İbrahim`in putlara olan bakışı artık ortaya çıkmıştı. Bazılarının bundan haberi vardı. Bir gün putların olduğu yere gider ve eline aldığı bir baltayla putları kırmaya başlar, sadece bunların içinde daha büyük olanına dokunmaz ve baltayı onun boynuna asıp oradan uzaklaşır. Bu olayı haber alan insanlar, Nemrut`a putları kıranın genç bir delikanlı olduğunu söyleyip onu hükümdarın huzuruna getirirler.⁹¹

⁸⁹ Meryem Suresi, 41-50; Hz. İbrahim`in, kavminden uzaklaşarak hicret ettiği beldenin, Şam veya Filistin olduğu rivayet edilir. Beyzâvî`nin naklettiğine göre, Hz. İbrahim Şam`a müteveccihen yola çıktığında önce Harran`a gitmiş, orada Sâra ile evlenmiş ve bu evlilikten Hz. İshak dünyaya gelmiştir. Hz. Ya`kub ise, İshak`ın oğlu ve İbrahim`in torunudur.

⁹⁰ Bitie, 11. 28-32.

⁹¹ Müşriklerin bazıları ‘İbrahim denilen bir gencin putları kötülediğini duymuş-tuk’ - dediler. Diğerleri de ‘Bunların şahitlik edebilmesi için onu bulup halkın gözleri önüne getirin’ - dediler (Enbiya Suresi, 58–62).

Taberi'nin yazdığına göre, putları kırdığı sırada suçüstü yakalanamadığından, İbrahim'i sorguya alıp kendisinin itiraf etmesini isterler.⁹² İbrahim de kırmadığı büyük putu göstererek der: "Belki de bunları yapan onların en büyüğüdür. Konuşabilirse, kendisine sorun."

"-Sen bilmez misin ki, bunlar konuşamazlar."

"İbrahim: Öyleyse, dedi, Allah'ı bırakıp da, size hiçbir fayda ve zarar vermeyen bir şeye hâla tapacak mısınız?" "Size de, Allah'ı bırakıp tapmakta olduğunuz şeylere de yuh olsun! Siz akıllanmaz mısınız?"⁹³

İbrahim'in putlara tapanlarla mücadelesi Şuara Suresinde şu ayrıntılarla anlatılmıştır:

"(Resulüm!) Onlara İbrahim'in haberini de, naklet. Hani o, babasına ve kavmine: Neye

tapıyorsunuz? Demişti. 'Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz' - diye cevap verdiler. İbrahim: Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı? Şöyle cevap verdiler: Hayır, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk. İbrahim dedi ki: İyi, ama ister sizin, ister önceki atalarınızın; neye taptığımızı (biraz olsun) düşündünüz mü? İyi bilin ki onlar benim düşmanımdır; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur); Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O'dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Bana, sonra gelecek içinde, iyilikle anılmak nasip eyle! Beni, Naîm

⁹² Köksal, 154.

⁹³ Enbiya Suresi, 63.

cennetinin vârislerinden kıl. Babamı da bağışla (ona tevbe ve iman nasip et). Çünkü o sapıklardandır. (İnsanların) dirilecekleri gün, beni mahcup etme. O gün, ne mal fayda verir ne de evlât.

İbrahim`in

Ateşe

Atılması

Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur). (O gün) cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de azgınlara apaçık gösterilir. Onlara: ‘Allah’tan gayrı taptıklarınız hani

nerede? Size yardım edebiliyorlar mı veya kendilerine (olsun) yardımları dokunuyor mu?’ denilir. Artık onlar, o azgınlar ve İblis orduları, toptan oraya tepetaklak (cehenneme) atılırlar. Orada birbirleriyle çekişerek şöyle derler: Vallahi, biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Çünkü biz sizi âlemlerin Rabbi ile eşit tutuyorduk. Bizi ancak o günahkârlar saptırdı. Şimdi artık bizim ne şefaâtçilerimiz var, ne de yakın bir dostumuz. Ah keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş daha olsa da, müminlerden olsak!”⁹⁴

Putları kırıp, insanları onlara inanmamaya, yalnız varlığı yaratan, öldüren ve diriltten Tek Tanrı’ya tapmaya çağırın İbrahim’e, hükümdar Nemrut, kendisinin de insanları öldürmek ve diriltmek kudretine sahip olduğunu söyler:

“Ölümüne hüküm verdiğim iki kişiden birini bırakıp, diğeri idam edebilirim. Böylece, ben de senin Tanrı’n gibi, birini öldürüp, diğeri diriltmiş olurum.”

İbrahim de kendini Tanrı olarak gören Nemrut’a: “Allah güneşi doğudan çıkarır. Yapabiliyorsan, sen onu batıdan çıkar.” der. Böyle bir sorunun ardından şaşırıp kalan, verecek cevap bulamayan Nemrut, İbrahim’in ateşte yakılmasını emreder. Bir hadiste ise onun yedi yıl esir (tutsaq) olduğu kaydedilmiştir.⁹⁵

(Nemrut ve yanındakiler halka) şöyle dediler: “Onu yakın! Bu yolla taptıklarınızı özgür bırakıp, tanrılarınıza yardım edersiniz.”⁹⁶ Onlar

⁹⁴ Şuara (Şairler) Suresi, 69–102; Hz. İbrahim, bu duasıyla, kıyamete kadar iyi bir nâmla anılmayı istemişti. Duası makbul olmuş, bundan ötürü her ümmet ona ayrı bir sevgi duymuş ve adını övgüyle anar olmuştur. Müslümanlar da beş vakit namazda salâvat-ı şerife okurken onu da anarak bu duaya katılmaktadırlar.

⁹⁵ Taberi, I. 426.

⁹⁶ Enbiya Suresi, 68.

şöyle dediler: “İbrahim için bir bina yapın, içini odunla doldurup onu ateşe atın.”⁹⁷

İbrahim’in halen fikrinden dönmediğini gören Nemrut onu ateşte yakmak için alevlerin içine attırır. Hadislerin birinde şöyle bir olaydan bahsedilir; Hazreti İbrahim ateşe atıldığında bir karga, gagasında bir çöp taşır ki, ocağa atıp alevleri güçlendirsin. Bu arada yolda bir karıncanın da ağzında su damlasıyla, acele bir şekilde tutuşmakta olan ateşe doğru ilerlediğini gören karga ona sorar: “Ey karınca, bilirsin ki, senin taşıdığını o su damlasının bu büyüklükteki bir ateşin sönmesine hiçbir tesiri olmayacak, boşuna niçin yoruyorsun kendini?”

Karıncı cevap verir:

“Bilirim, ancak hiç olmazsa, dostluğum belli olsun.”

İbrahim Tanrı’nın yardımı ile ateşte yanmaz.⁹⁸ Enbiya Suresinde Tanrı’nın hükmü şu şekilde verilir: “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve zararsız ol! diye buyruldu.”⁹⁹

İbrahim’in el ve ayaklarını bağlayıp ateşe atarlar. Buraya yığılan odunların alevleri arşa kadar yükselir; bu, günlerce sürer. Ancak ateşin içinde sadece İbrahim’in bağlandığı ip yanarak, el ve ayakları çözülür ve o, ateşin içinde sağ-salim kalır. Taberi bu olayı şöyle tasvir eder: “Ahali ateş söndükten sonra baktığında birisinin İbrahim’in başını kucağına alarak yüzündeki teri silmekte olduğunu gördü. Rivayete göre, bu, gölgeler meleşiydi.”¹⁰⁰

Bu mucizeyi gören bazı insanlar İbrahim aleyhisselamın davetini kabul edip, Allah’a iman ettiler. Bunların içinde İbrahim’in yeğeni Lût de vardı. İbrahim’in çağrısına katılıp putları reddederek, Bir Tanrı’ya tapanlar, Nemrut’un korkusundan ülkeyi terk ettiler.

(Rivayete göre Hz. İbrahim burada ateşe atılmıştır.)

Şanlıurfa - Balıklıgöl

İbrahim'in Ülkmesini keden çıkanlar önce İkiçayarası'nın kuzeyine, İbrirler.¹⁰¹ Muhacirler bir müddet Haran'da adamlarına onları yakalayıp getirmelerini emreder. Hadiste dendiğine göre, Nemrut'un gönderdiği adamlar onu tanıyıp götüremezler, çünkü "Haran'da Fırat nehrini geçene kadar Yüce Allah, İbrahim aleyhisselam'ın dilini değiştirip *İbraniceye* çevirdi."¹⁰² Görülüyor ki, İbrahim Filistin'e, Yahudilerin (İsraillilerin) içine gitmeden önce Yahudi (*İbrani*) dilini bilmiyordu.

Bibliya'ya göre, İbrahim, akrabaları ile Ur'dan kaçıp Haran şehrine gelir ve babası burada ölür. Buradan Filistin'in orta bölgesine göç eden İbrahim Filistin ile Mısır arasındaki arazilerde yarı göçebe bir hayat yaşar. Hatta buraya saldıran işgalcilerle savaşır zafer kazanır. İslam kaynakları da İbrahim'in göçünü, aşağı-yukarı benzer çizgilerle verir.

Tanrı'nın buyruğuna göre İbrahim, Kenaniler (Hanaaneyler) ülkesine gitmeli ve nesli orada çoğalmalıydı. Bu nedenle de ailesi ve yakınları ile Haran'dan çıkan İbrahim, Kenaniler yurdunda Hebron'a yakın olan Mamre isimli bölgeye yerleşir. İbn-i Haldun'un yazdığına göre, o zamanlar Kenaniler yurdunda kıtlık ve açlık vardı. İbrahim de bu nedenle buradan Ürdün'e, oradan da Mısır'a gider. Başka yazarlara göre, İbrahim'in göç sebebi şu şekilde verilir: 'Esad bin Musa ve diğerlerinin bize söylediğine göre, İbrahim'in Mısır'a gelişindeki sebep, ona, kavmiyle kendi ülkesini terk edip, Suriye'ye yerleşmesi için vahiy (emir) verilmedi; o, Lut ve Sara ile birlikte gidip Haran'a yerleşti. Haran'da açlık tehlikesi baş gösterdiğinde Sara ile birlikte Mısır'a doğru yola çıktı."¹⁰³

¹⁰¹ Yakubi'ye göre, İbrahim Babil'den hicret edip Şam'a gider.

¹⁰² İslam kaynaklarında bu hadisi İbni Sa'd, Taberi, İbni Esakir gibi birkaç yazar kaleme almıştır. (Köksal, 161).

¹⁰³ Abd-er-Rahman, 28.

İbrahim Mısır fırvununun şerrinden uzak olmak için Şam'a dönmeye karar verir. Yakınları Sara, Lut, Hacer ile birlikte Şam'a doğru yola çıkan İbrahim Filistin'de Şam'ın çöl tarafında Sebi adlı yerde oba kurar. Lût da buraya yakın Mutefike bölgesinde yerleşir. Bibliya ise Lût'un Ölü Deniz'in güneyinde, mitik Sodom ve Gomorra bölgesine yerleştiğini belirtir. Taberi ve diğer tarihçilerin yazdığına göre, Seb halkı İbrahim'e hoş davranmaz ve İbrahim oradan da başka bir yere göç etmek mecburiyetinde kalır. Seb bölgesinden ayrılınca onun kazdığı kuyunun suyu kesilir. Bundan rahatsızlık duyan Seb halkı İbrahim'in arkasından gidip onun dönmesini rica ederler. O, geri dönmez ve onlara sürünün içinden yedi keçi ayırıp vererek der ki, bunları aynı yere götürün. Su yeniden çıkacaktır. Seb halkı, söyleneni yapar ve kuyu yeniden su vermeye başlar.¹⁰⁴ İbrahim Seb'den ayrıldıktan sonra Filistin'de Remle ile Kudüs arasında Katt (Kıtt) diye adlandırılan bir yere yerleşir. Burada da bir su kuyusu kazar.

Kaynaklar İbrahim'in misafirseverliği hakkında geniş bilgiler verir. Misafirsiz sofraya oturmadağı, misafirleri arttıkça, zenginlik ve bereketinin de arttığı özellikle vurgulanır. Tanrı ona servet bolluğu bahşetmişti. Bulunduğu bölgenin yakınlarına yerleşmiş olan yeğeni Lût'un da serveti artmıştı.

Kaynaklar, keçi sürüleri için otlak yerleri arayan İbrahim'in zaman zaman Kenan (Hanaan) ülkesiyle, Filistin arasında yer değiştirmesi konusu üzerinde dururlar. Bibliya, İbrahim'i hayvancılıkla uğraşan yarı göçebe bir boyun önderi gibi tasvir etse de, bazen onu ordu lideri gibi de takdim eder. Şöyle ki, Elam hükümdarı Kedorlaomer ile gelen birkaç ülkenin ordusu Sodom ve Gomorra ülkelerini yağmalayıp döndüğünde, İbrahim, yeğeni Lût'un esir düştüğünü öğrenir. Sonra da üç yüz askerle gider ve düşmanı mağlup eder, Lut'u ve diğer esirleri kurtarır ve elinden alınmış olan servetini geri alır.¹⁰⁵

İbrahim'in Evlendiği Kadınlar

İbrahim'in ilk zevcesi Sara'nın soyu hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bu konuda Bibliya'da sadece yüzeysel olarak şu kadarı söylenir: "İbrahim Sara ile, Kardeşi Nahor ise amcasının kızı Milka ile evlenmişti. Kısır olduğu için

¹⁰⁴ Taberi, I. 335.

¹⁰⁵ Elam hükümdarı ile gelenler arasında Ellasar hükümdarı Aryok da bulunmaktaydı. (Tekvin, 14. 1).

Sara'nın çocuğu olmuyordu.”¹⁰⁶ Taberi, bir rivayete göre, İbrahim'in de amcasının kızı Sara ile evlendiğini, (Sara, Haran'ın kızı, Milka'nın kardeşi.) yazar. Taberi başka kaynaklarda İbrahim'in Sara ile Haran'da evlendiği ve Sara'nın Haran hükümdarının kızı olduğu hakkında bilgi verildiğini hatırlar.¹⁰⁷ İsrailoğulları *Sara'yı* kendilerinin anası (soy anası) olarak görür.

Bazı hadislerde, İbrahim ile Sara, Firavun'un (Tiran'ın) ülkesine gelir. Sara çok güzel olduğundan İbrahim ona der: “Tiran, senin benim eşim olduğunu öğrenirse, seni elimden alacak. Eğer sorarsa, kız kardeşim olduğunu söyle, çünkü aslında, sen zaten benim din kardeşimsin.”

Mısırda Sara'nın güzelliğini gören hükümdarın adamları gelip ona, böyle güzel bir hanım sadece size kısmet olmalıdır derler. Tiran Sara'yı saraya getirtir ve güzelliği karşısında dayanamayıp ona dokunmak için elini uzatır, fakat İbrahim'in okuduğu dua sayesinde kolu kuruyup havada asılı kalır. Bunu gören Tiran yanlısını anlayıp Sara'yı geri gönderir ve ona *Agar* (Hacer) isimli bir cariye verip şöyle der: “Gerçekten, böyle güzel bir kadının kendi kendine hizmet etmesi insafsızlıktır.”¹⁰⁸ İosif Flavio (I asır) Sara ile ilgili bu hikayeyi farklı bir şekilde vermiştir: “Mısır firavunu Nehao on bin askerle saldırıp, Sara annemizi alıp götürmüştü. Ancak İbrahim'in duasıyla dehşetli rüyalar görüp, ertesi gün ona el sürmeden geri göndermişti.”¹⁰⁹

Sara ile Firavun meselesi birkaç defa Bibliya'da muhtelif şekilde tekrar edilir. Aynı hadise Gerar bölgesinin hükümdarı Abimelek ile de yaşanır. İbrahim yine Sara'yı kız kardeşi gibi tanıtır. Bu defa da Tanrı'nın yardımı ile Sara, İbrahim'e geri gönderilir.¹¹⁰ Aynı olay İbrahim'in oğlu İshak ile de gerçekleşir.

¹⁰⁶ Tekvin, 11. 29–30.

¹⁰⁷ Taberi, I. 329.

¹⁰⁸ Abd Er Rahman, 28–29; Buhari, Taberi, Mesudi vb. (Köksal, 161–162); 11. Mısır Firavunu'nun Panos diye isimlendirildiğini belirten Ebu 'I Ferec şöyle yazıyor: ‘Bu hükümdar İbrahim'in elinden karısı Sara'yı almış, daha sonra ona altın, gümüş ve kumaşlar vererek iade etmiş ve İbrahim'i Mısır'dan çıkartmıştı.’ (Ebu 'I Ferec Tarihi, I. 78–79).

¹⁰⁹ İosif Flavio, V. 9. 4.

¹¹⁰ Tekvin, 20. 1–18.

İshak Filistin'in Gerar bölgesinde eşi Rebeka'yı kız kardeşi gibi gösterir.¹¹¹ Bu olay da öncekiler gibi biter.

Firavun Sara'yı geri gönderdikten sonra İbrahim yeğeni Lût, Sara ve Hacer'le Mısır'dan ayrılıp Filistin'e dönerler. Çocuğu olmayan Sara'nın ısrarıyla İbrahim Sara'nın hizmetkârı *Hacer* ile evlenir ve bu izdivaçtan İsmail doğar. Sonraları İbrahim 100 yaşındayken 90 yaşındaki kocamış Sara da Tanrı'nın lutfüyle İbrahim'e bir oğul doğurur ve adını İshak koyarlar.

Agar (İbranice *hâgâr*) adını; Arapça *hâgar* (göç etmek) veya *hiğra* (koşmak) kelimesiyle ilişkilendirmek eğilimi söz konusu olmuştur.¹¹² Ancak *hacer* sözcüğünün "kara / siyah" anlamını da dikkate almak gerekir, çünkü *Agar* adında (*a*)*gara* biçimini görmek mümkündür. *Gul-garavaş* (köle/ cariyel/ hizmetkâr) deyişindeki *garabaş* ile *cariye* sözü arasında ortak anlam olduğu gibi, morfolojik (biçimsel) yakınlık da var. Bu bakımdan, aynı manadaki *Agar* (Agara) daha eski, *Hacer* ise onun daha sonraki şekli olabilir.

İbn-i Şihab ve İbn-i İshak'a istinaden Abd er-Rahman'ın yazdığına göre, bir hadiste İbrahim'in eşi ve İsmail'in annesi Agar'ın Kopt (Kıpti) kızı olduğu belirtilmiştir. Aynı yazar Arapların onun adını *Hacer* ve *Acer* şeklinde telaffuz ettiklerini söyler.¹¹³

Bibliya'da söylendiğine göre, İbrahim'in zevcesi Sara çocuk doğuramıyordu. Sara'nın Agar (Hacer) adında Mısırlı bir cariyesi vardı. Sara İbrahim'e: "Rabb bana doğurmayı nasip etmedi, rica ediyorum, cariyenin yanına git. Belki ondan çocuğun olur"- der. İbrahim bu isteği kabul eder ve Hacer onun ikinci zevcesi olur. Hacer hamile olduktan sonra Sara kendisinin gözden düştüğünü görüp Hacer'i evden kovar, ama Rabbin meleği onu yolda bir nehir başında bulup hamile olduğunu hatırlatır ve gelecekte Tanrı tarafından büyük bir lütuf görecek oğlunu doğurmak için geri dönmesini tavsiye eder ve doğacak oğlunun adını *İsmail* (Allah duyan) koymasını söyler. İsmail doğduğunda İbrahim 86 yaşın-

¹¹¹ Tekvin, 26. 6-10.

¹¹² MNM, I. 33.

¹¹³ Abd Er Rahman, 19, 22.

dadır.¹¹⁴ İbrani dilinde İsmail (*Jişmâ'el*) “Allah işitti” anlamına gelir. Bibliyada şöyle söylenir:

“Rabb’in meleği ona (Agara) dedi: - Sen hamilesin ve bir oğlun olacak. Adını İsmail koyacaksın çünkü Rabb sana olan cefayı işitti.”¹¹⁵ Aslında, bu ada, kadim Ebla çivi yazılarında *İşma-il* şeklinde rastlanıyor. Bibliya geleneğinde İsmail, Arapların atası sayılır.

Taberinin yazdığına göre, Hacer güzel, endamlı bir kadındı. Artık doğurabileceğinden ümidi kesen yaşlı Sara, onu İbrahim’e bağışlar ve: “Sen onu zevceliğe al, belki Allah sana ondan bir oğul nasip eder.” der. İbrahim de Tanrı’ya, ona salih bir evlat vermesi için dua eder. Böylece, İbrahim ve Hacer’in İsmail ismindeki çocukları doğar.

İsmail’in annesi Hacer’in Mısırlı olduğu hakkında, bir hadiste: “Tanrı Elçisi (ona salavat ve selamlar olsun) buyurdu ki, Mısır’ı fethettiğiniz zaman oranın ahalisine iyilikle davranmayı birbirinize tavsiye edin çünkü onların sizinle akrabalığı vardır.”¹¹⁶ Mısır’ı fetheden Amr bin As, oranın halkına:

- Peygamberimiz Aleyhisselam, Mısır’ın fethini bize vaat ettiği zaman, Mısırlılarla akrabalık ilişkileri bulunduğunu, sizlere iyi davranmamızı tavsiye ve emretmişti.

Mısırlılar da bunu tasdikleyerek:

“Doğru buyuruyorsun. Sizin ulu (kutsal) ananız, bizdendi, yani Menf halkı hükümdarının kızıydı. Ayn-ı Şems halkı Menfliler üzerine saldırıp onların devletine son verdiler; ahaliyi esir aldılar. Böylece, Hacer, ulu atanız İbrahim’in zevcesi ve sizin ulu ananız oldu.”¹¹⁷

İşhak doğduktan sonra Sara’nın Hacerle arası bozulur. Onunla anlaşamadığını, bir arada yaşamasının mümkün olmadığını söyleyip onu dışarı atar. Bibliya’da söylendiğine göre, İşhak büyüyüp sütten kesildiğinde İbrahim bir ziyafet verir. İbrahim’in büyük oğlu İsmail’in buna güldüğünü gören Sara, İbrahim’den Hacer’i ve onun oğlu İsmail’i kovmasını ister. İbrahim buna gönülsüz

¹¹⁴ Tekvin, 16. 1-16.

¹¹⁵ Tekvin 16. 11.

¹¹⁶ Taberi, I. 334.

¹¹⁷ Köksal, 169.

olsa da, Sara'nın dediğini yapmak zorunda kalır.¹¹⁸ Yüce Tanrı İbrahim'e Hacer ile İsmail'i Haram'a götürmesini vahyeder.

İslam kaynaklarına göre, Sara'nın ısrarıyla Hacer'le oğlu İsmail'i evden uzaklaştıran İbrahim, daha sonra onları İsmail ile kuracakları Bekke'ye (Mekke'ye) getirir. Tanrı'nın gönderdiği melek, yerleşecekleri yeri göstermek için onlara yol boyunca eşlik eder. Mekke o zaman taşlık, çalılık bir yerdirdi. Etrafında *Amalika* diye isimlendirilen kavimler yaşardı. İbrahim buranın hem ekinler, hem de sürüler için uygun olmadığını söylediğinde Cebrail ona; söylediğinin doğru olduğunu, ancak burada oğlunun soyundan Ümmi bir Peygamber çıkacağını ve Kelimetullah'ın onunla tamamlanacağını bildirir.¹¹⁹

İbrahim yanlarına bir heybe hurma ve bir tulum su bırakıp, annesiyle çocuğu şimdiki Zenzem kuyusunun yanına bırakıp Şam'a döner. Hacer ve İsmail'in kaldığı yerden uzaklaşıp, yüzünü şimdiki Kâbe'nin bulunduğu tarafa çevirerek Tanrıya ellerini açar: "Ey Rabbimiz! Ey sahibimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için ben, neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin (Kâbe'nin) yanında, ziraat yapılmayan bir vâdiye yerleştirdim. Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meyledici kıl ve meyvelerden bunlara rızık ver! Umulur ki bu nimetlere şükrederler."¹²⁰

Hacer süttan kesilmemiş yavrusuna bir ağacın gölgesinde günlerce baktı. Suları bittiğinde, göğsünün sütü de tükendi. İsmail'in susuzluktan kıvrandığını gören ana, bu acıya dayanamadı, oğlunun ölmesini görmemek için oradan uzaklaşıp Sefa tepesine ve oradan dönüp Merve tepesine çıktı. Belki birisine rastlarını diye, tam yedi kez bu tepeleri dolaştı. Nihayet, Cebrail göründü ve bunların su içmesi için ayağının tabanıyla yeri deldi ve yerden bugünkü Zenzem suyu çıktı. Hacer bu sudan içtikçe sütü kesilmedi, yavrusunu

¹¹⁸ Bibliya, Tekvin, 21. 8-14.

¹¹⁹ Köksal, 176.

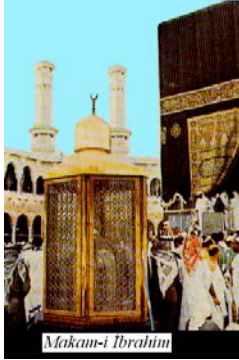
¹²⁰ İbrahim Suresi, 37.

emzirdi. Bu yere Şam tarafından *Cürhumi* isimli bir kavim gelip yerleşti ve onlar Mekke'nin sakinleri oldular.

İsmail yirmi yaşına geldiğinde annesi Hacer 90 yaşında ölür. Onu Kâbe'nin yanındaki Hicr'de defnederler. Araplar ataları saydıkları İsmail'i hürmetle 'Ebu Arab' diye isimlendirirler. İsmail soyundan gelen Adnan da kuzey Arapların atası sayılır.

Kuran'da: "Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik."¹²¹

İsmail 30 yaşına geldiğinde İbrahim Şam'dan Mekke'ye gelir ve burada Tanrı'nın buyruğuna uygun olarak, oğlu ile

birlikte Beytullah'ı inşa eder. İnşa edilen Tanrı Evi dört köşeli olduğundan Kâbe diye isimlendirilir.

Bugün *Makam-ı İbrahim* diye isimlendirilen yer de, inşaat esnasında İbrahim'in ayağının altına koyduğu taşı. Kâbe'deki Hacer'ül-

Esved'i de o zamanlarda Tanrı meleği Cebrail bulup getirmişti. Onun tavsiyesiyle İbrahim ve İsmail birlikte Hacer'ül-Esved ile Kâbe'yi tavaf için etrafında yedi defa döndüler ve İbrahim makamının arkasında namaz kıldılar. Cebrail onlara Sefa ile Merve, Mina, Müzdelife ve Arafat'ta icra olunacak Hac kurallarını öğretti. Kuralları gerçekleştirdiklerinde şeytan üç defa karşılına çıkar ve her defasında İbrahim ona yedi taş atıp kovar. Böylece, hacc töreni bittikten sonra İbrahim Şam'a döner ve her yıl hacc ziyareti için Mekke'ye gelir.

"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir. Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren

¹²¹ Bakara Suresi, 125.

emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”¹²²

Hacc töreninde ziyaretçiler Kâbe'nin etrafında yedi defa dönüp, *Kara taşı* öperler. Zemzem suyundan içip Hacer'in Sefa ve Merve tepeleri arasındaki nefes nefese koşturmacasını tekrar etmek için bu tepelere çıkıp, sonra Arafat dağının eteğinde namaz kılar ve Mekke'ye doğru geri dönüp, Müzdelife dağına giderler. Burada okunan hutbeden sonra Mina vadisine yollanan her ziyaretçi vaktiyle İbrahim'in şeytanı taşla kovduğu üç yerde, *şeytana* yedi taş atarlar. Bundan sonra kurbanlar kesilir. Yedi kez tavaf ve şeytan taşlama o günlerden kalmaz.

Rivayete göre, Haram'ın sınır taşlarını da İbrahim koymuş-tur. İsmail Cürhumiler'in ona verdiği yedi keçi ile çoğalttığı sürü-yü bu sınırlar içinde besliyordu. O, ata binmekten, ok atmaktan ve avlanmaktan hoşlanıyordu.

Böylece, İbrahim Yahudiler'in içinde, İsmail de Araplar'ın içinde yaşarlar. Taberi'ye göre İsmail, Cürhumiler'den Seyyide isimli kızla evlenir ve on iki oğlu olur. Başka kaynaklara göre Seyyide'den önce Umare (veya Cedda) ile evlenmiş, babası İbrahim'in öğüdü ile onu boşamıştır. İsmail 130 yaşında ölür ve Hicr denilen yerde annesi Hacer'in yanına defnedilir.

İbrahim'in büyük oğlu İsmail'e nisbeten, ikinci oğlu İshak ve onun oğulları, torunları hakkında birçok rivayetler bulunmaktadır. Bibliya'ya göre, Tanrı İbrahim'e der: “Gerçekten, senin eşin Sara sana bir oğul doğuracak. Adını İshak (*'Gülen'*) koyacaksın. Onunla ve soyuyla ahdimi ebedi olarak sürdüreceğim. İsmail'e gelince, senin ricanı duydum; onu mübarek yarattım ve onu kutsayacağım; onu verimli kılacak soyunu alabildiğine çoğaltacağım. On iki beyin babası olacak. Soyunu büyük bir millet yapacağım”¹²³

İshak sekiz günlükken onu sünnet ederler. O, sütten kesildiği gün İbrahim şölen hazırlar. Sara ile Hacer arasındaki ikinci kavga yeniden bu şölen zamanında meydana gelir. İshak 37 yaşına geldikten sonra annesi Sara ölür. Üç yıl sonra İbrahim, kâhyası Elazer'i, akrabalarından birisini İshak ile evlendirmek üzere getir-

¹²² Ali İmran Suresi, 96–97.

¹²³ Tekvin, 17. 19–20.

mesi için İkiçayarası'na, gönderir. Elazer oradan Rebeka ile döner. İshak'ın Rebeka'dan olan oğlu Yakov (Yakup) Tanrı'nın isteğiyle *İsrail* adını alır ve on iki boya ayrılan İsrail soyu buradan türer¹²⁴ Bibliya'da, toplam dört nesilden sonra Musa'nın zamanında bu on iki önderin soyunun bir buçuk milyonu bulunduğu belirtilir. Tabii böyle fantastik ve abartılı bir sayı sadece masal-larda olur.¹²⁵

Böylece, İbrahim'in ilk oğlu İsmail, Hacer'den; İkinci oğlu İshak da Sara'dan doğmuştu. Ebul-Ferec'in yazdığına göre, Sara öldükten sonra "İbrahim Türk kralın kızı *Kantura* ile evlendi."¹²⁶

Taberi İbrahim aleyhisselam'ın evlendiği sonraki kadınlar hakkında şöyle yazar: "Ravilerden bazıları Sara öldükten sonra İbrahim'in Arap kavminden iki kadınla evlendiğini söylerler. Bu kadınlardan biri Yakta'nın kızı *Kantura* idi, ondan yukarıda andığımız altı çocuk dünyaya geldi. Diğeri Erhir'in kızı *Hacur* olup, İbrahim'in bu zevcesinden Keysan, Şurah, Ramim, Lutan ve Nafis adında beş oğlu dünyaya gelmiştir."¹²⁷

Görüldüğü gibi, kaynaklarda İbrahim'in evlendiği dört kadının adı belirtiliyor. Bunlardan yalnız Hacur hakkında yüzeysel bilgiler var. Sara, Hacer ve Kantura hakkında ise hayli bilgi var. Sara Yahudilerin, Hacer Arapların, Kantura da Türklerin soy anası sayılır. Anlaşılan, Dede Korkut boylarında adı geçen Kanturalı (*Kantura-lı*) bey de bu soydanmış.

OĞLUNU KURBAN ETMESİ

İbrahim'in hangi oğlunu kurban etmek istediği, Dinbilimciler arasında uzun süre tartışma konusu olmuştur. Bazıları İsmail'in, bazıları da İshak'ın kurban için seçildiği fikri üzerinde durmuşlardır. Tesfircilerin daha çok

İsmail'in üzerinde durmasına dikkat çeken M. B. Piotrovski şunları yazmıştır: "İshak'ın kurban edilme olayından sonra doğduğunu yansıtan görüş bu seçeneği tasdikliyor."¹²⁸ Şöyle ki,

¹²⁴ Tekvin, 32. 28.

¹²⁵ Sayılar, I. 19-49.

¹²⁶ Ebu '1 Ferec Tarihi, I. 79; ('Muhteser-üd-düvel', 23); aynı şekilde bkz: Cahiz, 1988, 83.

¹²⁷ Taberi, I. 429.

¹²⁸ Piotrovskiy, 1991, 87.

İbrahim'e oğlunu kurban etmesi emrinin verildiği; İbrahim bunu gerçekleştirmek istediğinde, kurban etmek için oğlunun yerine koç gönderildiği; bu olaydan sonra Kuran'da İbrahim'e salihlerden olan İshak'ın peygamber olacağı müjdesinin verildiği, Saffat suresinde anlatılır.¹²⁹

İslam kaynaklarına göre, İsmail yedi yaşına girdiğinde İbrahim rüyasında onu kurban ettiğini görür; Şam'dan Mekke'ye gelerek oğlunu odun toplamak bahanesiyle Şib vadisine götürür. Yolda şeytan onu vazgeçirmeye çalışsa da, netice alamaz. Bu arada şeytan kurban konusunda önce Hacer'in, daha sonra İsmail'in aklını çelmeye çalışsa da, her ikisi Tanrı'nın imtihanından doğrulukla çıkar.

Kuran'da İbrahim' in dileğinden ve kurban olayından şöyle bahsedilir: “Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlat ver, dedi. İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevap: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alını üzerine yatırınca: Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır, diye seslendik. Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: İbrahim'e selam! dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mümin kullarımızdandır. Sâlihlerden bir peygamber olarak O'na (İbrahim'e) İshak'ı müjdeledik. Kendisini ve İshak'ı mübarek (kutlu ve bereketli) eyledik.”¹³⁰

İshak'ın doğumuyla ilgili olarak Tanrı'nın melekler aracılığıyla İbrahim'le Sara'ya verdiği müjde, “kurban” olayından sonradır. Melekler bu güzel haberi, Sodom şehrinin sapkın ahalisini cezalandırmak için gönderildiklerinde, İbrahim'in yanına uğrayıp onun konuğu oldukları vakit verirler. Bu müjdeye göre, İshak'ın da Yakub adlı bir oğlu olacaktır.¹³¹ Müjde 11,15 ve 51. surelerde de hatırlatılır. Hud Suresinde 71. ayeti şerh eden Muhammed İbni Ka'b el-Karzi'ye göre, eğer İshak'a Yakub'un babası olacağı haberi veriliyorsa, o zaman henüz yeni baba olacak olan İshak'ın

¹²⁹ Saffat Suresi, 112.

¹³⁰ Saffat Suresi, 100–112.

¹³¹ Zariyat Suresi, 24–35

kurban seçilmesi mantıklı görünmüyor. İbn-i Kasir şöyle yazıyor: “İbn-i Cerir’e göre, İbn-i Abbas da İshak’ın değil, İsmail’in kurban seçtiğini tasdik eder.” Ayrıca, İshak’ın Mekke’de bulunduğu dair belge yoktur; İsmail ise daha küçük yaşlarda Mekke’de bulunuyordu.

Bibliya’da kurban edilecek olanın İshak olduğu öne sürülür. Burada Tanrı İbrahim’e der: “Çok sevdiğin yegâne oğlun İshak’ı alıp, Moria diyarına git ve sana söyleyeceğim dağlardan birinde onu kurban et.”¹³²

Görüleceği gibi, burada konu “yegâne” oğuldur; yani daha İshak yoktu, İsmail vardı ve belki, metinde İbrahim’ in “tek” oğlu İsmail’in adı, sonraları ikinci oğlu İshak’ın adıyla değiştirilmiştir. Bibliya’ya göre, İbrahim 86 yaşındayken ilk oğlu, 100 yaşında ise ikinci oğlu doğduysa ve ilk oğlu İsmail, ikinci oğlu İshak ise, o zaman *yegâne* sözü İsmail’e ait olsa gerektir. Taberi de Kuran’daki ifadelerden, kurbanlık olarak İshak’ın seçilmiş olabileceği üzerinde duruyor. Yazara göre, İbrahim Şam’ a gittiğinde Tanrıya dua edip oğul istediği zamanda daha Hacer’i görmemişti ve Kuran’da sakin tabiatlı oğlunun Sara’dan doğacağı müjdesinde İshak’a dikkat çekilir.¹³³ Saffat Suresindeki ayetlerin ardıcılığı bu görüşü (İshak’ın kurban olarak seçilmiş olduğu görüşünü) desteklemiyor. İbrahim’in oğul dileği, Tanrı’nın ona müjdesi 100-101. ayetlerde verilir. Sonra da kurbanla ilgili olan ayetler gelir ve 112. ayette İshak’ın doğacağı değil, Peygamber olacağı müjdesi verilir.¹³⁴ Bibliya’da Tanrı İbrahim’e Sara’dan da oğlu olacağı müjdesini verir.¹³⁵

¹³² Tekvin, 22. 1–15.

¹³³ Taberi, I. 370–371

¹³⁴ “(İbrahim:) Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlat ver, dedi. İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik.” (Saffat Suresi 100–101); “Sâlihlerden bir peygamber olarak O’na (İbrahim’e) İshak’ı müjdeledik” (Saffat Suresi, 112).

¹³⁵ Tekvin, 17. 15.

Türk toplumunda İsmail'in kurban seçildiği inancı oldukça yaygındır. Hatta Ahmet Yesevi'nin takipçilerinden Süleyman Hakim Ata Bakırgan XII yüzyılda Hz İbrahim ve oğlu İsmail'e ayrı ayrı duygulu ağıtlar yazmıştır:

*“Hacer idi anası, İbrahim 'dir atası
İki cihan safası, hoş İsmail dedi ya
Ey Hacer, sen gel İsmail'in başını da yu
Gözüne sürme çek, dosta iletceğim dedi ya”*¹³⁶

Birçok koyun ve keçi besleyen İbrahim tipik bir yarı göçebe yaşam sürerdi. İbrahim'in barınağı Medyen çölü ile Hicaz'ın Şam'a kadar uzanan bölgesindeydi. Bu misafirperver patriark'ın birçok halkın kalbinde Tanrı elçisi olarak saygın bir yere sahip olması, onun ilk *hanif* olması ile ilgilidir. İlk sünnet olanlar da İbrahim'in kendisi ve iki oğludur. İbrahim 99 yaşında, İsmail 13 yaşında, İshak ise henüz 8 günlük iken sünnet olurlar.¹³⁷

Taberi İslam kaynaklarında yaygın olan bir hadisi tekrarlayarak: “İbrahim ömrü boyunca sadece üç defa yalan söylemek zorunda kalmıştır: Putların bulunduğu yere gidip putları kırmak amacıyla bayram merasimine katılmayıp, hasta olduğunu söylemesi; büyük

¹³⁶ Güzel, 2007, 359

¹³⁷ Tekvin, 17. 24–56.

putun diğer putları kırdığını söylemesi; bir de Firavun'a Sara'nın karısı değil, kız kardeşi olduğunu söylemesi.”¹³⁸

Kaynaklarda İbrahim Peygamber'in birkaç mucizesinden de söz edilir. Bunlar, ateşte yanmaması, okuduğu duayla Firavun'un Sara'ya uzanan kolunun kurumaması, kazdığı kuyuda suyun kesilip, yeniden ortaya çıkması gibi bir dizi olaylardır.

Böylelikle, İbrahim'in hayatı ile kısa da olsa, tanıştık. Onun tehlike içinde doğuşu, daha çocukken Tek Tanrıya iman etmesi, putperest anne ve babasını ve Ur şehrinin ahalisini imana davet etmesi, putları kırması ve bunun üzerine ateşe atılması, Tanrı'nın gönderdiği meleğin onu kurtarması gibi onun hayatındaki önemli olayları gözden geçirdik. Tanrı'dan vahiy alan İbrahim'in ülkesini terk edip Haran'a gelmesi; daha sonra Şam'a, Mısır'a gidip yeniden Filistin'e dönmesi; evlendiği kadınlar; oğlu İsmail ile Kâbe'yi inşa etmesi; oğlunu kurban etme konusunda Tanrı imtihanından geçmesi ile ilgili orta çağ yazarlarının ne söylediklerini de görmüş olduk.

İBRAHİM'İN SOYU

Sumerlerin Larsa şehrinden bulunan ve “Krallar Listesi” adı verilen yazılarda, Tufan'dan önceki ve Tufan'dan sonraki hükümdarların adları ve hâkimiyet yılları da gösteriliyor.¹³⁹ Babil kâhini Beros (m.ö. IV yy) da eski Babil kaynaklarını esas alarak yazdığı eserde kadim İkiçayarası (Mezopotamya) hükümdarlarının adlarını bozuk bir Yunanca ile vermiştir. Babil ülkesine sürgün edilen Yahudiler burada duydukları birçok rivayetler gibi, soy şecerelerini de Bibliya sayfalarına yerleştirmişler. Bibliya'daki patriarklar* ve onların soyları, bu soylardan türeyen boylar, halklar hakkında verilen bilgiler bilimsel literatürde kullanılan “Halkların Şeceresi” terimini ortaya çıkarmıştır.

Şecere ile ilgili olarak Tevrat'ta, belirgin çelişkiler olduğu gibi, İncil'de de bir diğeriyle uyuşmayan bilgiler vardır. Şöyle ki,

¹³⁸ Taberi, I. 332–333.

¹³⁹ Jacobsen, 1939.

* Bibliya'da - Eski Ahit- İsrailoğullarının üç “patriark”ı vardır: İbrahim, İshak ve Yakub. Patriark, burada kabilenin “ilk büyük soy ataları” anlamındadır.(ç.n.)

İncil’de İsa Mesih’in Davut’a kadar uzanan soy ağacında; Mat-fey’e göre 28 dedesi, Luka’ya göre ise 42 dedesi vardır.¹⁴⁰

Bibliya’yı yazanlar buradaki halklar şeceresini M.Ö. VII-VI asırların *kavuşuğunda* (VII yy’ın sonları VI yy’ın başları) tertip etmişler. Çünkü şecerede o devrin siyasi durumuna göre, Yahudiler kendileri gibi, iyi ilişkilerde oldukları Elamları, Asurları, Lidyalıları, Arameyleri de Sam oğulları listesine almış, düşman tarafta olan Finikeli ve Mısırlıları, aynı şekilde Babillileri Ham oğulları, uzak olanları da Yafet oğulları olarak vermişler. Bilindiği gibi, eski yazarlar Türklerin soyunu Yafes’e (Yafet’e) bağlamışlardır.¹⁴¹ Bu kaynaklardan bazılarını seslendiren Abbasgulu Ağa Bakıhanov: “Yafes’in büyük oğlu ve varisi “Türk” adaletli ve insansever bir hükümdar idi. Yafes soyundan olan bütün boylar onun adıyla bağlantılı olarak “Türk” olarak adlandırıldı” diye, yazar.¹⁴²

Reşideddin Fezllullah şöyle yazmıştır: “Türk tarihçileri ve yüyreğ* dilli salnamecilerin bildirdiklerine göre, Nuh (Tanrı ona rahmet etsin) yeryüzünün insanların yaşadığı bölümünü oğulları arasında paylaştırdığı zaman doğu ülkelerini, Türkistan’ı ve ona yakın yurtları büyük oğlu Yafes’e verdi. Yafes Türkler’in tabiriyle Olcay Han adını aldı.”¹⁴³ Yazara göre, Olcay’ın (= Yafes’in) oğlu Dib Yabgu’nun dört oğlu olmuştur. Karahan, Orhan, Kürhan ve Küzhan. Oğuz bu kardeşlerinin büyüğü olan Karahan’ın oğluydu.

Bibliya’da halkların şeceresi etnik akrabalıktan daha çok siyasi ve coğrafi duruma göre uyarlanmıştır, bunun için de gerçekte akraba olmayan bir dizi halk aynı gruba dahil edilmiştir. Daha sonra çeşitli yazarlar aynı listeye kendi halklarının adlarını da eklemişlerdir. Şöyle ki, Bibliya’da *Nuh’un* torunu ve Kamer’in

¹⁴⁰ Tokaryev, 1965,y525.

¹⁴¹ Abbasgulu Ağa Bakıhanov; bazı İslam kaynaklarına göre, Kafkas Türkleri olan Balkarların adının Yafes oğlu, Kamar oğlu Balgar ile bağlantılı olduğunu belirtir.(Bakıhanov, 1991,14)

¹⁴² Bakıhanov, 1991,27

* Sade, anlaşılır,kıvrak ve temiz

¹⁴³ Reşideddin, 1987, 25; 2003, 16; Yafes’in Olcay veya Abulca olarak adlandırılması geleneği Kadıralı Celairi’nin 1601’de bitirdiği Oğuzname (Camiü’t-Tevarih) eserinde gösterilmiştir: “Türkler Yafesni Abulca Han tep ayturlar” (Sızdıkova, 1989, 148).

oğlu sayılan *Togarma*, aslında Anadolu'da Şimdiki Malatya bölgesinin eski adıdır. Fakat eski Gürcü tarihçileri onu Targomas adıyla, Hay tarihçileri Torgom adıyla, Yahudiliği kabul eden Hazar Hakanı da Togarma adıyla bu patriarkı kendi ataları sayıyor. Hâlbuki ayrı ayrı dil ailelerine mensup olan Gürcü, Hay ve Hazar halklarının etnik bakımdan hiç bir akrabalık bağları yoktur: Şöyle ki, Gürcüler Kafkas dilli, Haylar Hint Avrupa dilli, Hazarlar ise Türk dilli halklardır.

Halkların Şeceresi

İbrahim'in soyunu Sam oğulları arasında veren Bibliya onu Sam'ın oğlu Arpakşad nesline bağlıyor. Bibliya'nın başka dillere tercüme edildiği zamanlarda "Halkların Şeceresi" bölümündeki adlar korunsa da, bazı fonetik farklılıklar kendini gösteriyor. Burada Sim// Sam, Arpakşad//Arfaksad, Peleg//Falek, Tarah//Terah, Haran// Aran ve bunun gibi fonetik farklar bu adların etimolojik çözümünü zorlaŐtırıyor. Soyağacı listesinde önceki nesillerin ardıcılığı Şöyle verilmiştir:¹⁴⁴

Nuhoğulları (Sam, Ham, Yafet)		
Samoğulları	Hamoğulları	Yafetoğulları
▼	▼	▼
Arpakşad	KuŐ	Kamer (Komer)
Elam	Mitsraim	Magok (Mecuc)
Asur	Put	Maday
Lud	Kenan	Yavan
Aram		Tubal
ArpakŐadın soyu	KuŐođulları	MeŐek
Şelah (Sal)	Seba	Tiras ¹⁴⁶

¹⁴⁴ Tekvin, 10–11

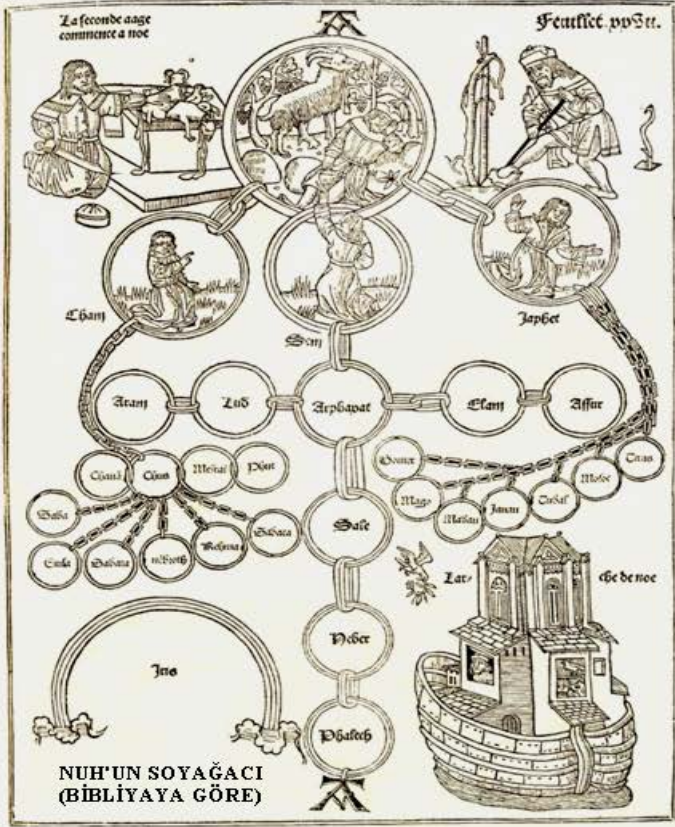
Eber (Ever) Peleg ¹⁴⁵ (ve Yoktan) Reu Seruk Nahor Terah Abram İsmail (ve İshak) vb.	Havila Sabta (Savat) Raama Sabteka Nemrut vb.	Kameroğulları Aşkenaz Rifat(Difat) Togarma vb.
--	---	--

¹⁴⁵ Taberi şöyle yazıyor: “Türk ve Hazarlar Tیرهş (Tiras) oğullarındandır” (Taberi, I. 282); Tiras adı Tirse şeklinde de kullanılır. Nurihan Fettah’ın yazdığına göre, Tirse etnonimi Tataristan’da *Tirse suyu* ve *Tirse Aulu* toponimlerinde* kalmıştır (Fettah, 1990, 248).

* Toponim: Yer isimleri kaynaklı adlandırma; topografik adlandırma. (ç.n.)

¹⁴⁶ Bibliya’ya göre, Arpaşad’ın oğlunun torununun Peleg diye adlandırılmasının nedeni, kıtaların, arazilerin birbirinden ayrılmasının onun devrinde yaşanmasıydı.(Tekvin, 10.25)

Bibliya'daki bu şecere geleneğini yansıtan “Şecereler Kitabı” denilen ve asıl nüshası kayıp olan bir Yunanca Kronolojinin III asrın öncesinde Yepiskos İppolit Portsklu tarafından Latinceye çevrilmiş varyantında : “ 6. Ve bu Yafet boyları Midiya (Med Ülkesi) batı okyanustan kuzeye kadar yayıldılar: Medler, Ablanlar, Garganlar, Arreler, Ermeniler, Amazonlar, Xollar,

Korzeinler, Benaginler, ... Mossinikler, Kolhlar, Melanklenler, Sarmatlar, Savromatlar, Meotlar, Skit (Iskit)ler, Tavrlar, Trakyalılar, Bastarnlar... 9. Onların toprakları ise şunlardır: Midiya, Albaniya, Amazon... Kolxida, Sindika, Bosforina, Meotiya, Derbida, Sarmatiya, Tavriana, Skitiya, Basterniya”¹⁴⁷

¹⁴⁷ AIOSK, 1990, 156.

Eğer Hazar hükümdarlarından Yahudiliği kabul eden Yusuf (Yafes) Hakan'ın Müslüman Ebulgazi Bahadır Han'ın ve Hıristiyan Musa Kalankathı'nın Yafesoğulları hakkında verdikleri şecereleri karşılaştırırsak, Bibliya geleneğinin yerel siyasal ve sosyal duruma uyarlandığını görürüz: ¹⁴⁸

Yafesoğulları		
Yusuf Hakan'a Göre	Ebulgazi'ye Göre	M. Kalankath'ya Göre
Yafes soyundan olan	Türk , Hazar	Kamer (Kamerler)
Togarma 'nın oğulları:	Saklab, Rus	Magog (Keltler, Galatlar)
Aviyor (Uygur)	Miñ (Ming)	Maday (Madlar)
Turis (Tırs)	Çin, Kemerı (Kimari)	Yavan (Yunanlar)
Avaz (Avar)	Tarix	Tobel (Fessallar)
Uguz (Hun)		Mosok (İlliriyalılar)
Basil (Barsil)	Türkoğulları:	Tiras (Trakyalılar)
T-r-na (Tarna)	Tütek, Çigil, Emlak	Kedin (Makedonlar)

¹⁴⁸ Kestler, 2001, 130; Şecere-i Terakime, 1996; 2002; Hazar Hakanı'nın mektubunda geçen Türk boylarından bazılarının adını S.A. Pletneva ve H. Rozenhal farklı okumuşlardır.

Hazar Yanur (Zagora) Bulgar Savir	Bersaçar (Bersaçak) Tütekoğulları: Amulca, Bakuy Dibhan Gökhan, Alıncahan Moğol, Tatar Moğoloğulları: Karahana, Gürhan Kırhan, Urhan	(Yazara göre, Albanlar Yasefoğullarından olan Kedar 'in soyundandı. Bazı Alban boylarının soyu ise Yafesin soyundan olan Sisag'ın neslinden Aran idi).
--	---	--

Böylece, Bibliya'ya göre, Arpağşad soyundan gelen ve İbrahim'in dördüncü dedesi sayılan *Peleg'in* oğlu Reu (Argu), onun oğlu Seruk, onun oğlu Nahor, onun oğlu Terah, onun da oğlu Abram idi.¹⁴⁹ Terah'ın üç oğlu olmuştu: Abram (İbrahim), Nahor ve Aran. Aran daha babası sağken yaşadıkları Ur şehrinde ölüyor.

İbrahim'in soyundaki bu şecere Süryani ve İslam kaynaklarında da tekrarlanmıştır. Taberi İbrahim'in şeceresini şu şekilde vermiştir: Nuh, Sam, Arpağşad, Salih, Abir, Faleg, Argua, Saruk, Tarek, İbrahim¹⁵⁰ Süryani yazar Ebul Ferec, şecereye *Kainan* adını da eklemiştir: Nuh, Sam, Arpağşad, *Kainan*, Shalah, Eber, Peleg, Aro, Serug, Nahor, Terah, İbrahim.¹⁵¹

Bibliya geleneğinden farklı olarak, Kuran'da İbrahim'in babası Tarek//Terah değil, **Azer** diye isimlendiriliyor: “İbrahim, babası Âzer'e: Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti.”¹⁵²

¹⁴⁹ Tekvin, 11. 12–26.

¹⁵⁰ Taberi I, 271–272, 278,311; İslam kaynaklarında (Belazuri, İbn-i el Esir, Taberi, İbn-i Haldun ve başkalarında) İbrahim'in soyu daha çok şu sıralama ile verilir: “İbrahim bin Tarah (Azer), bin Nahor, bin Sarug, bin Ergu//Argu, bin Falig, bin Abir, bin Salih, bin Erfahşad, bin Sam, bin Nuh” (Köksal, 141).

¹⁵¹ Ebul Ferec Tarihi, I. 73–78.

¹⁵² En'am Suresi, 74. Bu ayetin yanlış yorumu vardır: “Hz. İbrahim'in kavmi Irak'ta yaşayan Keldâniler idi. Yıldızlara, gök cisimlerine tapıkları gibi putlara da taparlardı. Hz. İbrahim babasının ve kavminin putlara tapıklarını görünce onları sert bir dille kınadı, putların tapılmaya lâyık olmadıklarını, Allah ile insanlar arasında vasıta olamayacaklarını hatta onlardan hiçbir fayda ve zararın gelemeyeceğini bildirdi.” İbrahim'in Keldânilerden olmasını gösteren belge yoktur, hem de o çağlarda Babil'de (Irak'ta) Keldâniler yok idi.

Peleg'in Argua isimli oğlu olduğunu yazan Taberi; Arguan'ın Sarug, onun da Nahur isminde bir oğlu olduğunu bildirir ve İbrahim'in babası Tareh'in Azer adıyla isimlendirilmesi hakkında çeşitli rivayetlerin olduğunu dile getirir. Bu rivayete göre, Nemrut'un putları barındırdığı yere tayin edildiğinde, putlardan birisinin adı Azer'miş bunun için de Tareh de, Azer diye isimlendirilmiştir.¹⁵³

Elbette, o çağlarda Azer isimli bir Tanrının ve onun adını taşıyan mabudun (putun) olması mümkündü. Çünkü sonraları Mada ile Babil arasında *Azarı* adlı mabedin olduğunu Strabon da belirtmiştir.¹⁵⁴ Lakin Tareh'e put ismi verilmesi hiç de inandırıcı değil.

İbrahim'in ceddinden *Argu, Peleg, Sarig, Arpaşad*, babası *Tarah* ve amcası *Aran* ... Bu türk adlarının yorum-incelemesi son bölümde verilecek. Yalnız burada aynı şecere ile ilgili bazı yön- lere dikkat çekmek gerekir. Bazı yazarlara göre, İbrahim'in babası Azer (Terah) Aran halkına mensuptu. Bazılarıysa onun Kusalı olduğunu söyler.¹⁵⁵ Bazıları da Kusa'ya Aran'dan geldiğini yazıyor. İbrahim'in ceddinin hangi ülkeden geldiği ile bağlantılı olmamakla birlikte, doğup büyüdüğü ülkenin Babil olduğunu hatırlatmak gerekir. Onun Haran'a ve Şam'a gitmesinden önce arasında yaşadığı topluluk Babil ahalisiydi ve aşağıdaki ayetlerde bu durum şöyle verilir:

“İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: «Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir...»¹⁵⁶

“Bir zaman İbrahim, babasına ve kavmine demişti ki: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım. Ben yalnız beni yaratana taparım. Çünkü O, beni doğru yola iletecektir. Bu sözü (La ilahe illallah) ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, insanlar (onun dinine) dönsünler.”¹⁵⁷

¹⁵³ Taberi, I. 278; Yazar, 271. sayfada ise Sarug adını Asrug şeklinde verir.

¹⁵⁴ Strabon, XVI. 18.

¹⁵⁵ Musul'dan Şam'a ve Rum'a (Roma Ülkesi//Anadolu) giden yol üzerinde yer alan Aran (Haran//Harran) şehri ve Irak'taki Kusa köyü.

¹⁵⁶ Mümtehine Suresi, 4.

(Hz. İbrahim hakkı kabul etmeyen babasının yolunu terk etmek suretiyle her zaman ataların taklit edilemeyeceğini göstermiş ve tevhid kelimesini, arındakilere miras olarak bırakmış, bu yüzden de neslinde Bir Allah'a inananlar eksik olmamıştır. Mekkeliler içinde de «hanifler» adıyla tanınan ve Hz. İbrahim'in inancına sadâkat gösteren insanlar vardı - ç.n.)

“Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) milletinden idi. Çünkü Rabbine kalb-i selîm ile geldi. Hani o, babasına ve kavmine: Siz kime kulluk ediyorsunuz? Demişti: «Allah'tan başka bir takım uydurma ilâhlar mı istiyorsunuz?»¹⁵⁸

Bibliya'da İbrahim hakkında verilen bilgiler daha çok ailesinin (kavminin) zenginliğini artırması, göç ettiği memleketlerin durumu, Sara ile ilgili olaylara bağlı olsa da; asli çerçeve onun soy şeceresi üzerine kurulmuştur. Bu geleneğe dayandırılan çoğu kaynakta: Nuh, Sam'ın babası; Sam, Arpakşad'ın babası; Arpakşad, Salih'in babası; Salih, Eber'in babası; Eber, Peleg'in babası; Peleg, Argunun babası; Argu, Sarug'un babası; Sarug, Nahor'un babası; Nahor, Terah'ın (Azer'in) babasıydı. Azer; Nemrut'un putlarının bakıcısı, putların bakımıyla ilgili en yetkili kişi veya puthanenin reisiydi.

Taberi, İbrahim'in annesinin adını *Nuna* (Enmuta, Enmetla) varyantlarıyla ile vermiş; Nuna'nın cedleri sıralamasında Arpakşad soyundan gelen Argu, Sarug, Falig vs. isimleri zikretmiştir¹⁵⁹ İbrahim'in anasının adının *Ebyuna*, *Buna* olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu bilgi ve verilerden anlaşıldığına göre, İbrahim'in hem annesi hem babası *Arpakşad* neslindendi. Bibliya'ya göre, İbrahim'in yedinci göbekten dedesi sayılan ve Nuh'un torunu olan Arpakşad; Tufan'dan iki yıl sonra doğmuştu.¹⁶⁰ Arpakşad (Erbekşad) adı ise Türkşad, Börüşad isimleri gibi Türkçedir.

¹⁵⁷ Zuhruf Suresi, 26–28

¹⁵⁸ Saffat Suresi, 83–86.

¹⁵⁹ Taberi, I. 426–428.

¹⁶⁰ Tekvin, XI. 10; Bazı kaynaklara göre, Terah'ın (Azer'in) yaşadığı 119 yıl dâhil İbrahim'in doğuşundan - Tufandan iki yıl sonra - Arpakşad'ın doğduğu yıla kadar 2371 yıl geçmişti. Buna göre İbrahim Nuh Tufanından 2373 yıl sonra dünyaya gelmişti. Mesudi'ye göre, İsa Peygamber, İbrahim'den tahminen iki bin yıl sonra dünyaya gelmiştir. Bu hesaba göre, Tufan tahminen M.Ö. V bin yıllarının ortalarında, yani 4370'li yıllarda olmuştur. Taberi ise İbrahim'in Tufan'dan 1263 yıl sonra doğduğunu yazar (Taberi, I. 279).

Tufandan sonra Nuh, ülkeleri üç oğlu arasında paylaştırır. Bu üç oğul geleneği, Saka (Türk) mitolojisinde de kendini gösterir. Bunu Bibliya'nın etkisi olarak kabul etmek doğru olmaz; Çünkü Herodot'un M.Ö. V. asırda kaleme aldığı üç oğul rivayeti Karadeniz'in kuzeyinde Saka boyları arasından derlenmişti ve o çağda buradan çok uzakta olan Yahudi kâhinleri Tevrat'ın metinleri üzerinde henüz yeni çalışmaya başlamışlardı. Bu sebepten dolayı, hem Yahudi yazarları, hem de Saka Türkleri bu anlatıları İkiçayarası'nda yaygın olan bu geleneklerden öğrenmişlerdi.

Saka rivayetlerinde anlatılanlara göre; Targitay'ın Elbekce, Erbekce ve Külekce isminde oğulları vardı ve onlardan Saka (*Avkad, Katiar, Traspi, Ağaceri, Gelon ve Skit (İskit)*) boyları meydana geldi.¹⁶¹ Aynı isimlere Oğuzname'de rastlamak mümkündür: Buğra Han'ın oğulları Eltegin, Bektegin (*Ertegin) ve Gortegin (*Költegin//Kültigin).¹⁶² Fars geleneğinde de kendini gösteren üç oğul rivayeti Feridun'un (Traeton'un) oğulları ile ilgili olarak verilir: *Salm, İrec ve Tur*. Burada da ülkeler paylaştırıldığında Türk elleri (Turan) Tur'a verilir yani Tur, Türklerin atası olarak gösterilir.

Tabii ki, ister Saka Türkleri'nin Targitay'ı; ister Farslar'ın Feridun'u olsun; bütün bunlar Oğuznamelerde *Abulca* (Olca) denilen ve Türklerin atası olarak verilen Yafes ile ilgilidir. Bibliya'da ise Yafesoğulları arasında sıralanan Kamer, Maday ve Tiras; aslında *Kamer, Mad ve Tirse* (Herodot'a göre *Tras-pi*) adlı Türk boylarının atalarıdır. İbrahim'in şeceresinde bazı isimler etnonim olsa da, bir kısmı toponimdir. Eber adının 'İbru şekli Aramice, "nehirin diğer yakasından gelenler" anlamındadır. Peleg adının *Palgu* şeklinin "Bölgü/Bölge" (Rusça: *Razdel*, Arabca; *Kasım*) anlamları vardır. Sarug, Nahor, Haran adları ise İkiçayarası'ndaki bilinen yer adlarıdır.¹⁶³

Böylelikle, İbrahim, Nuh'un oğlu Sam soyundan; Oğuz ise Nuh'un oğlu Yafes'in (*Abulca//Olca*) soyundan sayılmaktadır. Yafes'in *Erbesise* adlı bir kadınla evlendiğinden ve ondan yedi oğlu, bir kızı olduğundan söz eden Taberi'de şöyle yazıyor: "Bize, İbn-i Humeyd'in Seleme yoluyla İbn-i İshak'tan nakledip

¹⁶¹ Ağasioğlu, 2006, 65.

¹⁶² Reşideddin, 2003, 73; Ağasioğlu, 2006, 66

¹⁶³ İDV, 1988, 272; Günümüz "ivri" (Yahudi) sözcüğü Rusça "yevrey" etnoniminin kökeninde korunmuştur

İbrahim'in Oğulları

söylediğine göre, Gumer bin Yafes Yecüc ve Mecüclerin babasıdır. Yafes'in diğer oğulları ise şunlardır: Mareh, Vail, Huan, Tubil, Huşel ve Tursil. Kızının

adı da Şübke'dir. İbn-i İshak'ın iddiasına göre, Saklab ve Türk de Yafes'in oğludur.¹⁶⁴ Yafes'in oğlu Kamer'in Taberistan'daki Dümbavend dağında uzun bir ömür yaşadığını vurgulayan aynı yazar şöyle der: "Arap olmayan boylardan yetişen hükümdarların ekseriyeti Hazar, Türk ve diğerleri gibi Yafes oğullarından türemişlerdir."¹⁶⁵

Böylece İbrahim'in ataları Nuh'un torunu Arpaksad neslin-den oluşlardır. İbrahim'den sonra gelenler de onun evlendiği kadınlar, bu kadınlardan olan oğullarının neslidir. Bu bakımdan, Arap, Yahudi ve aynı şekilde Türk boylarının atası sayılan İbrahim oğulları annelerine göre farklı soylara ayrılır.

İbrahim'in kaç hanımı olmuş ve bunlardan kaç oğlu doğmuştur? Yazarlar bu soruya çeşitli cevaplar verirler. Kaynaklara göre, İbrahim'in üç veya dört hanımından sekiz veya on üç oğlu olmuştur. Bibliya'da İbrahim'in Sara ve Agar'(Hacer) dan başka, Ketura adlı hanımından da bahsediliyor. Bibliya'nın Türkçe ve Rusça tercümesinde üçüncü kadının adı farklı okunuşla Ketura ve Hetura şeklinde verildiği gibi, oğullarının adlarında da belirgin farklar bulunmaktadır: "Ve İbrahim başka bir kadın aldı ve onun adı Ketura idi. Ondan Zimran, Yokşan, Medan, Midyan (*Madian*), Yişbak (İşbak) ve Şuah (Şuak) adlı çocukları oldu. Yokşan'dan da Şeba (Şeva) ve Dedan oldu. Dedan soyundan Aşurim ve Letuşim ve Leumim (Leyumim) oldu. Midyan'ın oğulları: Efyra ve Efer ve Hanok ve Abida (Avida) ve Eldaa (Eldag) idiler ve Bunların hepsi Ketura'nın soyundandı."¹⁶⁶ Bu soyağacındaki Zimran (İmran), Yokşan, Madian, Yişbak ve Eldag isimleri dik-
kat çekicidir.

Bibliya İbrahim'in sekiz oğlundan bahsediyor, ancak İslam kaynaklarında İbrahim'in bundan başka beş oğlunun Erhir'in kızı

¹⁶⁴ Taberi, I. 265–266; Taberi aynı isimleri 272. sayfada şöyle vermektedir: Gamer (Camer), Muu, Muday, Yuvan, Supal (Topal), Maşec ve Tiras.

¹⁶⁵ Taberi, I. 269–270.

¹⁶⁶ Tekvin, 25. 1–4; Birinci Tarihler, 1.32; Yaratılış, 25.1–4.

Hacur'dan doğduğu bilgisi bulunmaktadır.¹⁶⁷ Bu kaynakları dikkate alan Mustafa Asım Köksal bunları şöyle genelleştiriyor:

“Hz. Sara'nın vefatından sonra, İbrahim aleyhisselamın Katura veya Kantura bint-i Yaktan'ul Kenani ve Haccun (Haccur) adındaki hanımından da yedi çocuğu doğmuş, çocuklarının sayısı on üçü bulmuştur. Başka rivayete göre, Kantura'dan altı, Haccun veya Haccura'dan beş oğlu doğdu. Kantura'dan doğan çocuklar: Zimran, Yokşan, Medan, Medyan, Yeşbak ve Şuah; Haccun veya Haccura'dan doğan çocuklar: Keysan (Keyşan), Feruh (Şeruh, Sürec), Ümeym (Yheyim), Lutan, Nafes.”¹⁶⁸

Göründüğü gibi, İslam kaynakları İbrahim'in Kantura'dan doğan oğullarının adları Bibliya'daki metinlerle (Tekvin ve İlk tarihler) uygunluk gösteriyor. Burada yalnız Yeşbak adının birçok Türk dilinde “Küçük Bey” anlamında *Yeşbak* biçimi vardır.

Bibliya'da İsmail'in oğullarının adı şu şekilde sıralanmıştır.¹⁶⁹ Nebayot, Kedar, Adbeel, Mibsam, Mişma, Duma, Massa, Hadad, Tema, Yetur, Nafiş, Kedema. Burada adı geçen *Kedar* dikkat çekicidir. Çünkü İsmailoğulları Arapların atasıdır; ama onlardan biri (Kedar) Bulgar-Hazar boylarına aittir. Taberi'ye göre, İsmail'in bir de *Besme* adlı kızı vardır.¹⁷⁰

Fransız bilgini Henri Massé şöyle yazıyor: “Tevratta rivayet edildiğine göre, Araplar İbrahim'in neslinden türemişlerdir: Kuzeyde yaşayan Araplar'ın atası İsmail, güneyde yaşayanlarınkı ise Kehtan'dır. Araplar arasında şimdi de var olan kabile sistemine göre, kuzeydeki Araplar Nizari ve Meeddiler; güneydekiler ise Yemenliler şeklinde kabilelere ayrılır. Bu durum bahsi geçen rivayete uygun düşmektedir.”¹⁷¹

Yukarıda, Tanrı'nın İbrahim'e, İsmail'in doğacağını müjdelmesi üzerinde durmuştuk. Kuran'da ikinci oğlu İshak'a ait müjde İbrahim'in misafirleri aracılığıyla bildirilir. “Ey Muhammed! İbrahim'in muhterem misafirlerinin (meleklerin) sohbeti sana ulaştı mı? Onlar İbrahim' in yanına gidip selam verdiğinde

¹⁶⁷ Taberi, I. 429.

¹⁶⁸ Köksal, 221–222.

¹⁶⁹ Tekvin, 25. 13–15.

¹⁷⁰ Taberi, I. 435.

¹⁷¹ Masse, 1964, 19.

selamı alıp, kendi kendine ‘bunlar tanımadığım kimselerdir’ dedi.”¹⁷²

Bu misafirler ona bilgin bir oğlu (İshak’ın) olacağı müjdesini getiren meleklerdi. Sara kendinin yaşlandığını söylese de, melekler bunun Tanrı’nın isteği olduğunu söyler. Buradan bir daha anlaşıldığı üzere, bu müjde İsmail doğduktan on üç yıl sonra verilmiştir ve kurban olarak seçilen İsmail olmuştur. Sara’dan doğan İshak 40 yaşına geldiğinde İbrahim’in akrabalarından Rebeka ile evlenir. Rebeka’dan Esav (İsav) ve Yakup adlı ikiz çocukları olur. Bibliya’ya göre, Tanrı, Yakup’un adını “İsrail” olarak değiştirmiştir.¹⁷³ Kuran’da onun adı Yakup diye geçmektedir: “(Ey Muhammed!), Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbrahim, İshak ve Yakub’u da an. Biz onları özellikle ahiret yurdunu düşünen ihlâslı kimseler kıldık. Doğrusu onlar bizim katımızda seçkin, iyi kimselerdendir. İsmail’i, Elyesa’yı, Zülkifl’i de an. Hepsi de iyilerdendir.”¹⁷⁴

Esav’ın oğullarının isimleri: Elifaz, Raguil (Reuel), İeus (Yeuş), İeglom (Yalam) ve Korey (Korah). Esav soyundan gelenler arasında *Korah*, *Ebşan*, *Bilhan* (*Bilgan*), *Aran* ve *Akan* isimleri dikkat çekicidir. Rumların Esav’dan türediğini kaydeden İbn-i Kasir bu adı *Aysu* biçiminde verir.

İsrail’in on iki oğlunun adı ise: “Ruben, Şimeon, Levi, Yehuda, İssakar, Zebulun, Dan, İosif (Yusuf), Benyamin (Bün-yamin), Naftali, Gad ve Aşer”dir.¹⁷⁵ İsrailoğulları diye isimlendirilen bu soydan gelenler arasında adı geçen *Akar*, *Azarya* ve bu soydan Kaleb’in kızının *Akşa* adı da merak uyandırıyor.

¹⁷² Zariyat Suresi, 24-30

¹⁷³ Tekvin, 32. 28.

¹⁷⁴ Sad Suresi, 45-48.

¹⁷⁵ Bible, I-e Paralipomenon, 1-2; Birinci Tarihler, 1-2; bazı yazarlara göre, Aşer’in soyundan türeyenler Sam adı taşımıyor. Bu da ilginçtir ki, İssakar adı “eşek”le ilişkilendirilir.

Kantura Oğulları

(Bəzi İslam kaynakları, İbrahim'in Kantura adlı Türklerle bağlantıyı. Bunu destekleyen tarihi birçok hadis de bulunmaktadır. Kantura'nın gibi, onun soyundan gelenlerin arasında da şan, Yesbak, Edlag vb. var.

Bir

hadiste: “Hz. Peygamber buyurmuştur: Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın. Zira *Kantura oğulları* Tanrı'nın ümmetine verdiği mülk ve saltanatı ellerinden çekip alacaklar.” Bir başka hadiste: “Türk dilini mutlaka öğrenin, zira mülk ve saltanat uzun müddet onların elinde olacaktır.”¹⁷⁶

Kantura oğulları (*Beni-Kantura*) adının geçtiği hadislerden kısa da olsa, bazı örnekler verelim:

Emirü'l-As'tan nakledilen: “Bu yakınlarda Kantura oğulları sizi Irak topraklarından sürüp, çıkartacaklar.”

Abdullah bin Ömer'in rivayetine göre:¹⁷⁷ “Biz (bir gün Emr As'ın) yanına gittik. O: ‘Kendinden başka ilah olmayan Tanrı’ya yemin ederim ki, Kantura oğulları sizleri Horasan ve Sicistan’dan önlerine katıp kovalayacaklar’ dedi.”

¹⁷⁶ Kitapçı, 1986, 89, 101; Sadi Bayram 1988, 54.

¹⁷⁷ Kitapçı, 1986, 98.

Abdullah bin Ömer konuşmasına devam ederek:

“Onlar üç kola ayrılacak: Bir kolu Kufe’ye, Bir kolu Hicaz’a, bir kolu da çöldeki Araplara katılacaktır. Daha sonra Kanturaoğulları Basra’ya girecek, orada bir yıl kalacaklar. Sonra da Kufe halkına, ‘ya memleketimizi bize bırakın, ya da biz üzerinize gelip almasını biliriz’ diye haber göndereceklerdir”- dedi.¹⁷⁸

Hız. Peygamber şöyle buyuruyor: “Ümmetimden bir kısmı Dicle denilen ve üzerinde köprüsü olan bir nehrin kıyısında, Basra ovasında konaklayacaklar. Sonra halkı çoğalacak ve burası Müslüman şehirlerinden birisi olacak. Ahır zaman olduğunda geniş yüzlü, küçük gözlü Kanturaoğulları gelip nehrin başka bir yerine yerleşecekler.”¹⁷⁹

Tanınmış dil bilimci Vağif Aslanov Arapça kaynaklarda rastladığı “Beni-Kantura” (Kanturaoğulları) sözü hakkında örnekler vererek şöyle yazar: “Orta asır Arap kaynaklarında Türkler hakkında bahsedilirken sıkça *Beni-Kantura* deyiimiyle karşılaşırız. Bize göre, *Kantura* sözü özel şahıs adı olup, bir Türk kabilesinin tanınmış bir liderinin adı olmalıdır. Bütün bir kavme adını vermiş olan Kantura, Azerbaycan’ın bir bölgesinde yaşamış olabilir.”¹⁸⁰ Şunu da ekleyelim: Kantura adı M.Ö. I. Bin yılın ilk yarısında yazılmış olan Tevrat’a da girmiştir. Burada Kanturaoğulları’nın Doğu ülkelerine gidip yerleştiğinden bahsedilmiştir:

“İbrahim onlara (Keturaoğulları’na) hediyeler verdi ve onları İshak’tan uzaklaştırıp doğuya doğru gönderdi.”¹⁸¹

İslam kaynakları da Kanturaoğulları’nın doğuya, özellikle Horasan’a gidip yerleştiğini vurgulamaktadır (*İbn-i Sa’d, İbn-i Habib, Taberi*). Yafes’in Türkler’e yağmur yağdıran *Yada* taşı vermesi ile ilgili rivayet, İbrahim ile de tekrarlanır. İbrahim doğuya gönderdiği oğullarına gerekli durumlarda kullanmaları için *Yada* taşı verir. Hazar boyundan bazılarının Horasan’da bulunan Kanturaoğulları’nın yanına gelip *Yada* taşına duydukları ilgi ve verdikleri önem de şöyle kaydedilir:

¹⁷⁸ Güllülü, 1951, 14; Kitapçı, 1986, 99; Sadi Bayram, 988, 53–54.

¹⁷⁹ Kitapçı, 1986, 101.

¹⁸⁰ Gukasyan V.- Aslanov V. 1986, 113

¹⁸¹ Tekvin, 25. 6.

“Bunu size öğreten yeryüzü halkının en hayırlısı ve lideri olmaya layıktır!” diyerek, onların hükümdarına *Hakan* ünvanı verdiler.”¹⁸²

Kanturaoğullarından Yokşan neslinin Mekke’de İsmail’in yanına yerleştikleri; Medyen’de Medan ile Medyen’in iskân olduğu; diğer oğullarının da başka ülkelere gittiği rivayeti de kaleme alınmıştır.¹⁸³ Taberi’nin yazdığına göre İbrahim’in doğuya gönderdiği oğulları ona sorarlar: “Ey Baba! Neden İsmail ve İshak’ı kendine yakın tutuyorsun da, bizi gurbete, yabancı ülkelere gönderiyorsun?” İbrahim de cevaben: “Böyle emir aldım”-der.¹⁸⁴

Azer Halkı Ve Azer Oğlu İbrahim

Bazen ileri sürülen yanlış bir görüş, kitaptan kitaba aktararak köklü bir kabul oluşturuyor ve bu yanlışlığın düzeltilmesi çok zorlaşıyor. Vaktiyle Türk ve Moğol akrabalığı üzerine kurulmuş Altay kuramı da böyle yanlışlardan biridir.¹⁸⁵

Altay görüşüne göre, Türklerle Moğollar, Tungus-Mançurlar Altay dil ailesine mensuptur ve Türkler bu aileden ayrıldıktan sonra Altay’dan Batı’ya, yani Orta ve Ön Asya’ya gelmişlerdir. Bu görüşün taraftarlarına göre, batıya göçlerinin tarihi güya 2500 yıldan daha ileri gitmez, hatta birçok ‘bilimci’ bu göç tarihinin 1500 veya 1000 yıl olduğunu ısrarla yazmaktadır. Hâlbuki son otuz yılda yürüttüğüm araştırmalarda arkeolojik, antropolojik, mitolojik, filolojik ve glottogenez* bilgi-belge-bulgular; kadim dillerle olan ilişkiler ve tarihi kaynaklar Türk soyunun (etno-

¹⁸² Taberi, I. 428–429; Köksal, 22–223.

¹⁸³ Köksal, 222.

¹⁸⁴ Taberi, I. 428.

¹⁸⁵ Bazı Türk Alimleri (E. Memiş, S. Bayram v.b) Altay kuramına karşı çıkmasalar da, Türklerin Ön Asya kökenli olduğunu söylemişler. Fakat bunu ispatlayacak tarihi ve ilmi bilgi-belge-verinin az oluşu sebebiyle kesin bir ortak görüş oluşturulamamıştır. Böyle bilgi-belgeler düzenli olarak ilk defa “Dokuz Bitik” adlı eserde toplansa da, ne yazık ki, bu kitaplar henüz yayımlanmamıştır. Bu alanda mevcut olan malzemenin az olduğunu belirten S. Bayram şöyle yazıyor: “Kanaatimize göre, Türkler Kuzey Mezopotamya ve Azerbaycan’ı da içine alan Güney Doğu Anadolu’nun yerli halkı iken, binlerce yıl önce göç ettikleri Türkistan’dan tekrar bu bölgeye dönmüşlerdir”(Sadi Bayram, 1988, 106-107)

sunun) Ön Asya'da ortaya çıktığını ve Türklerin M.Ö. IV ve II Bin yılın ortalarında iki büyük akınla Orta Asya üzerinden Altay'a ve Azerbaycan üzerinden Kuzey Kafkas'a ve Doğu Avrupaya göç ettiklerini gösteriyor.¹⁸⁶

Bu alanda son yirmi yılda dünya Türkologlarının toplandığı Türkoloji kurultaylarında sunduğum bildiriler ve yayımlanan makalelerim meyvelerini vermeye başlamıştır. Şöyle ki, Azerbaycan'da bir kısım araştırmacılar gibi artık Türkiye'deki bazı araştırmacılar da Türklerin Atayurdunu Ön Asya olarak kabul ediyor. Hatta bazı Rus araştırmacılar da bu görüşü kabul etmeye başlamıştır.¹⁸⁷

Netice itibariyle, Türk ve Moğol dilleri arasında akrabalık yoktur, sadece eski ilişkiler nedeniyle ortaya çıkmış tipik benzerlikler vardır. Şöyle ki, bu dillerin eski biçimleri birbirinden daha çok farklılık gösterir. Bu nedenle de Türk-Moğol dil ailesinden değil, Türk ve Moğol dil ittifakından bahsetmek mümkündür.¹⁸⁸

Türklerin doğudan batıya göçü konusuna gelince; iki üç bin yıllık süreçte böyle göçlerin yaşandığı doğrudur; ancak bu göçler ilk geliş değil, çeşitli çağlardaki geri dönüşlerdi. Bu bakımdan, farklı farklı dönemlerde Azerbaycan'a geri dönen yarı göçebe Bozkır Türk Boyları yerleşik Protoazer Türkleriyle kaynaşıp karışmış ve sonuçta çok sayıda boyun birleşmesinden *Azer Halkı* ortaya çıkmıştır.

Vaktiyle Azer Türkçesi Derbend'den Hemedan'a Borçalı ve Erivan'dan Musul ve Kerkük bölgesine kadar konuşulan işlek bir dil olmuştur. Azerbaycan adı yerleşene kadar bu ülke; Saka, Mana, Küçük Mada (Atropatena), Aran ve Alban isimleriyle; Protoazer Boyları ise Saka, Kaspi//Hazar//Azer, Aran//Alpan vs.

* Glottogenez: Lat./Yun. Glotto (dil, konuşma) + genesis (yaratılış, kök). Dillerin genetiğini araştıran disiplin. (ç.n)

¹⁸⁶ Bu göç konusunda Azerbaycan tarihçilerinin konumuyla ilgili olarak Hasan Hasanov ayrı araştırma yürütmüş ve bunları beş gruba ayırmıştır. İlk dört grupta Türklerin Ön Asya'ya gelişini Aratta-Guti çağından ta Selçuklu devleti çağına kadar, yani M.Ö. III Bin yılın ortalarından XI. asra kadar çeşitli devirleri kabul eden tarihçiler verilmiş ve Türklerin Altay'dan Ön Asya'ya değil, aksine Ön Asya'dan Altay'a gittiğini öne süren sadece bir araştırmacı (F. Ağasioğlu) beşinci grubu gibi verilmiştir (Hesenov, 2002).

¹⁸⁷ Haritonov, 2002.

¹⁸⁸ Geniş bilgi için bkz: Ağasioğlu, 1988, 27-42; Ağasioğlu, 2005. 209-220.

boyların isimleriyle tanınmışlardır. Doğrudur, eskiden Azerbaycan coğrafyasında Subar, Kut, Turuk vs. adlı Türk Boyları da yaşamıştır; ancak onları Protoazer değil, Prototürk boyları diye isimlendirmek daha doğru olur. Çünkü bu boylar sadece Azerler'in değil, başka Türk halklarının da etnogenezinde* yer almışlardır.

Hız İbrahim'in Azerbaycan'la alakası hakkında belirli fikirler ileri sürmek için önce bazı Oğuznamelerde, Türklerin mitolojisinde, eskiye ait dil bilgi-belgelerinde (verimlerinde) ve soy şecerelerinde; buna bağlı olarak İbrahim'in babası *Azer* adında ve Kantura soyundan olan İbrahim oğullarında, aynı ilişkiye ışık tutan noktalardan bir kısmını gözden geçirmeliyiz.

Oğuzname çeşitli varyantlarla kaleme alınsa da, bazı genel temalar değişmez ve bu temaya bağlı motiflerde Oğuz Han ile İbrahim arasında paralellik görülür. Şöyle ki, Oğuz Türklerinin kutsal kahramanı "Oğuz Han" karakterinde İbrahim'in çizgileri var. Babası tarafından ve Hanımı Kantura tarafından soyu Türklerle bağlanan İbrahim Kantura oğullarını Türk ellerine gönderdiği gibi, Oğuz Han da aynı yerleri oğulları arasında bölüştürüyor. İbrahim kendi ülkesinden çıkıp, yeni dini yaymak için Şam'a göç eder. Oğuz Han da Şam'da bulunur, ancak o fatih olarak gelmiştir.

İbrahim'in gençliğine ait bazı işaretler Oğuz Han'da tekrarlanır. Şöyle ki, her ikisinin de büyüüp yetişkinlik çağına gelmeleri "yıllar" arzında değil, "günlerle" ifade edilmiştir. İkisi de kendi toplumunun dini inancını reddedip Tek Tanrı inancını benimsemiştir. Bu olaydan ilk haberdar olanlar onların anneleri olmakla birlikte, her ikisi de bu dinin yolunda kendi babalarıyla mücadele etmişlerdir: Oğuz Karahan'ı öldürür, İbrahim de ne kadar çalışırsa çalışsın, Babasını Tek Tanrı inancına döndüremiyor. Azer, putperest olarak ölüyor.

Dede Korkut kitabında, kadınların özellikleriyle ilgili ozan yorumunu; Erivan bölgesindeki Azerlerden Nuh Peygamber'in kızıyla ilişkilendirilmiş bir rivayeti ve İbrahim'in, İsmail'in evlendiği kadınları oğluna layık olup olmadığı için sınaması ile karşılaştırsak; her üç metnin aynı kaynaklardan beslendiği açık bir şekilde görülür. Bu rivayetlerin genel benzerliği de, kadınların iyi

* Etnogenez: etnos (halk) + genesis (yaratılış). Halkların oluşumu. Genetik kökenleri.(ç.n.)

veya kötü özelliği, misafire davranışında, eşine saygısında ortaya çıkıyor:

“Dede Korkut dilinden ozan der: “Ozan aydır: - Kadınlar dört dürlidü: birisi soldıran soyıdır, birisi doldıran toydır, birisi evin tayağıdır, birisi nasıl söylersen, bayağıdır.”¹⁸⁹

Bu kadın karakterleri şöyle yorumlanır: *soldıran soy*; kadın, gün doğar doğmaz tıka basa yer ve dövünüp aç kaldığını, fakirlikten usandığını söyler. *Toldıran toy*; kadın sabah yatağından kalktığı gibi daha elini yüzünü yıkamadan köyün orasından girip, burasından çıkar, gezip tozup eve döndüğünde, evine göz kulak olmamışlar diye komşularından yakınır. *Bayağı* kadın ise evine saygıdeğer bir misafir geldiğinde ve kocası ona yemek hazırlamasını söylediğinde: “Bu kahrolası evde un yok, elek yok, ne bileyim, deve değirmenden gelmemiş” diye yakınır ve eşinin sözünü kulak ardı eder. Bunlar Nuh Peygamber’in ešeđi neslindeğdir ve Allah sizi onlardan korusun. *Evin dayağı* kadınlar ise; onlar ki Ayşe, Fatma soyundandır; gelen misafiri nezaketle karşılar; layığıyla ona hizmet eder; yedirir, içirir ve uğurlayıp yolcu eder.”

Azer Türkleri içinde Nuh peygamberin kızı ile ilgili şöyle bir rivayet vardır: Nuh üç damadı ile ayrı ayrı görüşüp kızım nasıldır? Diye sorar. Birisi, iyidir lakin ne dersem kulak ardı ediyor, der. Diğeri, kötü değil, ama ona bir söz dediğimde (bana) *çemkirir* (karşılık verir). Üçüncü damat ise eşinden çok memnun olduğunu söyler ve “Sanki Peygamber evladı” der. Böylece kızların üçünün de karakter özellikleri belli olur.¹⁹⁰

İbrahim ile ilgili rivayetse şöyle başlıyor: Artık İsmail’in annesi Hacer ölmüştü, İsmail o sıralar, Umare isimli bir kızla evlenmişti. İbrahim Mekke’ye gelip oğlunu görmek ister. İbrahim geldiğinde İsmail evde yoktur ve gelinine İsmail’ i sorar. O da:

“Burada değil, ava gitti.” der. İbrahim: “Evde misafir için bir şeyler var mı?” diye sorar:

“Hiçbir şey yok. Sıkıntı içindeyiz. Çok kötü günler geçiriyoruz”.

İbrahim bu gelinin kaba ve kötü huylu olduğunu görüp ona:

¹⁸⁹ KDK (Kitab-ı Dede Korkut), 1988, 33.

¹⁹⁰ AFA, 2004, 32.

“İsmail döndüğüne ona söylersin. Buraya bir misafir gelmişti; ‘kapının eşliğini değiştirsin’ dedi.”

İbrahim bunları söyledikten sonra Şam’a geri döner. Avdan dönen İsmail’e karısı, yaşlı bir adamın geldiğini ve ‘İsmail’e kapının eşliğini değiştirmesini söyle’ dediğini iletir. İsmail der: “O benim babamdı. Evimin eşigi de sensin. Seni boşamamı emretmiştir.”

İsmail Umare’yi boşayıp, Seyyide (ya da Rale) adlı bir kızla evlenir. Seyyide tatlı dilli, güzel görünüşlü, iyi tabiatlı, nezaketli bir kızdır. İbrahim tekrar geldiğinde Seyyide onu hoş karşılar, suyla başını yıkar ve geçimleri hakkında İbrahim’in sorularına cevap verir. Her şeyleri olduğu ve geçim sıkıntısı çekmediklerini, onlara rızıklarını veren Tanrı’ya şükrettiklerini söyler. Misafire karşı gelinin hoş davranışlarını gören İbrahim şöyle der: “İsmail gelince dersin ki, kapının eşigin iyi gördüm, onu değiştirmesin.”

Bunu söyledikten sonra İbrahim Mekke’den ayrılıp yeniden Şam’a döner. İsmail eve gelince Seyyide ona; nur yüzlü bir ihtiyarın geldiğini, geçimlerini sorduğunu sonra da ona (İsmail’e) kapının eşiginin yerinde olduğunu söylemesini istediğini anlatır. Yine gelen misafirin babası olduğunu anlayan İsmail onun dediği gibi yapar ve Seyyide ile mesut bir hayat yaşar.¹⁹¹

Göründüğü üzere, İbrahim’in gelini, Nuh’un kızı ve Korkut Ata’nın tasvir ettiği kadınlar aynı yönlerden değerlendirilir. Hatta yapılacak bir metin karşılaştırmasıyla her üç rivayette de aynı ifadelerin kullanıldığının belirlenmesi pek de zor olmayacaktır. Doğrudur, bazı Bibliya hikayeleri ve kahraman motifleri “Yusuf ile Züleyha” hikayesinde olduğu gibi Türk halkları arasında yaygındır, lakin kadın tabiatı ile alakalı yukarıda örnek verilen didaktik söylemlerin her üçü Bibliya geleneğinden değil, İkiçayarası’nda yaratılmış zengin folklor geleneğinden kaynaklanır. Aynı durumu Türk mitolojisinde geniş yer tutan Yağmur Taşı ile ilişkili rivayetler de açıkça görmek mümkündür.

Türk boyları içinde yağmur yağdırmak için özel bir taşın bulunduğu inancı vardır. Buna *Yada taşı*, onunla yağmur yağdırana ise *Yadacı* denirdi. “*Yatçı yatladı*” deyişini, “Kam’ın Yada taşıyla efsun yapması” olarak yorumlayan ve bunun Türkler arasında çok meşhur olduğunu vurgulayan Kaşgarlı Mahmut şöyle yazar: “Ben bunu Yağma ülkesinde kendi gözümle gördüm. Yaz vakti,

¹⁹¹ Taberi, I. 348-349; Bu olaylar küçük farklarla Buhari, Ezraki, İbn-i Esir, Salebi, Beyhaki vb yazarların tefsirlerinde yer almıştır. (Köksal, 195-200);

orada yangın çıkmıştı. Bu şekilde (yada taşı marifetiyle) kar yağdırıldı ve Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü.”¹⁹²

Kuraklık olduğunda kuru taşların yanına ıslatılmış *Yada taşı* konulduğunda yağmur yağacağı inancı, İsmayılı'daki Baba Dağı'nda *Hezre Piri* ve Kusar'ın Cil köyünde *Pir Kara Baba* tapınaklarında hala yaşamaktadır.¹⁹³

Bazı kaynaklar Yada Taşı'nın Nuhun oğlu Yafes ile; bazıları ise Azer'in oğlu İbrahim ile ortaya çıktığını söylerler ve her iki durumda da bu gelenek Türkler ile ilişkilendirilir. Adını bilmediğimiz yazarın “Mücmel El-Tavarih” (1126) adlı kitabında denildiğine göre, Türklerin yağmur yağdırmak için kullandıkları Yada taşı Türkler'in atası Yafes'le bağlantılıdır. Çünkü o babası Nuh Peygamber'den bunu rica etmişti. Babasının yağmur yağdırmak için söylediği duayı Yafes o taşın üstüne çizip, boynuna asmıştı. Sonraları bütün Türk boyları onu elde etmek istediğinden bu taşla ilişkili olarak Türkler arasında kavgalar ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴

Türklerin bu sihirli taşından eski Çin ve Orta Çağ İslam Kaynakları'nda da söz edilir. Hatta Halife Memun bir bilgini Yada taşı hakkında araştırma yapmakla görevlendirmişti. Horasan emirlerinden Davut ve İsmail Yada taşı geleneğinin Türkler'in arasında yaygın olduğunu kaydetmişlerdir.¹⁹⁵ Diğer İslam tarihçileri gibi Taberi de bu olayı İbrahim'in soyu ile ilişkilendirmiştir.

Kanturaoğulları'ndan bahseden Taberi: “Onlar İbrahim'e: 'Ey baba, İsmail ile İshak'ı kendi yakınında buldurdun, bizim ise gurbete, yabancı ellere yerleşmemizi emrettin!' diye söylediklerinde, o: 'Böyle emir aldım' diye cevap vermişti.” Ravi diyor ki, İbrahim bu oğullarına kutlu ve Ulu Tanrı'nın adlarından (dualarından) bazılarını öğretmişti. Onlar Tanrı'nın güzel isimleriyle *yağmur dilerler ve yardıma nail olurlardı*.

İbrahimogullarından bir kısmı Horasan'a yerleşti. Hazarlar onların yanına gelerek: “Size bu hayırlı isimleri öğreten kimse,

¹⁹² Kaşgarlı Mahmut, DLT; III. 11. ve 275.

¹⁹³ Behlul Abdullah, 2005, 180.

¹⁹⁴ Sadi Bayram, 1988, 41.

¹⁹⁵ Abdulkadir İnan, 1972, 160–164.

yeryüzünün en hayırlı insanı, yahut hükümdarı olmalıdır, dediler ve hükümdarlarına Hakan ünvanını verdiler.”¹⁹⁶

Görüldüğü gibi, Türk mitoloji anlayışında Yada taşı geleneği Yafesoğulları veya İbrahimoğulları sayılan Türkler’in batıdan doğuya olan göçleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. İslamiyet öncesi Yemen’de “Yağmur bahşeden” Tanrı’nın *Yagus* diye adlandırılması dikkat çekicidir.¹⁹⁷

Kendinden önceki İslam kaynaklarının mükemmel bilicisi tarihçi Taberi, *Arabi Aribi* (Halis Araplar) ve *Arabi Mütarribe* (Dönme Araplar) terimlerini açıklarken şunu vurgular: “Araplar İsmail bin İbrahim oğullarına *dönme Arap* adını vermişler; çünkü onların sadece Araplar arasındayken Arapça konuştuğunu söylerler.”¹⁹⁸ Taberi’nin bu görüşü kabuledilmeyebilir; ancak bu veya diğer sebeplerden Araplar içine dahil olan bazı boyların Araplaşması “olabilir bir durum”dur. Aynı durum vaktiyle İbrani diline geçen boylarda da geçerlidir. Yukarıda yazdığımız gibi, bazı kaynaklara göre, güya Haran’da veya Fırat’ı geçtikten sonra İbrahim’in dilini Tanrı değiştirip İbraniceye çevirdi ve Nemrut’un onu yakalamak için gönderdiği birlik onu tanıyıp bulamadı.¹⁹⁹

Kuran’ın tanınmış ilk tefsircilerinden olan İbn-i Kasir’in kaydettiğine göre, İsmail’den önceki Araplar (ariba) Ad, Semud, Curhum, Tasam, Cedis, Amim, Madian, İmak, Ubayl, Casim, Kehdan, ben-i Yaktun vb. boylara bölünmüştü. Diğer Araplar (Must’ariba) ise İsmail soyundandı. Bunlar arasında ilk Arapça konuşan bu dili Mekke’de yaşayan Curhumilerden öğrenmiş olan İsmail idi. Tanrı, Hazreti Muhammed’e verdiği güzel Arapça konuşma maharetini, İsmail’den de esirgememişti.²⁰⁰

Tevrat’ta İbrahim’in adı *Abram* biçiminde verilir ve bunun “Ulu Baba” anlamı taşıdığı belirtilir.²⁰¹ Eğer bu adın kökeni abu (baba) ile bağlantılı ise, ozaman antik dönem yazarların “Saka bilgisi” olarak verdiği Abar(is) ile ilişkisi ola bilir.

¹⁹⁶ Taberi, I. 428–429

¹⁹⁷ Piotrovskiy, 1991, 174.

¹⁹⁸ Taberi, I. 268.

¹⁹⁹ Köksal, 161; Taberi, I. 427.

²⁰⁰ İbn-i Kasir, 2007,48.

²⁰¹ Tekvin, 17. 1–5.

Ancak bir konuya da dikkat çekmeliyiz. Eğer bir boy başka dilli boyların içinde öz dilini kaybedip, karıştığı halkın dilini benimsiyorsa, anadiline ait bazı sözleri de konuştuğu yeni dile taşır. Bu bakımdan İkiçayarası'nın kuzeyinde Sami boylarından önce yaşamış halkların, yani Prototürk'lerin dilinden kalma yer, yurt ve şahıs adlarıyla ve bazı yerli sözlerle karşılaştığınızda bunu normal karşılamak gerekir. Bazen Sami'ler için zor anlaşılın sözlerin Kutsal kitaplara sızdığını da görmek mümkündür.

İncil'de İsa Mesih'in son nefesinde söylediği sözler dikkat çeker: “*Eli, Eli, lama sabahtani?*”²⁰² Bu sözlerin ardından gelen açıklama ise Tevrat'ta kullanılan bir deyişle verilir: “Yani, Allah'ım, Allah'ım beni neden bıraktın?”²⁰³

Böyle bir “anlaşılmaz deyiş” Tevrat'ta da (*Daniel*, 5. 1-31) vardır. Burda denildiğine göre, Darius Babil'i aldığı gece garip ve ilginç bir mucize olur; duvarda bir yazı görünür. Bu yazıyı ise sadece Tanrı'dan vahiy almış Yahudi Daniel çözebilir

Öncelikle, tarihten belli olduğu gibi, Babil'i Pers Çarı Darius değil, Kuruş almıştır. Daniel ile ilişkili konulara işaret eden S. H. Hooke'un yazdığına göre, Talmutçular böyle rivayetleri Abraam'a malederler.²⁰⁴

Bibliya'ya göre, son Babil kralının öldürüldüğü gün duvarda ona görünen “Mene! Mene Tek el aparsın!” yazısı orta asırda birçok resime ve edebi eserlere konu olmuş ve hakkında çeşitli yorum, tartışma yapılmıştır.²⁰⁵

Bibliya gelenegine göre, Babil hükümdarı Navuhodonono-

²⁰² Matta, 27. 46.

²⁰³ Mezmurlar, 22. 1; C. Nağıyev haklı olarak yazır: “Ölüm döşeğinde İsa'nın başka bir dilde Allah'a yakarışı anlaşılır bir durum değildir.” (Nağıyev, 2004, 535).

²⁰⁴ Hooke, 1991, 150–151.

²⁰⁵ MNM, I. 211.

sor'un oğlu Nabonid ile birlikte ülkeyi idare eden Baltasar (Valtasar) Mada ile Babil arasındaki savaşın son gününde sarayda şölen verir. Birden onun gözüne görünen *bir el* duvara yazı yazar. Bundan ürken Baltasar duvarda ne yazdığını öğrenmek ister, Fakat Babil âlimleri bu yazıyı okuyamazlar. Babil'de sürgünde olan Yahudi Daniel'i çağırırlar. O, bu yazıyı şöyle okur: MENE, MENE TEKEL UPARSIN. Sonra bunun anlamını şu şekilde açıklar; Tanrının gönderdiği *el* şunları yazmıştır: *Mene* – Tanrı senin hâkimiyetini saydı ve ona son verdi; *Tekel* – Terazide tartıldın, eksik geldin; *Peres* – Ülken bölünüp Madahlılara ve Perslere verildi.²⁰⁶ Bibliya'daki rivayeti tekrar eden Ebul Ferec: “*Belteshazar* şölende şarap içtiği zaman ‘Tek El’in gölgesi göründü ve duvarda onun mahkûmiyetinin fermanını yazdı. Aynı gece Midiya’lı Darius geldi ve onu öldürdü” diye yazar.²⁰⁷

Göründüğü gibi, bu “anlamlandırma” tereddütlü noktalar var. Şöyle ki, yazıdaki *uparsin* deyiimi, *aparsin* değil, *peres* sözü ile açıklanıyor. Tekrar edilen “mene” sözlerinden ise yalnız birine açıklama getiriliyor. Eğer bu açıklamayı doğru kabul edersek, o zaman Tanrı Baltasar'ın hâkimiyet yıllarını iki defa saymış, iki defa bu hâkimiyete son vermiştir. Aslında konu Babil'in son hükümdarı Nabonid'in mağlup oluşu, Babil'in M.Ö. 539'da Pers Şahı Kuruş tarafından alınmasıdır. Valtasar ise Nobonid'in oğluydu.

Tevrat sözcüğünün kendisi de ilginçtir. Şöyle ki, İbranice “kanun, yasa” anlamına gelen *Tora* (Tevrat) sözcüğü Türkçe aynı anlamlı *töre* sözüyle örtüşüyor. Kıpçak dilli Hristiyanlar'ın “Töre Bitiği” bu kelimenin “yasa” anlamını açıkça aksettiriyor: “*Töre bulay aytyır.*”

Bir dilin söz varlığı içerisinde, çeşitli alanlara ait sözler gibi, dini inançlarla ilgili kelime, terim ve kavramların da başka dillerden Türk diline veya Türk dilinden başka dillere geçmesi olağan bir durumdur. Bugün dini terminolojimiz genel olarak kökeni Arapça olan kelime ve kavramlardan oluşmuştur. Bazen

²⁰⁶ Daniel der ki, Baltasar Tek Tanrı'yı değil, putları onurlandırdığı için Tanrı'nın gönderdiği El bu yazıyı yazmıştır. Tevrat'ın Türkçe tercümesinde bu parça şöyle verilmiştir: ‘Bu yüzden Tanrı o yazıyı yazan eli gönderdi. “MENE, MENE, TEKEL, PARSIN. “Bu sözcüklerin anlamı şudur: MENE: Tanrı senin krallığın günlerini saydı ve ona son verdi. TEKEL: Terazide tartıldın ve eksik bulundun.’ PERES: Krallığın ikiye bölünerek Medler'le Persler'e verildi.’ (*Danial* -5, 24-28).

²⁰⁷ Ebul Ferec, I. 100.

dini terimler, Azer muğamlarında* “aman aman” deyişinde olduğu gibi, ilk anlam biçimini kaybedebilir.²⁰⁸

Daha önce belirtildiği gibi, İkiçayarası’na gelen Sümer Halkı buradaki yerli Türk boylarından *tanrı* (dingir) sözünü alıp kullanmıştır. Bu teonimin komşu Elam boyları arasında da kullanıldığı görülüyor. Benzer biçimde, bugün Azer Türkleri’nin arasında *Tanrıverdi* adı kullanıldığı gibi, M.Ö. XX asrın öncelerinde Elam krallarından biri de *Tanru-huratar* diye adlandırılmıştı.²⁰⁹

İkiçayarası’nda yüz yıl (M.Ö. XXII yy) egemen olan Türk boylarından *Kutlar* burada Kut eli (devleti) kurmuşlardı. *Kut* sözünün Türkçe “kutsal” anlamı daha o çağlarda Ön Asya’da yayılmış ve Kut sözü bu anlamı ile bazı Sami dillerine geçmiştir. Kutsal şehrin *Kudüs* diye adlandırılması, yahudilerin kutsal yemeğe *godeş* demesi, bu durumu yeterince açıklamaktadır. Şam (Demeşg) çevresindeki sulak ve yeşillik alanlara da “Guta” denirdi. Kadim türklere *kut* sözü “ruh”, “can” anlamı ile hitit diline de geçmiştir.²¹⁰

Bu bakımdan bazı toponimlerdeki* *yer* sözcüğü de dikkat çekicidir. İbrahim, oğlunu kurban keseceği yerin adını *Yehova-yire* koyar.²¹¹ Kutsal şehrin Yerusalem (*yer-i salim*) adı gibi, Yehova-yeri toponimi de yer sözcüğünü aksettirir.

Kut elinde 21 Elbey’in adı bellidir ve bunlardan biri de en fazla bir yıl (M.Ö. 2133–2132) hâkimiyette kalmış Elbey İbranium’du.²¹² Elbey’in adındaki ek *İbran*(um) Akkadcadır ve adın

* Muğam: Azerbaycan klasik halk müziği

208 III. Ramses’in Fenike ile Suriye’de Ra-Amon adına inşa ettirdiği tapınaklarda “Amon” kültü oldukça yaygındı. Azerbaycan ile Suriye arasında kadim ilişkilerin bulunduğu bilgisini ve bununla ilgili birçok belgenin varlığını dikkate alırsak; Suriye’de onun onuruna okunan dini ezgiler ve yazılarda Aman biçiminde geçen bu teonimin (*) ilk anlamının muğamlarda kaybolduğunu görürüz.

(*) Teonim: Tanrı adı. Teolojik kaynaklı adlandırma.(ç.n)

209 İDV, 1983, 491.

210 Иванов, 1985, 44.

* Toponim: Yer adı, yer adlandırımı..(ç.n)

211 Tekvin, 22. 14; Bence yanlışlıkla bunu Yegova-ire (Rabb tedarik edecek) gibi izah ediyorlar, halbuki Yehova-yire “Yehova (Tanrı) yeri” anlamındadır.

212 Ağasioğlu, 2005, 151; Antik Çağ yazarları Abar adlı bilgeden söz ederler. Bu bilge de Hiberboreyalı olup, doğudan Yunan eline gelmişti. Saka-Türk adı Abar, Samilerde Abar-um > Abram biçimini almış olabilir.

İbran//İmran biçimi *Aran* (Er-en), *Alban* (Alıp-an) boy isimlerinde olduğu gibi, *imir-en* birleşimi ile oluşmuş etnonimdir. Kuran’da buyrulur ki: “Âdem, Nuh, İbrahim ve *İmran* soyunu Tanrı dünya üzerinde üstün mevkiye çıkardı.”²¹³ Bence, İmran adı ile İbran(um) adı arasında fark yoktur.

Gedebey’deki “Emir” toponiminden bahseden Ali Aliyev; Türkiye’deki yörüklerin içindeki *Emir* ve Kaşgarlı Mahmud’un oğuz boyu olarak verdiği *Eymur* boy adını Reşidüddin’in *İmur* biçiminde verdiğini yazıyor.²¹⁴

Dede Korkut boylarında adı geçen *Emran*, El-Megdisi’ye göre, Arap hilafetine karşı mücadele eden Hürremi liderlerinden “*İmran*” adıyla bağlantılıdır. “İmran” adını Arapça ya da daha çok Sami kökenli olarak verirler. Fakat Kut eli döneminde onlara en yakın Sami kavimleri Akatlar idi ve bu isim Akatça değil; sadece Akatçaya uygun biçimde yazılmış ve belki Kut çağından çok sonra Sami dillerine geçmiştir.

Oğuz boyu *İmre* ve Türkmen boyu *İmreli*, eski Türk sözleri *imre* (sev), *imren* (sevin) ve *imrem* (toplum, halk); “*Yunus İmre*” adında olduğu gibi, *Emran*, *İmran*, *İbran* adlarının Türk kökenli olduğunu gösteriyor.²¹⁵ M. Horenatsi’nin Kantura’nın oğlu olarak verdiği *Emran* (Yemran) ve Bibliya’da *Zemran* adı da dikatçekicidir.

İmran adı gibi, İbrahim’in şeceresine ait olmayan iki şahıs adını daha hatırlayalım. Sümer mitolojisinde “dağlar beyi, ağası” *Sumukan* adı ile aynı soneki alan *Memukan* adına Bibliya’da rastlanabilir. Burada denildiğine göre, Suz şehrinde Ahaşveroş’un (Artakserks) sarayında krala yakın olan Mada beylerinden Memukan, ona (krala) kadınların aile içinde erkeklerin sözünden çıkarmaması konusunda bir ferman yayınlaması teklifinde bulunur.²¹⁶

Tufan’dan önce Âdem’in oğlu Şis’in (Şit) sülalesinde adı geçen on hükümdardan ikincisinin *Alparos* diye adlandırılması da

²¹³ Bakara Suresi, 33; Ali-İmran Suresi, 35; İbn-i El-Esir’e göre Kuran’daki İmran; Tevrat’ta Musa’nın Babası olup, adı Amram biçiminde verilir.

²¹⁴ Aliyev 1974, 97–98.

²¹⁵ Taberi, İbranice Amr adının, Araplarda İmran olduğunu yazıyor (Taberi, II, 634); Ancak Güney Kafkas’ta yaygın olan Amiran (Gürcü), Emren//İmren (Türk) adının Sami kökenli olduğu görüşü kuşku uyandırıyor. M. Seyidov Emren//İmran adı üzerinde geniş bir araştırma yapmıştır. E.Tanrıverdi de bu adların incelendiği birçok kaynak göstermiştir. (Tanrıverdi, 1999, 88-89).

²¹⁶ Ester, I. 13–23

ilginçtir.²¹⁷ Bu ad Alp Aruz şeklinde okunabilirse de, her halde Yunanca söz bileşeni (- os) dikkate alındığında *Alper* adı ortaya çıkar. Elbette bu Alper; Turan (Saka) hükümdarı Alp Er Tunga (Efrasiyab) değil, ondan daha eski tarihte yaşamış bir adasıdır.

İbrahim'in şeceresinde geçen isimleri iki bölüme ayırabiliriz. Nuh'tan İbrahim'e kadar ve İbrahim'den sonrakiler. Daha önce belirtildiği gibi, İbrahim'in ataları sıralamasında Arpakşad, Peleg, Argu, Sarug, Terah (Azer) adları var. *Arpakşad* İbrahim'in yedinci kuşaktan dedesiydi.²¹⁸ Bibliya geleneği İbrahim'i Sam oğullarından başlayarak Tufan'dan iki yıl sonra doğan Arpakşad'ın soyuna bağlar.²¹⁹

Bibliya'da, Sam oğulları şeceresinde Elam, Asur ve Aram; Arpakşad'ın kardeşleri olup, Elam, Asur, Aramey halklarının (ilk atası) soybabasıdır.* Peki, bu soybabalarının arasında bulunan *Arpakşad* hangi halkın atasıdır? Bu sorunun cevabını; Arpakşad adının hangi dile ait olduğunda ve bu kelimenin semantiğinde aramak gerekir.

Arpakşad adının *Erbekşad* biçiminde morfolojik kuruluşu eski Türk antroponiminde** yaygın kullanım alanı bulan Börüşad, Elşad, Türkşad, Tuğşad gibi isimlerden farksızdır. Arpakşad adı ile biçimsel yönden aynı özelliklere sahip olduğu gözden kaçmayan Gamer Elbeyi *Sandakşater//Sandakşad-Er* adı (M.Ö. VII asır) ile eski Güney Azerbaycan'da ve İkiçayarası'nda kaydedilen Pirişad, Purişad adları (M.Ö. IX ve V asır) da dikkat çekicidir.²²⁰ Buhara bölgesini idare eden Tuğşad adlı Türk Beyi'nin 739'da

²¹⁷ Ebul Ferec, I.70.

²¹⁸ Arpakşad Oğulları: Şelah (Sala), Şelah'ın oğlu Eber, Eber'in iki oğlu Peleg (Çünkü onun zamanında kıtalar bölündü) ve Yoktan (Tekvin, 12-24).

²¹⁹ Tekvin, 11. 10 ve 20. 22. Güya onun kardeşleri de Elam, Asur, Lud ve Aram diye isimlendiriliyordu. Görüldüğü gibi burada şahıs adı değil, halk-ülke adları yansıtılmıştır.

* Özgün metinde patriarh/patriark. Kavim veya boyların neslinden geldiklerine inandıkları ilk ata. Soybabası//Soyatası, Genetik ata anlamlara geldiği gibi önder, antik kahraman, dini önder vb. anlamlar verecek biçimde de metinde kullanılmaktadır. (ç.n.)

** Antroponim: Şahs adı, Onomastikanın bir kolu. (ç.n.)

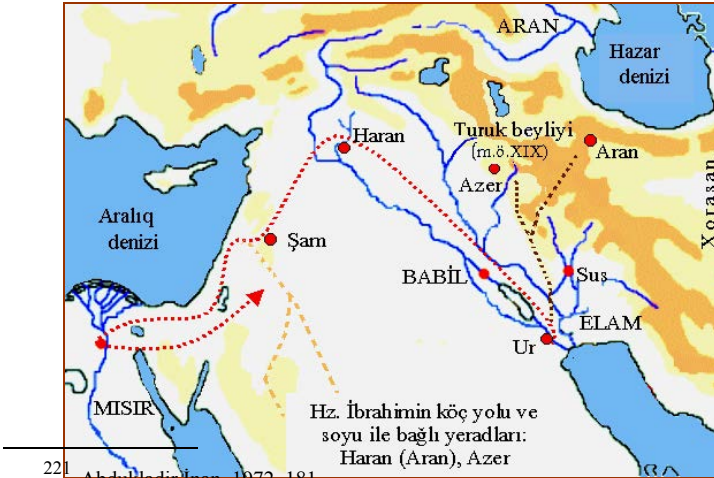
²²⁰ Ağasioğlu, 'Dokuz Bitik', III Bitik (Küçük Beylikler Bölümü, Kızılbüt Beyliği).

öldüğü biliniyor.²²¹ Arpağşad adındaki ek (şad) Türk teğinlerine verilen sandır. İsmi kendisi ise Arbak (Erbek) biçiminde Dicle havzasında ve Güney Azerbaycanda eski çağlarda sıkça kullanılırdı.

Uzmanlar Asur yazılarında adı geçen *Arbak* bölge ve Şehir adını, Dicle'yle birleşen Bohtan nehrinden güneyde şimdiki Avrah (Evrak) adı ile eşleştirirler. İlginçtir ki, Asurlar aynı şehre hücum ederken yakınlarındaki Dirgu (*tirku?*) ülkesinin Pidar (*padar?*) şehrinden geçmişlerdi.²²²

Daha önce belirtildiği gibi, Arbak daha çok şahıs adı olarak kullanılmıştır. Hay tarihçisi M. Horenatsi'nin (V asır) yazdığına göre, "Haylar"da ilk hükümdar olarak kabul edilen Sakaoğlu Parur'u tayin eden Mada çarı Arbok'tu. Yazarın belirttiği diğer bir husus da, doğudan gelenlerin hükümdara "Arbok Çenbakur" demeleridir.²²³ Herodot'un kaleme aldığı Sakalar'ın neslini gösteren bir şecerde Targitay'ın bir oğlu da Arpoksais (Erbekçe) adını taşır.

Göründüğü gibi, Bibliya'da direk olarak söylenmese de, Arpağşad'ın kardeşleri Elam, Asur, Aramey halklarının atası olarak gösteriliyor. Aynı durumu Arpağşad'a uyarladığımızda, onu da Dicle-Urmu havzasındaki Türklerin atası saymamız gerekir.

²²¹ Abdükladir İnan, 1972, 181.

²²² TU, 32

²²³ Horenatsi, 1858, 61,147.

Ebul-Ferec'e göre, İbranilerin boy ismi, Arpakşad'ın torunu Eber'in adından gelmiştir. Yazar, bazılarının *İbrani* kelimesinin İbrahim'in adından kaynaklandığı görüşüne de yer verir.²²⁴ Eber'in Peleg ve Yoktan isimli iki oğlu doğar. Tevrat'ta şöyle yazılmıştır: "Eber'in iki oğlu oldu; birinin adı *Peleg* idi, çünkü onun zamanında yeryüzü yeniden bölündü, kardeşinin adı *Yoktan* idi."²²⁵

Eber'in adını Abir şeklinde veren Taberi şunları yazmıştır: "Abir'in iki oğlundan birinin adı Faleg (Paleg) idi. Faleg'in Arapça karşılığı Kasım(bölen)dır. Bu adı alması, yeryüzünün onun hakimeti döneminde bölünmesi ve dillerin birbiriyle karışık kollara ayrılması ile ilgiliydi."²²⁶ Taberi gibi, Ebul Ferec de Bibliya geleneğini tekrar ederek, Peleg'in zamanında dünyanın; Türk ve Bulgarların da dâhil olduğu Nuh oğulları arasında yeniden bölündüğünü yazar.²²⁷ Görüldüğü üzere, Yafesoğulları'nın yeni topraklara yayılması böyle yansıtılmış; Ancak onlar Sam oğulları ile karışık olarak verilmiştir. yalnız bir gerçeklik var ki o da Peleg adının Türkçe "böl-" kökünden gelen bölüğü // bölük // bölek sözcüklerindeki anlamı taşıyor olmasıdır.

Melkan, yahut Halkiyan'ın oğlu ve Faleg'in torunu kabul edilen Hızır Peygamber'i de İbrahim'in soyundan sayan Taberi; onun asıl adının Urmiya (veya Belya) olduğunu yazar.²²⁸ Buradaki *Melkan* ve *Urmiya* isimleri de dikkat çeker. İbn-i El-Esir, Peleg'in oğlunun adını *Argu*, onun da oğlunun adını *Sarug* şeklinde verir.²²⁹ Buradaki *Argu* adı Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği *Argu* Türkleri olarak dikkati çekiyor. Daha önce Ağrı (< Arğı) dağından danışarken *Argu* boyundan bahsetmiştik. *Sarug* adını Türkçe "sarılmış//sarılan" anlamında *sarug* sözüne bağlayabilirdik; lakin *sarı*, *ersarı*, *sarıca*, *sarıcalı* Türk boyları ile birlikte *sarıg* boyu

²²⁴ Ebul Ferec, I. 47-76.

²²⁵ Tekvin, 10. 25.

²²⁶ Taberi, I. 270; Arapça'da p harfi olmadığından Peleg adı Feleg olarak yazılmıştır.

²²⁷ Ebu'l-Ferec, I. 75; Saka Elbeyi *Palak* (M.Ö. II asır) da buna benzer bir isim taşıyordu. Fakat onun adı "bölük" anlamında değil, *balak* veya M. Kaşgarinin kaydettiği *belek* ("armağan") anlamındaydı (MK, I. 386-20, 406-9).

²²⁸ Taberi, II. 512 - 515.

²²⁹ İbn-i El-Esir, I. 67; Taberi de bu isimlerin *Argu* ve *Sarug* biçimlerini verir. Fakat *Argu* adını *Ragav*, *Reu*, *Ergu*, *Argua* şeklinde verenler de vardır.

da Türk boyları içinde geniş bir yer tutar.²³⁰ Şeceredeki isimler patronimler* olduğu için Sarug adını da Sarıg boyunun atası saymak gerekir. İlginçtir, Kut Elbeylerinden biri Sarlag ve Asarlag varyantları ile kaydedildiği gibi bazı kaynaklar da Sarug adını Asarug biçiminde verir. *Sarug* (Saruc) adlı şehir ise Haran'ın güneyindeydi.

Şecerede İbrahim'in kardeşi ve amcası *Aran* adını taşıyor. Bu ad hem etnonim, hem de toponim olarak kullanılmıştır. Yakut El-Hemevi müşterek yer adlarından bahsederken Azerbaycan'da iki *Aran* olduğunu belirtir: “Aran adı üç yerde vardır: Birincisi, Azerbaycan'la Erminiye arasındaki meşhur bölgedir; Beylegan ve Gence onun meşhur şehirlerindedir. İkincisi, Gezvin nahiyesindeki meşhur kaledir. Üçüncüsü, meşhur bir şehir olan Harran'ın adıdır.”²³¹

Harran bugünkü Türkiye ile Suriye sınırında, Urfa şehri yakınlarındaki tarihi bir şehirdir. Ebul Ferec'e göre, bazı kaynaklarda şecereden adı çıkarılan Kainan (Arpaşad'ın oğlu) sihirbazlık ve müneccimlik sanatını ilk icat eden kişiydi. O oğlu Haran'ın adını vererek bu şehri oluşturmuştu.²³² 1184 yılında Haran'da bulunan seyyah İbn-i Cubeyr, şehrin o günkü durumunun ayrıntılı bir tasvirini verirken: “Bu şehrin şan ve şöhreti, atamız İbrahim Aleyhisselam'la geçmişten gelen bağı dolayısıyla” diye belirtir.²³³ Bazı İslam kaynaklarında İbrahim'in babası Azer'in *Aranlı* (Haranlı) olduğu yazılıdır.²³⁴ Bu nedenle de “Aran” adını daha ayrıntılı incelemek gerekiyor.

Asur kaynaklarına göre, Hemedan'ın yukarı bölgelerinde adı *Erenziaş* ve *Aranziaş* olarak bilinen yerleşim yerleri vardı. Ancak bu adlardaki *Eren* ve *Erenci* ile olan biçimbenzerlik; “savaşçı” anlamındaki *Eren* sözcüğüyle değil, malesef ‘kışlak’ anlamlı *Aran* sözcüğüyle bağlantılıdır. Çünkü Yagut El Hamevi, Ebu

²³⁰ Ataniyazov, 1988, 104.

* Patronim: Ata soyunu esas alan adlandırma, ataerkil adlandırma. (ç.n.)

²³¹ Eliyeva, 1999, 185.

²³² Ebu'l-Ferec, I. 74.

²³³ İbn-i Cubeyr, 174

²³⁴ Hacı Sabir Hasanlı'nın yazdığına göre Azer, Haran'da başlayan kuraklık yüzünden Nemrut'un yaşadığı yere, Kufe şehrine gelmiştir. Bazıları da Azer'in Kufe'nin yakınlarındaki Savad köyünden olduğunu belirtmişlerdir (Hesenli, 2001, 81).

Dülaif gibi orta çağ yazarları bu arazide hayli Aran, Aranlı, *Aranlı* gibi toponimleri kaydetmişlerdir. Türkmen ve Karakalpaklılar içinde ise *Aranlı* boyları vardı. Bu bakımdan Erenziş//Aranziş bölge adında etnografik anlamlı Aranlı etnonimi olduğunu düşünmek mümkündür. Bazen Araziaş (Arazi-aş) adı *Aranziş* ve *Erenziş* biçiminde verilen başka bir bölgenin adı ile karıştırılmış olarak verilir.²³⁵ Ancak Araziaş ile Erenziş adları aynı belgede (744'te) birlikte anılıyor ve 737'de Asur kaynağı bu bölgeleri doğudan batıya şöyle sıralıyor: Erenziş, Kişesu, Araziaş. Böylece, Kişesu'nun komşu bölgeleri olarak birlikte verildiğinden Erenziş ve Aranziaş'ın ayrı ayrı yer isimleri olduğu ortaya çıkıyor.²³⁶

Aynı döneme ait Asur ve Mada ülkelerinde ortaya çıkan masalımsı bir olaydan bahseden Yahudilerin "Tovit Kitabı"nda yazdığına göre Tovit, oğlunu Azari adını alan bir meleğin gözetiminde Mada elinin Hemedan (Ekbatan) şehrine, orada yaşayan akrabası Sara'yı bulması için gönderir.²³⁷ Burada dikkati çeken nokta Sara'nın Hemedan'da yaşaması ve Tanrı'nın gönderdiği Refail adlı meleğin yeryüzünde Azari adını taşıyarak Tovit'in oğluna yardım etmesidir. Onun Sara ile evlenmesi önerisini de aynı Azari yapıyor.

Göründüğü gibi M.Ö. VIII asır kaynakları Güney Azerbaycan topraklarında Aranlı boyunun adını kaydetmiş, sonraki kaynaklar da aynı yerde ve Kuzey Azerbaycan'da *Aran* toponimleri hakkında bilgi vermiştir. Hatta Kuzey Azerbaycan Aran ülkesi olarak tanınmıştır. Burada, *Aran* boy adının *Aranlı* boy adından farklı olarak, 'Eren' anlamına geldiğini de belirtmek gerekir

Alban tarihçisi M. Kalankatlı; Alban ülkesine hükümdar tayin edilen Aranlı'nın, Yafes soyundan olan Sisag'ın neslinden geldiğini yazar.²³⁸

Göründüğü gibi, yazar *Aran* adını Yafes soyuna bağlıyor, dolayısıyla Alban ülkesinin Aranlı olarak adlandırılmasını hükümdarın adıyla ilişkilendirir. Gerçekte ise, Alban ve Aranlı adları eş anlamlı sözlerdir ve her ikisi "Bahadır" anlamında *Alp-an*, *Er-en*

²³⁵ D'yakonov, 1956,201-209

²³⁶ Grantovskiy, 1970,112-113

²³⁷ MHM, II. 516-517.

²³⁸ Alban Tarihi, I. 4.

kelimeleridir. Bu Aran ülkesi hakkında Zahariy Ritor (VI asır) da bilgi verir. Şöyle ki, Aran adının Türkler, özellikle Azer boyları ile ilgili olması şüphe götürmüyor. Bunu kaynaklarda kullanılan *Aran* sözü ve Aran adı açıkça gösteriyor:

Aran şahıs ismi (I asırda Alban//Aran Elbeyi)
Arandağı, Arandüzü, Arangala, Aran köyü (Azerbaycan)
Aran, Aran-kutan, Aran-bulag, Arantay, Mug-Aran (Dağıst.)
Aranlar Tepesi, Aranji, Aranşı boyları (Türkmen, Karakalp.)
Aran (III asır Part yazısında Yunanca *Alban* adının karşılığı)
Aran-rot, Mets-Arank, Tos-Aren (Hayca Aran toponimleri)
Aranbad, Yazı-Aran, Dorbent-Aran (Azerb., XVII asır kayn.)
Aranis (Gürcistan), *Aran* (*Rani* Gürcü kaynaklarında)
Aran ülkesi, Aran dili (VI asır Suriye kaynağı, Zahari Ritor)

Elbette ki, İslam kaynaklarının İbrahim ile ilgili olarak adını andığı Aran (Haran) şehri Azerbaycan'da değil; Musul-Şam yolu üzerinde İkiçayarası'nın kuzeyindeki Haran şehriydi. Fakat şunu da dikkate almalıyız: Vaktiyle bu Haran şehri de Subar Türkleri'nin yaşadığı ve Sümer-Akat yazılarında adı geçen Subartu ülkesinde bulunuyordu. Taberi'nin yazdığına göre; İbrahim'in babası aslen Haran halkındandı ve kıtlık yüzünden karısı Nunan'ı da alıp, Hörmüz Cered'e göç etmişti.²³⁹ Ebul Ferec de Harran şehrinin Arpaşad'ın soyundan olan Haran'ın adı verilerek kurulduğunu belirtir.²⁴⁰ Arpaşad adının ise Türkçe bir ad olduğunu daha önce göstermiştik.

Aran adı, Alban adının eş anlamlısı olsa da, kökünde iki farklı anlam taşıyan “ar” sözcüğü bulunur. Bu nedenle de “ar” birleşimiyle yapılan iki farklı *Aran* sözcüğü ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Azerbaycan'da hayvancılığın ortaya çıktığı dönemlerde yayla ve kışla yaşamı ile birlikte oluşan eski etnografya kaynaklı coğrafi terimdir ve yaylak yeri olan dağlık bölgelerden, havasının ılıman olmasıyla farklılık gösteren düz alanları, ovalıkları ifade eder. İkinci *Aran* kelimesi ise Sumer diline de vaktiyle

²³⁹ Taberi, I. 426.

²⁴⁰ Ebu'l- Ferec, I. 74.

Eren biçiminde geçmiş olan eski Ön Asya izoglosudur.* Sonuç olarak, *Aran* (kışlak) ve *Aran* (eren) sestek kelimelerdir.

İkinci aran *Alp* kelimesinin eş anlamlısı olduğu için, *Aran* (Er-an) ve *Alban* (Alb-an) isimleri arasında anlamsal fark yaratmaz çünkü Alp-eren ve eski biçimi *Alb-eri* olan aynı manadaki sözler çift kullanımı gösteren örneklerdir. Bu nedenle de, *Alban* (Bahadır) sözü gibi, *Aran* (Eren, Bahadır) sözü de boy adına dönüşebilmiştir. Demek ki aynı sözlük anlama sahip etnonimden meydana gelen *Aran* ve *Alban* ülke isimleri birbirinden, en fazla Azer dilinin çeşitli diyalektleri içindeki kullanım hızı sürecinde farklılık göstermiş xoronimlerdir.** Söylediklerimizi bir tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

* ar/er-an > aran/eren	‘Eren’ ‘Bahadır’	Aran (Etonim) Aran (Antroponim) Aran (Toponim) Aran (Horonim) = Alban
* ar-an > aran aran-cı > arancı	‘Kışlak’ ‘Yatug’	Aran (Toponim) = Muğan Arancı (Etonim) = (Tat)
* alp-an >alpan//alban	‘Bahadır’	Alban//Alpan (Etonim) Alban (Antroponim) Alban (Toponim) Alban (Horonim) = Aran
alban > alvan alvan > ağvan(k)	‘Etonim’	Alvan (Toponim) = Aran Ağvan (Etonim) = Alban Ağvan (Toponim) Ağvank (Horonim) = Aran
alp-a-gut > alpağut alp-eri // alp-eren	‘Önder’ ‘Bahadır’	Alpout (Toponim) Alberi, Alebri (Toponim)

* İzoglos: Bölgesel olarak bir kaç dilde kullanılan ortağ kelime.

** Horonim: “Ülke adlanımı”.

Göründüğü gibi, her bir ismin, toponiminin izahına bireysel yaklaşım olmasaydı, kaynakların verdiği bilginin şerhinde yanlış ve çelişkili görüşlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olurdu. Şöyle ki, Hay ve Azer âlimleri arasında onlarca yıldır devam eden tartışmanın sebebi coğrafi adın anlam içeriğini gözardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. M. Horenatsi I asırda, liderinin *Aran* adını taşıdığı *Alvan* ülkesinin; Borçalı sınırındaki Hunan kalesinden Araz'a kadar uzandığını yazmıştır.²⁴¹ Yakut Hemevi de Acemi (yerliler) dilinde Arran diye isimlendirilen geniş vilayetin Gence'den Beylegan'a, Araz'a kadar olan araziyi kapladığını belirtir.²⁴² Bu bilgi-belgelerin her ikisinde Alvan ve Aran horonimi Alban adıyla eş anlamlıdır. Bu nedenle de, Albanya'nın Kür'den aşağıdaki arazileri kaplayıp kaplamadığı konusunda birbiriyle "çarşışan" bilimciler boşuna tartışıyorlar.²⁴³ Aynı ülke yazılı kaynaklarda da Aran ve Alban adı ile geçmiştir.²⁴⁴

Geçmiş dönem yazarlarının "*Aran dili, Alban dili, Alvan ve Ağvan dili*" ifadelerinde ayrı ayrı diller değil, *Azer* dili göz önünde bulundurulur. Ayrı bir *Mana, Mada, Atropat, Bayat, Avşar* dilleri olmadığı gibi, ayrı ayrı Aran, Alban ve Ağvan dilleri de yoktur. Olsa olsa bu isimler altında Azer dilinin çeşitli dialektlerinin yattığı söylenebilir. Aran'la birlikte Alban ismi üzerinde ayrıntılı olarak durmamızın amacı; Hazarlar gibi Albanların soyu da - aşağıda detaylandıracağımız gibi- İbrahim neslinden gelen *Kedar*'a bağlanmaktadır

²⁴¹ M. Horenatsi, 84.

²⁴² Eliyeva, 199, 128-129.

²⁴³ Titullu bilimcilerden farklı olarak, Aran adının açılımına Hamza Veli daha doğru yaklaşmış, Alpan-Aran adları içinde aynı anlamın yattığını belirtmiştir. (Hamza Veli, 32).

²⁴⁴ Fakat sorun, yukarda verilen toponimler arasında birinci *Aran* (kışlak) kelimesinin de yer almasıdır. Aran dağı, Aranbad, Aran horonimi, Aran tepeleri gibi toponimler, Aran şahıs ismi, "Aran dili" ifadesi, Dorbet-Aran, Mug-Aran gibi birleşik adlandırmalar eğer Aran boy ismi ile bağlantılı ise; Yazı-Aran, Mets-Arank (Büyük Aran), Tos-Aren (Düz Aran), Arandüzü, Arancı tepeleri gibi toponimler ve Arancı etnonimi "kışlak" anlamlı *Aran* coğrafi terimi ile ilişkilidir. Alban ve Aran isimleri ile ilgili örnekler gözden geçirildiğinde; *Alvan, Ağvan* adlarının da Alban adından türediği ve Aran ile Alban adının aynı anlama geldikleri açıkça ortaya çıkar. Ayrıca, bu ülke adlandırmasının dördünün de aynı ülkenin adını ifade ettikleri anlaşılır.

Musul'dan Şam'a giden yol üstünde ve bu yola yakın Urfa, Gaziantep, Halep bölgelerinde milattan önceki bin yıllara ait kaynaklarda yeteri kadar Türkçe yer-yurt isimleri kayıtlıdır. Şöyle ki; Oğuz Evi, Oğuz Yurdu anlamında; Asur yazısında adı Bit-Agusi olarak verilen yer ismini uzmanlar bugünkü Kilis bölgesinde gösterirler.²⁴⁵ Günümüzdeki *Oğuzeli* ilçesi Kilis'in kuzeydoğusunda, Gaziantep şehrinin yakınlarındadır. Aynı Asur yazısı buradaki *Kumug* beyliğinden de bahseder. Daha önce Haran şehrinin *Balıg* çayı kenarında bulunduğunu ve bu çay isminin III bin yıldan beri değişmediğini belirtmiştik. Habur nehrinin Fırat'la "kavuşuğunda" (birleştiği yerde) eski Hana beyliğinin *Tirka* isimli şehri vardı.²⁴⁶ Daha XXIV asırda İkiçayarası'nın kuzeyindeki bir kaç boy birleşip Akat kralı Ulu Sargon'a hücum etmişti. Bu koalisyona iştirak eden *Tourki* (Türk) boyuna İlşunail (Elçu-Nail) adlı *Elçi* (hükümdar) liderlik yapıyordu.

Böylece, daha eski kaynaklarda Türk boy isimleri; Turuk, Tirk, Tourki, Tarkh vb adlarla kaydedilmiştir. Bunlardan en eski ve doğru olanı **Turuk**'tur; ancak eski yazılarda t-r-k sessiz harfleriyle verilen adlar çeşitli varyantlarla okunmuştur. Kuran İbrahim'in babasının adını Azer olarak verse de, Bibliya onu Tereh ve Tareh şeklinde takdim eder. Bazı İslam kaynakları da bu okuyuşu tekrar eder. İbn-i Kasir bu adı *Tarix* (Tarih//Tarik), Ebul Ferec ise bu adı Tarh şeklinde verir.²⁴⁷ Taberi şöyle yazar:

"Sarug 230 yıl yaşadı. O, Nahur doğduğunda 30 yaşındaydı. Nahur'un Tarah isimli oğlu oldu, Tareh İbrahim'in (ona salât-ü selam olsun) babasıdır. Tareh adını ona babası vermişti. Nemrut'un ilahi (putlar) hazinesini korumaya memur olarak tayin edildikten sonra, Nemrut ona Azer adını verdi. Bir rivayete göre, Azer İbrahim'in babasının adı değil, bir putun adıdır. Bu sözler Mücahid'den nakledilmektedir. Diğer rivayete göre, Azer çok farklı bir anlamda olup, putta görünen bir kusurdur."²⁴⁸

²⁴⁵ TU, 57.

²⁴⁶ Turaev, 161.

²⁴⁷ Ebu'l Ferec, I.77

²⁴⁸ Taberi, I. 278

İslam kaynaklarında İbrahim'in babası Tareh'in veya Azer'in *Harran* (Aran) halkına mensup olduğu ve Harran şehrini onun kardeşi olan Aran'ın kurduğu hakkında kayıtlar vardır.²⁴⁹

Böyle çelişkili yorumları bir kenara bırakıp, Tareh ve Azer isimlerinin kökenine dikkat çekmek daha faydalı olacaktır: *Aran* boy adı ve *Aran* yer adının "Eren" kelimesinden kaynaklandığını ve onun Azer boylarına ait olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu bakımdan, Tareh'in veya Terah'ın* *Turuk* (Türk), Azer'in ise *Azer* etnonimi ile bağlantılı ortaya çıkıyor. VIII asırda İbn-i Kasir: "İbn-i Cafer'e göre, İbrahim'in babasının iki adı vardı veya bu adlardan biri onun lakabıydı" diye yazmıştı.

Bibliya'da Azari, Azarya, Aser, Eliazar gibi adlar kullanılır. İsrail soyundan gelenler sırasında Azari//Azarya adları var.²⁵⁰ Yakup'un oğluna *Aser* adı konulur ve bunun "mutlu" anlamı taşıdığı vurgulanır.²⁵¹ Azer adının Demeşekli Elazer'in adı ile ortaya çıktığını söyleyenler de vardır.

Suriye'de, Kuran'ın ve hadislerin tanınmış bilicisi olan bir Arap yazarının "Demeşk Tarihi" eserini temel alan ve Demeşk'i *Doğu'nun Cenneti* diye isimlendiren İbn-i Cumeyri; buraya yakın olan Kasiun Dağı'nın eteğinde *Barza* (Berde?) köyünde doğan İbrahim'i anasının aynı dağdaki mağarada sakladığını; buraya yakın olan başka bir köydeki mabette İbrahim'in babası Azer'in putlar yaptığını; İbrahim'in aynı putları burada kırdığını yazmaktadır.²⁵²

²⁴⁹ Köksal, 141.

* Tareh veya Terah isimlerindeki son sesler Türkçenin asli seslerinden olup bir gırtlak ünsüzüdür. Boğumlanışı k-h sesini çıkaracak biçimdedir. Osmanlı Türkçesinde (ğ) harfi ile karşılanırken günümüz Türk alfabesinde karşılığı yoktur. Fakat günümüz Azerbaycan alfabesinde (x) harfiyle karşılanmaktadır.

²⁵⁰ Bibliya, 1-e Paralipomenon, 2-8.

²⁵¹ Bibliya, Tekvin, 30. 13; Bu ismi Asir, Aşer gibi de vermektedirler.

²⁵² İbn-i Cumeyri, 197-198.

Azer isminin, Bibliyada bahsi geçen İbrahim'in Demeşkli (Şamlı) kölesi Eliezer'in (yahut Elazer'in) adından ortaya çıktığını söyleyenler vardır. Fakat kronolojiye bakıldığında Elazer'in, Azer öldükten sonra söz konusu edildiği görülür.²⁵³ İbrahim İshak'ı evlendirmek üzere, soydaşlarından bir kızı bulup getirmesi için Elazer'i Haran'a gönderir. Elazer de Rebeka'yı İshak'a eş olarak getirir.

Hatta Elazer ile Lazar isimlerinin aynı olduğunu ve bu ikinci adın daha sonra ortaya çıktığını söyleyenler de vardır. Sözde, bir insanın öldükten dört gün sonra İsa Mesih tarafından diriltmesi olayı ile ilgili "Tanrı'nın yardım ettiği" anlamındaki "Elâzâr" sözünden Lazar adı oluşmuştur."²⁵⁴

Elizar adında Samice *Eli* (Allah) sözünün bulunması olası bir durumdur. Aynı isimde *Eli-Gamerli* gibi *Eli-Azer* sözünün bulunma ihtimali de mümkündür. Benzer bir durumdan da Zakari Kanakertsi'nin Elikamarlu soyuyla ilgili yazdıklarında görülür: "Bayat boyunun Eligamarlu (Eligamerli) soyundan olan ve diğer tanrı tanımaz, vicdansız Müslümanlardan farklı olan ve özünü sözünü bilen *Apag* adlı biri, ata binip Vağarşapat deresine gitti."²⁵⁵ Yeri gelmişken, burada Yafes'in oğlu Kamer'in bayat boyu ile alakası da dikkati çeken önemli bir belgedir.

Tevratta Hz. İbrahim'in kardeşinin oğlu Lut'un esir düştüğü savaştan bahsedilirken *Elasar* hükümdarı olan Arok'un (Aryok, Ariok) adı geçer.²⁵⁶ Elbette buradaki Elasar, Arok Bey'in ülkesinin adıdır ve "Tanrı Asar" veya "Asar Eli" anlamı taşımamasından asılı olmayarak, toponimdeki *Asar* sözcüğü teonim (Asar//Azar) veya etnonim (Asar//Azar) olarak kullanılmıştır. Belki Azer ve Azari özel ismi, İbrahim Peygamber döneminde Yahudiler içinde yaygınlaşmıştı. Daha M.Ö. XIV asırda bir Amurru kralı da "*Aziru*" diye adlandırılıyordu. Ehemeni döneminde Mısır'a göç ettirilen Kaspilerin kasabasında bir Kaspi ailesinden ev alan Anani, Yahudi olsa da, babasının adı Azer idi.²⁵⁷

²⁵³ Bibliya, Tekvin, 12. 32. ve 15. 2.

²⁵⁴ MHM, II. 33.

²⁵⁵ Kronika, II, 33, 195 a.

²⁵⁶ Tora, Breyşit, 14. 1, 9; (Bible, Bıtiya, 14. 1, 9; Tekvin, 14, 1).

²⁵⁷ Volkov, 1915; AT, 1996, 49.

Eski *Azer* şehri hakkında “Asur Devletinin Arşivi” derlesinin 5. cildinde verilen bilgi-belgeye göre M.Ö. VIII asrın son bölümünde Asur çarı II Sargon o zaman Arrapha diye adlandırılan şimdiki Kerkük bölgesinden Urmu gölünün güneyindeki Mazamua bögesine giden yolun (Şah Yolu) tamiri için emir vermişti. Emrin uygulanması ile ilgili bilgi veren şahıs, kitabenin sonunda şöyle yazıyor:²⁵⁸

r.1 TA*ŞA-bi URU. Sa-re-[e] 2 a-di URU.BAD - a-ta-na-t[e] 3 ana-ku u-pa-sa-ak 4 TA* URU.BAD - a-ta-na-t[e] 5 A-di URU.BAD - ta-li-ti 6 URU. Arrap-ha'- a-a u-pa-su-ku 7 TA*URU.BAD - ta-li-ti 8 A-di ŞA-bi URU. <i>A-za-ri</i> 9 [a-na-ku-m]a u-pa-sa ak...	<i>‘Ben yeniden Sare şehrinde Dur-Atanate şehrine çıkıyorum. Arraphalılar Dur-Atanate’den Dur-Taliti şehrine hareket ediyorlar. (Ben) yeniden Dur-Taliti’den Azari şehrine yöneliyorum’</i>
---	---

Görüldüğü gibi, şah yolunun güzergâhı Arrapha-Atanate-Taliti-Azari şehir veya bölgelerinden geçiyor. Metni inceleyen araştırmacılar *Azari* şehrini Mazamua bölgesinde olduğu kanısına varıyorlar. Bu bölgenin tarihinden de anlaşılacağı gibi, bir zamanlar burada *Kut*, *Lulu*, *Turuk (Türk)*, *Zengi* ve *Kuman* isimli boylar yaşıyordu.²⁵⁹ Kitabenin yazıldığı devirde aynı bölge Mana devletinin merkezindeydi. Bu nedenle de, şimdiki Kerkük ile Urmu gölü arasında yer alan *Azari* şehri veya kalesinin *Azer* boy adı ile anılması doğaldı.

Bu bakımdan aynı devirlerde kaleme alınan Tevrat’ta belirli geleneklerle bağlantılı olarak *azer* etnoniminin “Azer” şahıs adı gibi kullanılması da doğaldı.²⁶⁰ İbrahim Peygamber’in babasının adını Azer olarak veren Kuran da aynı gerçekliği sergilemektedir.

Verilen Asur kaynağındaki belgeden belli olduğu gibi Kerkük’ten Urmu gölüne giden yol M.Ö. VIII asırda Azer isimli

²⁵⁸ Metnin İngilizce tercümesi şöyle verilmiştir: ‘I remove (...) from Sare to Dur-Atanate, the Arrapheans remove (...) from Dur-Atanate to Dur-Taliti (I) remove (the...) again from Dur-Taliti to **Azari**...’ (SAA, vol.5 N229, r.1-9).

²⁵⁹ Ağasıoğlu, ‘Dokuz Bitik’ (III. Bitik. Küçük beylikler Bölümü).

²⁶⁰ Azag yakasında bir Saka beyi de Asar(os) diye adlandırılmıştı.

şehirden geçiyordu. Azer şehri ahalisinin *Azer Türkleri* olduğu gerçeği aynı devirde yazıya alınan Tevrat için şüphesizdi. Çünkü daha kaç asır önce burada Kut Eli, onun ardından da Turuk Beyliği vardı. Kut Eli'nin son Elbeyi *Tirikan*'dı. Sonraları Turuk adının da çeşitli biçimlerine bakarsak, onların içinde *Török*, *Turukh* (*Turukhmen*) gibi varyantları da görebiliriz. Bu bakımdan, Tevrat'ta İbrahim'in babasına Terah, kâhyasına ise *Elazer* adı verilmesi Bibliya geleneğine uygun bir durumdur.

Azer boy adının kendisi ise eski *Az* boylarıyla ilgilidir. *Az* boylarının eskiden *Az*, *Kaz* ve *As*, *Kas* varyantlarıyla kullanılması; Azer//Hazar ve Kaspi boy adlarının, Azerbaycan (Az-er-bi-gan) horoniminin kökeniyle bağlantılı olması ve bu boyların Azerbaycan'dan çeşitli ülkelere göçü hakkında "Azer Halkı" kitabında geniş bilgi verildiğinden burada aynı konuların üstünde tekrar durmaya gerek yoktur. Yalnız şunu hatırlatalım ki, geçen asrın 20. yıllarında bazen resmi yazılarda *Azerbaycan halkı* yerine *Azer halkı* ifadesi, *Azerbaycanlı* sözü yerine *Azer* etnonimi, *Azerbaycan dili* yerine *Azer dili* terimi kullanıyordu.²⁶¹

Azer halkının şekillenmesinde onların kuzey kolu olan Hazarların önemli bir yeri vardır. Aslında, *Azer* ve *Hazar* etnonimleri aynı sözün ayrı diyalektlerde kullanılan biçimleridir. Benzer biçimde Türkmen halk geleneğinde de Azerbaycan'a *Hazarbican* denilmektedir. Daha sonraları Azer halkının Akkoyunlu-Karakoyunlu alt boylarının ortaya çıktığı bilinmektedir, Ancak böyle "ak, kara" boy adlandırmaları, İstehri'nin yazdığına göre, daha *Akhazar-Karahazar* biçiminde Hazar devrinde de vardı.

Alban tarih-bilimcilerin yanlış olarak "Alban alfabesi" olarak takdim ettiği yazı da, işte bu Akhazar boyunun kullandığı alfabeydi. En erken Hay kaynaklarına (Koryun, Horenatsi) göre, Maştos Alban Eli'ne gelmiş, İncil'i "gırtlak sesleriyle" konuşan *Gargar* adlı Kıpçak boyunun diline tercüme etmek için yarı göçebe (yabani) Akhazarlar'ın (Akhazur) alfabesini düzenlemiştir.²⁶² Görüldüğü gibi burada konu, Akhazarlar'ın kullandığı Gök Türk Runik alfabesini *Gargar* şivesine uyarlamaktır. Bugün kendilerini Karay diye isimlendiren Yahudi Türkleri dini törenleri Türk dilinde icra ederler ve Türkülerinde Oğuz şivesinin özellikler net bir şekilde görünür:

²⁶¹ M. Baharlı'nın Rusça yazılan eserlerinde de "Azerskiy narod", "Azerskiy yazık" ifadelerine öncelik verilmiştir. (Baharlı, 1923, 404).

²⁶² Ağasioğlu, 2005, 182-187.

Ata bindim, sadağım var,
Sadağımda üç okum var.
Üçü blan üç yat vursam,
Hazar beyinden tartlığım var.

İslam kaynakları İbrahim'in soyundan Kanturaoğulları'nın Hazarlar'la Horasan'da görüştüğünü belirtirler. Aslında, Azer halkı'nın Hazar diye adlandırılan boyları İkiçayarası'nın kuzeyinde Elazığ bölgesindeki *Hazar* gölünden ta *Hazar* (Kaspi) Denizi'ne kadar çeşitli bölgelerde yaşıyorlardı ve bu bölgelerde Hazaryurt, Hazarşah, Hazar isimli kale, köy, yer, yurt, göl ve dağ isimleri son yıllara kadar korunmuştu.

El-Belazuri'nin belirttiğine göre, Şamkor şehri Büyük Boğa'nın devrinde yeniden kuruldu ve buraya Hazar ahalisi yerleşti.²⁶³ Gebele'yi *Hazar* diye isimlendiren aynı tarihçinin belirttiğine göre, 737'de Mirvan 40 bin Hazar'ı Samur-Şabran arasındaki bölgeye yerleştirdi.

Bazı Türk boylarının Hazarları "Sabir" diye adlandırdığı (El Mesudi) bilgisini dikkate alırsak ve o dönemde Aran-Şirvan bölgesinde 100 bin Sabir ailesinin (500 bin Hazar) yaşadığını da hatırlarsak;²⁶⁴ o zaman bugünkü *Azer* halkının şekillenmesinde *Hazar* etkisinin önemini daha iyi görmüş oluruz.

Hazar Eli'nin (Devleti'nin) merkezi Hazar Denizi'nin kuzeybatı yakalarında bulunsa da Bütün Dağistan ve Kuzey Azerbaycan'ın büyük bir bölümü, bu devletin egemenliği altında yer alıyordu. Bu bakımdan, Azerbaycan'ı "Hazarların Memleketi" diye isimlendiren Taberi haklıydı. İslam orduları Hazar Hakanlığının arazilerine hücumu arttırdıkça, Hazarlar inzibati merkezlerini kuzeye taşıyorlardı. İtil Hakan'ın oturdu başkentti.

Gök Türk İmparatorluğunun terkinde VI asrın ortalarında ayrı bir devlet olarak şekillense de, ancak 630'dan sonraki devirde bağımsız siyaset yürütme imkânı bulan Hazar Hakanlığı artık VIII asırda Avrasya'nın en büyük imparatorluğuna dönüşmüştü. Bu Hakanlık X asırda dağıldıktan sonra Moğol istilasına kadar daha ara sıra Hazar yurtlarının adına rastlanılabiliyordu.

I asırdan başlayarak Bizans topraklarındaki baskılardan kaçıp Kafkas'a gelen Yahudiler'in bir kısmı da Hazar yurtları'na

²⁶³ Bartold, V. 1968, 599.

²⁶⁴ Togan, 1981, 171

sığınmışlardı. Vaktiyle Pers eyaletine göç ettirilen ve burada Fars diline geçen Yahudiler'in büyük bir kısmı Sasaniler devrinde de Azerbaycan'ın kuzey bölgelerine yerleştirilmişti. Hazar ülkesine Yahudilerin göçü VIII ve X asırlarda da devam etmiştir. Anlaşıldığına göre, 620'lerde Hazar hükümdarı Bulan Hakan'ın Yahudi dinini kabul etmesinde bu Yahudi boylarının büyük rolü olmuştur.

VIII asırda üç metropol; Bağdat, İstanbul ve İtil güç merkezleri sayılıyordu. Birinde İslam, diğerinde ise Hıristiyanlık devlet diniydi. Eğer Hazar devleti Hıristiyanlığı veya İslam'ı kabul etseydi, ardından bu dini merkezlerin etkisi altına girecekti. Bu nedenle de Yahudi dinini saraya sokmakla Bulan Hakan doğru bir seçim yaptı. Böylece, Hazar Eli'nde, Sami İsrailoğulları ile beraber Hazar Türkleri'nin de önemli bir kısmı Yahudi dinine dâhil oldu.

Saraya yakın seçkinlerden bir bölümünün Hakan seviyesinde Yahudi dinine geçtiği Bulan Hakan'ın haleflerinden olan *İosif Hakan*'ın X asırda yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklardan da şu biliniyor ki, Hazar El'inde *Tanrıçılık* ve *Yahudi* diniyle birlikte *Hıristiyan* ve *Müslüman* Türk boyları da vardı. Görüldüğü gibi, Hazar (Azer) halkı daha o çağlarda toleranslı bir millettir.

Mesudi'nin verdiği bilgilere göre, Hazarlar'ın ülkesine "Adaletli ve tehlikesiz bir muhit" olduğu için çok sayıda Müslüman tacir ve sanatkâr gelip yerleşmişti. Burada sinagoglar, camiler ve kiliseler vardı. Aynı çağlarda başka ülkelerle karşılaştırıldığında; Hazar ülkesindeki tolerans; çeşitli inançlara sahip, farklı dinlere inanan insanların birlikte yaşama uygarlığının bariz bir numunesiydi. "Batı Avrupa'da fanatizmin, nadanlığın ve anarşinin boy gösterdiği çağlarda, Hazar Hakanlığı adaletli ve hoşgörülü yönetimiyle övünebilirdi."²⁶⁵

İbn-i Fadlan'a göre, Hazarların baş şehrinde Müslüman toplumuna liderlik eden kişi Huz boyundandı.²⁶⁶ Hazar El'inde paralı askerlerin çoğu Müslüman Harezmi Türklerinden olduğu için İslam dini orduda etkili ve yönlendirici bir konuma yükselmişti.

²⁶⁵ EJ, 1971 (ve 1901-1906).

²⁶⁶ Togan, 1981, 173; Eğer tarihçi bu boyun adını doğru yazmışsa, o zaman Hızı (Khızı) toponimi ile bu Hazar etnonimi arasında bir ilişki olabilir.

Hazarlar'ın içinde hristiyanlığı yayanlar aslında Albanya'daki Hıristiyan Türklerdi ve bunların başında Grigor gibi Arsag (Part) soyundan olanlar gelir. M. Kalankatlı "Alban Tarihi"nde bu konuya geniş yer verir. Eski Hay kaynaklarında şu sözler Grigor'un dilinden söylenmektedir:

"Tanrı karşısında insanı yücelten soyunun şöhreti değil, iyi amellerinin şöhretidir. İbrahim'in neslinden Arşak (Arsak) soyu ve boylarının şöhretinin Pers ülkesinde olduğu gibi, Ermeniyeye'de de eşi yoktur. Ve sadece bizdekiler değil, bütün başka halkların hükümdarları Tanrı'nın buyurduğu gibi ondan türeyenlerdir."²⁶⁷

Ermeniyeye ve Albanya'da Hıristiyanlığı yayan Grigor'un babası Anak Bey'in soyunu incelerken onun mensup olduğu halkın (Partların) İbrahim soyundan geldiğini belirten M. Horenatsi'nin (V asır) yazdığına göre İbrahim, Sara öldükten sonra evlendiği Kettura'dan doğan oğlu Emran'ı kardeşleri ile Doğu'ya gönderdi. İşte Partlar onlardan türemişlerdir.²⁶⁸ Aziz Grigor'un (Cercis'in) mezarı Azerbaycan'da halen ziyaret yerlerindedir.

Azer halkı İslam'ı kabul ettikten sonra da diğer semavi dinlere saygıyla yaklaşım hoşgörüyü korumuştur. Bu anlayışın devam etmesinde Tanrı'nın, Son Elçisi'ne gönderdiği vahiylerin de etkisi vardı: "Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."²⁶⁹

Ön Asya'da oluşmuş bazı mitik rivayetlerin Azerbaycan'la ilgili olması dikkat çekicidir. Özellikle Peygamberlerden Hızır ve Musa'ya ait rivayetlerde eski Azerbaycan bölgeleri yad edilir. Şirvan'a yakın olan Bacervan şehrinden bahseden Yakut Heme-

²⁶⁷ Halatyants, 1903, 15.

²⁶⁸ Horanatsi, 1858, 136-137

²⁶⁹ Bakara Suresi, 62: Yahudi kelimesi, buzağıya tapmaktan tevbe ettikleri vakit İsrailoğullarına takılmış bir addir. Bir rivayete göre de Hz. Ya'kub'un en büyük oğlu Yahûzâ'ya nisbet edilmiştir. Nasârâ, Hz. İsa'nın indiği Nâsıra kasabasına nisbettir, diyenler vardır. Bir rivayete göre Hz. İsa'nın Âl-i İmrân 52, Saff 14. âyetlerinde geçen «men ensârî ilallah» sözünden alınmıştır. Sâbiîler hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir görüşe göre, Hz. İbrahim'in dinini devam ettiren eski bir topluluk idi. Müfessirlerin bazıları da Sâbiîliğin yahudilikle hıristiyanlık arasında tevhide bir din olduğunu belirtmişlerdir. Bazı yeni araştırmacılar ise, sâbiîlerin Bâbil'de yaşayan ve yarı hıristiyan olan bir mezhep müntesibi olduklarını ve Hz. Yahya'nın tâbilerine benzediklerini ifade etmişlerdir.- (ç.n)

vi'nin belirttiğine göre, Hızır Peygamber tarafından bulunan “Hayat Suyu” (Âb-ı Hayat) buradadır ve bazılarına göre Hızır ile Musa’dan yemek isteyenler de bu köyün sakinleriydi. ²⁷⁰ Hızı’daki *Hızır Piri*’nin tarihi köklerinin öğrenilmesi bu bakımdan ilginç olurdu.

Daha önce İbrahim soyunda İbrahim’e kadar olan şeceredeki adlardan bahsettik. Şimdi ise İbrahim’den sonraki adlar üzerinde duralım. İbrahim Oğullarının Yahudi (Benî İsrail) ve Arap (Benî İsmail) soyları hakkında çeşitli rivayetler yaygın olsa da, üçüncü hanımı Kantura’dan doğan oğullarından, *Beni Kantura* soyundan pek bahsedilmez. Görüldüğü gibi, bu Türk soyuna pek sahip çıkan yoktur. Halbuki kaynaklar onlar hakkında yeteri kadar bilgi-belge sunmaktadır. Kaynakların Kantura, Kantura, Hetturu, Ketura şeklinde belirttiği Kantura adına ve Kedar, Kedarit isimli soyların kimliğine ışık tutan belgelere bakacak olursak, Kantura’nın soyundan gelenlerin arasında da Türk adı taşıyan *Yemran* (Zimran), *Yokşan*, *Yeşbak*, *Eldag* vb görmemiz mümkündür. Bibliya’da Kantura soyundan gelenler hakkında denir:

“İbrahim’in cariyesi Ketura’nın oğulları: Zimran, Yokşan, Medan, Midyan (Madian), Yişbak (İşbak), Şuah; Yokşan’ın oğulları: Şeba, Dedan; Midyan’ın oğulları: Eyfa, Efer, Hanok, Abida, Eldaa (Eldag). Bunların hepsi *Kentura* oğullarıdır (soyudur).”²⁷¹

Dede Korkut boylarında adı geçen Kanturalı (Kantura-lı) Bey hakkında ise şöyle denilir: “Oğuz zamanında Kañlı Koca derleridi bir gürbüz er varıdı, yetişiş bir cılasun oğlı varıdı. Adına *Kanturalı* derleridi.”²⁷²

Burada Kanturalı’nın babası Kañlı Koca’nın soyu Kañlı (Ganglı) boyu, yani arabayı//kağnyı icat eden arabalı//kağnılı Oğuz boyu ile ilişkilidir.

Azerbaycana ilk gelen Araplar buradaki Türk boylarına “*Benu Kantura*” demişlerdir.²⁷³ Hay dilli kaynaklar da Yahudi geleneğine uygun olarak, *Alban* boylarını *Ketur*, *Hetturu* soyu ile ilişkilendirmişlerdir.²⁷⁴ Yevseviy, “Kronoloji”sinde “Avraam’dan

²⁷⁰ Eliyeva, 1999, 144; (Yakut El Hemevi, I. 313).

²⁷¹ 1-ye Paralipomenon (Letopis), I. 32-33; Birinci Tarihler, I. 32-33

²⁷² Dede Korkut Oğuznameleri, YKY s.124

²⁷³ Gukasyan V.- Aslanov V., 1986, 113

²⁷⁴ Akopyan, 1987, 264

1766 yıl sonra Partlar Makedonlardan ayrıldı ve onlardan Arşak (M.Ö. 250) hükümdar oldu; Arşaklar sülalesi onlardan türedi”- diye yazar.²⁷⁵ Bu bilgiyi tekrar eden M. Horenatsi buna ilave olarak; *Arsaklar* (Arşakidler) *Part* boyundan; onlar da Avraam soyundan olan Hetturu (Kantura) oğlu Yemran’dan türemişlerdir, diye kaydeder.²⁷⁶

Bu bilgi-belgeler, Hz İbrahim’in Kantura’dan olan evlatlarını Azerbaycan’a, Horasan’a gönderdiği rivayetini doğrular niteliktedir. Arsaklar Horasan’da ortaya çıkıp 500 yıla yakın hâkimiyet süren prototürkmenler idi. Bu Part boylarının yönetim kademesinde bulunanlar sarayda Fars dilini kullanır oldular. Böylece Orta Fars (Pehlevi) dili, Türkmenlerin dili olarak şekillendi ve sonra bu dil Sasanilerin edebi diline dönüştü. Farslaşmayan Partlar ise vaktiyle Saka boylarından kopmuş Türkmenler olarak kaldı.

Görüldüğü üzere Araplar’ın Azerbaycan’da rastladığı Hristiyan *Alban*, *Arsag*, *Saka* (Part) Türklerinin kendi içinde yaygın olan Bibliya rivayetleri de Hristiyan Türkler’in Kanturaoğulları olarak verilmesinde rolü olmuştur. Herhalde, Dede Korkut destanında Kaflı Koca Oğlu Kanturalı adında yansıyan bu soy şeceresi *Ganglı* (boy) *Kantura* (soy) *Koca* (Şura üyesi) *oğlu* şeklinde “şifrelenmiştir”. Hz. İbrahim’in soyuyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bu görüşler, Vaktiyle ileri sürdüğüm “*Türklerin İlk Atayurdunun Ön Asya’da olduğu*” düşüncesine de ilave bilgi ve belge sunmaktadır.

Tevratta Tanrı’nın yolundan sapan İsrailoğulları’na şöyle denir: “Ve *Kedar*’a gönderip iyi anlayın, böyle bir şey olmuş mu, bakın. Hiçbir millet İlahlarını değiştirdi mi?”²⁷⁷ Kedar Halkı ve Kedar ülkesi hakkında muhtelif görüşler olsa da, bazı kaynaklar Kedar’ı; Hazar, Alban//Aran ve Part//Arsak boylarının ataları saymaktadır.²⁷⁸

Kaynaklarda Kuzey ve Güney Azerbaycan ahalisinin aynı halk olduğunu gösteren belgeleri inceleyen Z.İ. Yampolski’nin fikirlerini değerlendiren İ.Aliyev’e göre, Alban tarihçisi; Alban-

²⁷⁵ Yevseviy, (Xronika, II, 130)

²⁷⁶ M. Horenatsi, 1858, 77-78 ve 136-137.

²⁷⁷ Yeremiya, II. 10-11.

²⁷⁸ Aslında Kedar, Kacar, Kazar (Hazar) etnonimleri aynı boy adının çeşitli fonetik varyantları olabilir. Burada “d~z” diyalekt farkı ve “d~c” ses değişimi olağan bir durumdur.

lar'ı *Ketar* (*Ketur*) soyuna bağlayan, Orta asrın bir gezgini Atropatende de Kedar dillinde konuşulduğunu vurgulamıştır.²⁷⁹ Urmu gölüne güneyden akan ve İrevan (Erivan) şehrinin içinden geçen nehirlerin Gedar-çay diye isimlendirilmesi dikkat çekicidir.

Priskos V asırda Persler'den vergi alan *Kidarit Hunları* hakkında bilgi verir²⁸⁰ Ünlü Macar bilgini Geza Feher'e göre, Kafkas'lı bir boy olan *Kedarlar* veya *Kitaritler* Bulgar Türkleri olup, 456 yıllarında Kafkas'ta yaşamaktaydılar.²⁸¹

M.Ö. XVI-XIII yüzyıllarda Eski Azerbaycan'ın güneybatısında hâkimiyet kuran Kassi boylarına ait inançlar ve onların tapınakları Babil ülkesinde belirgin izler bırakmıştı. Sonradan buraya sürgün edilmiş Yahudiler; Elamlılar, Babilliler, Madahlılar ve Perslerin efsanelerini bildikleri gibi Kassi boylarına ait olan mitleri de burada duymuşlardır. Bu bakımdan Kassiler'de, "Erenler Tanrısı" olarak bilinen *Gidar* adı Bibliya'ya; İbrahim'in torununun, yani İsmail'in ikinci oğlunun adı olan *Kedar* biçiminde yansımıştır.²⁸² Kassi kralı II Agum kendisini "Kaşşu, Akat, Babil topraklarının; Padan, Alvan ve Ağılsız Kutların; dünyanın dört tarafının hükümdarı" olarak adlandırdı.²⁸³

Buraya kadar yazılanları genelleştirirsek, Oğuz Han ile İbrahim Peygamber arasında zaman-mekan yakınlığı ve her iki patriarkın da Tek Tanrı inancına sahip olduğu rivayeti göz önüne alındığında İbrahim'in soy şeceresinde rastladığımız Arpaşad, Argu, Böleg, Sarug, Aran, Terah, Azer, Kantura, Kedar, Yemran, Yokşan, Yeşbak, Eldağ gibi bir çok ismin Türkçe olduğunu görebiliriz. Özellikle, İsrailoğulları soyunda da bir kızın Akşa (Ağca) diye isimlendirilmesi, kadim Oğuz-Yahudi ilişkisini açıkça göstermektedir. Bugün Ağca adının da Azer kızları arasında yaygınlığı bilinmektedir.

Tarihi kaynaklardan anlaşıldığına göre, *Müytan* (Mitan) isimli Prototürkmenler M.Ö. XII yüzyıla kadar Hurri-Mitan Devleti'nin içerisinde, Haran ile Şam arasındaki geniş topraklara

²⁷⁹ Aliev, 1960,66.

²⁸⁰ Priskos, 62, 66, 67, 69.

²⁸¹ Feher, 1984, 5.

²⁸² Tekvin, 25. 13-15

²⁸³ Turayev, 1936,163; Kedar adı Kassilere Alvan (Alban) veya Kutlardan geçmiş olabilir.

yayılmışlardı. Asur kaynakları, Şam'ın kuzeyinde "Oğuz Yurdu" (Bit-Agusi) şeklinde geçen bir yer adı kaydetmiştir. Bu da aynı Oğuz Türkmenleriyle bağlantılıdır.²⁸⁴

Kaynaklarda İbrahim'in oğullarından bir kısmının Horasan'a, Güney Azerbaycan'a göç ettiği bildirilir. Türk boyları içinde yaygın olan *Yada Taşı* geleneği onlarla ilişkilendirilir. Türk ve İvrit dillerinde ortak söze (*kut, töre* vs) dönüşmüş eski alıntılar, Yahudi toponimlerinde görülen "yer" gibi sözcükler; Tevrat'ta halkların şeceresi verilirken anılan Türk isimleri ve İbrahim ile ilgili ortak rivayetler; İslam kaynaklarına göre, Aran soyundan sayılan İbrahim neslinin, bir zamanlar eski Azerbaycan'dan Haran'a, sonra Şam'a göç ettiğini düşündürmektedir.

Biz, İbrahim aleyhisselamın atalarının Azerbaycan'dan İkiçayarası'na, oradan Filistin'e gittiğini ve onun soyundan Kantura-oğulları'nın Azerbaycan'a geri döndüğünü iddia ediyoruz. Bu düşünce ve görüş içerisinde, İbrahim ile Oğuz Han arasındaki benzer yönler; her iki önderin daha çocukken kendi toplumları içinde Tek Tanrı inancına inanan ilk hanif olmaları, her ikisinin Şam şehrine M.Ö. XVIII yüzyılda (*Oğuz Zamanında*) gitmesi gibi motifler birbirini tekrar etmekte ve tamamlamaktadır.

Türk toplumunda Oğuz Han'ın Hz. İbrahim çağında yaşadığı inancı vardır. Mevlana Mehmed Neşri 1492'de tamamladığı "Kitab-ı Cihan Nüma" adlı kitabında Oğuz Han ile babası Karahan arasındaki savaşın 75 yıl devam ettikten sonra Oğuz'un galiyetiyle sonuçlandığını belirterek: "Ve bu gaza İbrahim Halil Aleyhisselam zamanındaydı, Etrak (Türkler) ona iman etmişlerdi" diye yazmıştır.²⁸⁵

Halife Mansur'un ordu komutanlarından Mübarak El-Türki ve Hammad El-Türki hakkında, Halife'nin meclislerinde bulunan ünlü bilgin Hayşam bin Adiyi (öl. 822) şöyle söyler: "Bu komutanlar kendilerini Hz İbrahim soyundan sayarlardı."²⁸⁶ Tanınmış şecere tarihçisi Sam'ani (1113-1167) "Kitabe'l-Ensab" adlı eserinde; ilk hadislerde "*Benü Kantura*" olarak adlandırılan Türklerle

²⁸⁴ Çivi yazısında 'o' harfi olmadığı için Oğuz adı, Agus olarak yazılmıştır.

²⁸⁵ KCN, I. 11.

²⁸⁶ Cahiz, 1988, 84.

rin bir kısmı İslam'ı kabul etse de, diğer bir kısmı önceki inançlarını korumuştur, diye yazar.²⁸⁷

Dede Korkut boylarında “Nemrut göğe ok attı” sözleri birkaç yerde kullanıldığı gibi, aynı zamanda Hz. İbrahim ile ilgili bilgi de verilmektedir:

*Yücelerden yücesin, yüce Tañrı!
Kimse bilmez necesen görklü Tañrı!
Sen Adem'e taç vurdun, şeytana lanet kıldıñ.
Bir suçtan ötrü dergâhtan sürdüñ.
İbrahim'i tuturdun, ham göne çulgaduñ,
Götürüp oda atturdun, odı bustan kıldıñ.
Birligüne sıgundum, eziz Allah!
Hocam, bana medet! - dedi.²⁸⁸*

Türkmenlerin “ Sayat ve Hemra” destanında da İbrahim'in ateşe atılması hatırlatılır:

***İbrayım** dek oda girsem
İsmayıl dek gurban bolsam
Davud dek kırk oğul bersem
Tapermen mi balam seni? (XX, 128)*

Bence, İbrahim Aleyhisselam'ın Yafesoğullarıyla ilgisi daha belirgindir. Onun Tevrat'ta Samoğulları şeceresinde verilmesi bir hata olabilir. Çünkü Asur ve Aram; Samoğulları şeceresinde Samiler olarak doğru verilse de, Elam'ı, Samilerle aynı şecerede vermek yanlıştır. Bunun gibi, Mada hükümdarı Arbak da burada İbrahim'in soybabası Arpakşad adı ile verilmiştir. Halbuki *Mada* (Maday) Tevrat'ta Yafesoğulları şeceresindedir. VI Asır yazarı F. Simokatta'nın yazdığına göre, Romalılar 70. yılda Yeruselim'i (Kudüs) aldıklarında birçok Yahudi korkusundan Filistin'i terk edip ataları **İbrahim'in vatanı Midiya'ya** göç etmişti.²⁸⁹

Bununla Tanrı Elçisi'nin Güney Azerbaycandan göçmüş bir Türk soyundan (Aran, Azer, Turuk) olduğunu düşünsek de, bunu

²⁸⁷ Kamaladdinov, 1991, 129.

²⁸⁸ KDK, 1988, 96; 109.

²⁸⁹ Simokatta, 127.

tam bir kesinlikle iddia etmiyoruz. Bunu kanıtlamak için ise daha ayrıntılı araştırmalar, incelemeler yapılmalıdır. Burada sadece, onun Azer Türkleri ile ilişkisini göstermekle, dikkatleri yeniden “Tanrı’nın Dostu” ilk Hanif İbrahim Aleyhisse-lam’ın mübarek tarihine çekmek istedik.

Biz burada Azer Türkleri’nin saygı gösterdiği Tanrı Elçisi’ni hürmetle andık, ona salâvat ve selamlar olsun!

Onun kimliğini gerçekten de Yüce Tanrı bilir!

- Абд ар-Рахман ибн Абд ал-Хакам*. Завоевание Египта, ал-Магриба и ал-Андалуса. М. 1985
- Абдцлкадир Инан*. Таришде ве буэцн Шаманизм. ЫЫ баскы, Анкара, 1972; *Абдцлкадир Инан*. Макалелер вя инъелемелер. Ы ъ. Анкара, 1987
- Абу'л-Фараъ тариши*. Эрезорй Абу'л-Фараъ (Бар Щебраеус). Ы ъилд, Анкара, 1987
- Аьасыюьлу Ф.* (Ъелилов). Азербайъан дилинин морфолоэийасы. Баьы, 1988; *Аьасыюьлу Ф.* Азер халгы. Б., Ы-ЫЫ нешрлер, 2000; *ЫЫЫ няшр*, 2005; *Аьасыюьлу Ф.* Кадим Тцрк Еллери. Сака-Камер бойлары. Б. 2006; *Аьасыюьлу Ф.* «Докуз Битик».Тцрклерин Ёсламакадар тариъи. (9 ъилд де елйазма)
- Акопуан А. А.* Албаниуа-Алуанк в греко-латинских и древнеармуанских источниках. Үреван, 1987
- Албан тарихи* - Каланкатуклу М. Албанийа тарихи. (Тяръцмя едян З. Бцнйадов), Баьы, 1993; *Каланкатуатси М.* Патмутйун Алуанитс ашхарщи, (щай дилиндя) Үреван, 1983; *Каланкатуатси М.* Историуа страны Алуанк, (гус дилиндя) Үреван, 1984.
- Алиев И.* Историуа Мидии. Баьы, 1960
- Амброджо Донини*. У истоков христианства. М.1989
- Арвеладзе Б.* «Армуанские» или грузинские тсеркви в Грузии?! Тбилиси, 1996
- Арутуинуан Н. В.* Биайнили. Үреван, 1970
- Атаниуазов С.* Словар туркменских этнонимов. Ашхабад, 1988
- Аш-Шахрастани*. Книга о религиуах и сектах. Ч. 1. (Ислам). М. 1984
- Баһарлы (Велиуев) М. Г.* Население Азербайджана (Музей этнографических сокровищ). АНК, Баьы, 1923
- Бакиһанов А.* Гуулистан-и Ирам. Баьы, 1991
- Бартолд В. В.* Сочинениуа. Ы-В т. Moskva, 1968

Бешлул Абдулла Азербайџан марасим фолклору. Баќы, 2005
Библиуа. Книга свуаџенного писаниуа Ветхого и Нового
Завета

Ђаџиз. Щилафет ордусунун менкибелери ве тцрклерин
фазилетлери. Анкара, 1988

Д`уаконов И. М. Историуа Мидии. М.-Л. 1956; Д`уаконов
И. М. Поезиуа и проза древнего Востока.
Москва, 1973

ЕисенверэЖ. Дас Лебен Абраџамс. Лпз., 1912

Ерэун П. Тцрк кцлтцрцндя Аџач кцлтц. Анкара, 2004

Елийев Е. Гурдулу, Емир ве Хунус топонимляри. (Аз.ЕА џаб.
Дил-Едебиуат сериуаси), №1, 1974

Елийева Н. Азербайџан Йагут ел-Щемевинин есерлеринде. Б.
1999

Щемзе Вели. Нцведи китабелери. Баќы, 1998

Щесенли Щ. С. Пейџамберлер тариџи. Баќы, 2001

Щесенов Щ. Е. Тцркшцнаслыџын бази проблемлери.
«Азербайџан» жур. №8, 2002

Щцбсыџманн Щ. Дие алтарменисыџен Ортснамен. Мит
еинер Карте. «Зеитсыџриффт фцр Индоэер-
манисыџе спраџц унд Алтертумскунде». Бд.16.
Страссбург, 1904

Фещер Э. Булгар тцрклери тариџи. Анкара, 1984

Фяттах Н. С. Шежере. (Tatar dilinde), Казан, 1990

Фрезер Дж. Фол`клор в Ветхом Завете. Москва, 1989

Налат`уантс Г. Армуанские Аршакиды в «Истории
Армении» Моисеуа Хоренского. Москва,
1903

Наритонов А. М. Древнуауа Переднуауа Азиуа и
проблема древнетуиркской прародини. ТИГ
ДВО РАН, (интернет), Владивосток, 2002

Нишам ибн Мухаммед ал-Калби. Книга об идолах.
Москва, 1984

- Норенатсу.* История Армении Моисея Хоренского. Москва, 1858
- Нук С. Г.* Мифологија Ближнего Востока. Москва, 1991
- Ибн Фадлан.* Ибн Фадлан Сейацатнамеси (щазырлайан РамазанШешен). Истанбул, 1975
- Ибн Джубайр.* Путешествие. Москва, 1984
- Ибн Касир.* Истории о пророках. От Адама до Мухаммада со слов Ибн Касира. «ДИЛҮА», М.- СП, 2007
- Ибн Хордадбех.* Книга путей и стран. Баку, 1986
- Иньил Ашди Ёедид, йаһуд Иса Месицин һош һабери* (Теръцме еден: Мирзе Михаели). 1982
- İvanov Yu.ç.* Vs. Ob otnoşenii hattskogo yazıka k severozapadno-kavkazskim. "Drevnyaya Anatoliya". Moskva, 1885
- Иосиф Флавий.* Иудейская война. Минск, 2004
- Жаъобсен Т.* Тце Сумериан Кинэ Лист. АС, 11. Ёщигъазо, 1939
- Грантовский Э. А.* Ранняя история иранских племен Передней Азии. Москва, 1970
- Гукасуан В., Асланов В.* Исследования по истории азербайджанского языка дописменного периода. Баку, 1986
- Эодард А.* Л'Арт де л'Иран. Парис, 1962
- Эолден П. Б.* Къазарстудие. Вол.1. Будапест, 1980
- Эцлццц О. Н.* Кантура. Анкара, 1951
- Эцнэюр Е.* Дцнден, буэцнден (Тарищ, кцлтцр, миллийетчилик). Истанбул, 1987
- Эцнай Ц., Эцнэюр Щ.* Тцрк дин тарици. Истанбул, 1998
- Эцзел А.* Сцлейман Щаким Атанын Бакырган китабы цзерине бир инъелеме. Анкара, 2007
- Камаладдинов Ш. С.* Сведениуз по истории и истории культуры Средней Азии в «Китаб ал-ансаб» Сам'ани. «Проблемы истории и культуры

народов Средней Азии и стран Зарубежного Востока». Ташкент, 1991

Кестлер А. Тринадцатое колено. Крушение империи Хазар и ее наследие. Москва, 2001

Коран. Перевод И.Ю. Крачковского. Москва, 1986

Кюксал М. Асим. Пейъамберлертариши. Анкара, 1990.

Китаби Мукаддес Истанбул, 1988.

Китапчы З. Щазрети Пейзамберин щадисперинде тцрклер.
«Тцрк Дцнйасы арашдырмалары» дерэиси,
Истанбул, 1986

Кур'ан-и Керим ве туркье анламы (Меал). 16. Баскы. Анкара,
1991

Кур'ан. (Тяръцмя едянляр: З. Бцнйадов, В. Мяммядялийев),
Бакы.1991

Кузэун Ш. Щазар ве карай тцрклери. ЫЫ баскы, Анкара,
1993

Мамедова Ф. Политическауа историуа и историческауа
географиуа Кавказской Албании. Баку, 1986

Массе А. Ислам. Бакы, 1964

Мензум Оьузنامه. (Тяръцме еден И.М.Османлы), Бакы, 2005

Моубараъ Ж. Абращамданс ле Ёоран. Парис, 1938

Мцжде. Инъилин чядаш тцркье чевриси. Истанбул, 1989

Наыйев Ё. Кадим Шарг едебийаты тариhi. Бакы, 2004

Новосел`tsyev А. П. О местонахождении библейской
«Горы Арарат». (Восточнауа Европа в
древности и средневеков`е. «Сборник
статей»). Москва, 1978

Оьуз Й. Кадим Анадолу ве Азербайъан тцрклери. Бакы, 2002

Оьуз Й. Тцркцн тариhине йени бир бакыш. Бакы, 2007

Прискос. Эрек сеййащы Прискоса (В асыр) эюре Аврупа
щунлары. (Чевирен Али Мещметоьлу),
Истанбул, 1995

Пиотровский М. Б. Коранические сказаниуа. Москва,
1991

- Рашидаддин Ф.* Огуз-наме. (Перевод и комментарии Р. М. Шукуировой). Баку, 1987); *Решидеддин.* Оьузнаме (Теръцме еден И.М.Османлы). Б. 2003
- Сади Байрам. Эцней-Доьу Анадолуда прототцрк излери. Ист. 1988
- Шеъереи Теракиме.* Шеъереи Тяракиме Ебулэази Башадыр Щан. Тцркменлерин Сойкцтцъц (щазглауан З. К.Юлмез), Анкара,1996; Ебулгази Башадыр хан. Тцркменлерин сой китабы. (щаз. И. М.Османлы), Бақы, 2002
- Шяъяреи Тяракимя - Ебулэази Башадыр Щан. Тцркменлерин Сойкцтцъц (щаз. З. К.Юлмез), Анкара,1996; Ябулгази Башадыр хан. Тцркмянлярин сой китабы. (щаз. И. М.Османлы), Бақы, 2002
- Симокатта Ф.* Историуа. Москва, 1957)
- Сыздыкова Р. Г.* Үазык «Жами'ат Тау'арих» Жалаири. Алма-Ата, 1989
- Старкова К. Б.* Странствие Авраама. «Палестинский сборник», 28 (91), 1986
- Танрыверди *Е.* «Китаби-Деде Горгуд»да шаһс адлары. Бақы, 1999
- Танйу Щ. Тцрклерин дини тарищчеси. Истанбул, 1978
- Табери. Миллетлерве щцкцмдарлартарищи. Ы-ЫЫЫ, Ист. 1991
- Тозан А. З. В. Утуми Тцрк Тарищине эириш. I ъ. (ЫЫЫ басқы), Истанбул, 1981
- Токарев С. А.* Религиуа в истории народов мира. Москва, 1965